

Hugo a S. Victore

**ERUDITIONIS
DIDASCALICAE**

LIBRI SEPTEM

Hugo a S. Victore
ERUDITIONIS
DIDASCALICAE
LIBRI SEPTEM

Index Generalis

LIBER PRIMUS, DE STUDIO LEGENDI

CAP. I. Duo esse praecipua, quibus ad scientiam quisque instruitur; et quae sit operis hujus materia.

CAP. II. De origine artium, et animae perfectione.

CAP. III. Quod studium sapientiae philosophia sit.

CAP. IV. Triplicem esse vim animae, et solum hominem ratione praeditum.

CAP. V. Quae res ad philosophiam pertineant.

CAP. VI. De ortu theoricae, practicae, mechanicae.

CAP. VII. De tribus rerum differentiis.

CAP. VIII. De mundo superlunari et sublunari.

CAP. IX. In quo homo similis sit Deo.

CAP. X. De triplicibus operibus.

CAP. XI. Quid sit natura.

CAP. XII. De ortu logicae

CAP. XIII. Epilogus supradictorum.

LIBER SECUNDUS.

CAP. I. De discretione artium.

CAP. II. In quas partes dividatur philosophia.

CAP. III. De theologia.

CAP. IV. De mathematica.

CAP. V. De quaternario animae.

CAP. VI. De quaternario corporis.

CAP. VII. De quadrivio.

CAP. VIII. De arithmetica.

CAP. IX. De musica.

CAP. X. De Geometria.

CAP. XI. De astronomia.

CAP. XII. De arithmetica.

CAP. XIII. De musica triplici.

CAP. XIV. De geometria.

CAP. XV. De astronomia.

CAP. XVI. Diffinitio quadrivii.

CAP. XVII. De physica.

CAP. XVIII. Quid sit proprium uniuscujusque artis.

CAP. XIX. Collatio supradictorum, et divisio theoricæ.

CAP. XX. Divisio practicæ.

CAP. XXI. Divisio mechanicae in septem scientias.

CAP. XXII. De lanificio.

CAP. XXIII. De armatura et fabrili.

CAP. XXIV. De navigatione.

CAP. XXV. De agricultura.

CAP. XXVI. De venatione.

CAP. XXVII. De medicina.

CAP. XXVIII. De theatrica scientia.

CAP. XXIX. De logica quae est quarta pars philosophiae; et de grammatica.

CAP. XXX. De grammaticae divisione.

CAP. XXXI. De ratione disserendi.

LIBER TERTIUS.

CAP. I. De disciplina et ejus divisione.

CAP. II. De auctoribus artium.

CAP. III. Quae artes praecipue legendae sint.

CAP. IV. De duobus generibus scripturarum.

CAP. V. De artium cohaerentia.

CAP. VI. Unicuique arti quod est tribuendum esse.

CAP. VII. Quid sit necessarium studentibus.

CAP. VIII. De ingenio et memoria, quae duo pertinent ad naturam.

CAP. IX. De ordine legendi.

CAP. X. De modo legendi.

CAP. XI. De meditatione.

CAP. XII. De memoria.

CAP. XIII. De disciplina.

CAP. XIV. De humilitate.

CAP. XV. De studio quaerendi.

CAP. XVI. De quatuor reliquis praeceptis.

CAP. XVII. De quiete.

CAP. XVIII. De scrutinio.

CAP. XIX. De parcitate.

CAP. XX. De exsilio.

LIBER QUARTUS.

CAP. I. De studio divinarum Scripturarum.

CAP. II. De ordine et numero librorum.

CAP. III. De auctoribus divinatorum librorum.

CAP. IV. De bibliotheca.

CAP. V. De Interpretibus.

CAP. VI. De auctoribus Novi Testamenti.

CAP. VII. Caetera esse apocrypha et quid sit apocryphum.

CAP. VIII. Ratio divinatorum librorum.

CAP. IX. De Novo Testamento.

CAP. X. De canonibus Evangeliorum.

CAP. XI. De canonibus conciliorum.

CAP. XII. Quatuor esse principales synodos.

CAP. XIII. Qui bibliothecas fecerunt.

CAP. XIV. Quae scripturae sunt authenticae.

CAP. XV. Quae sint apocryphae scripturae.

CAP. XVI. Quaedam etymologiae dictionum ad lectionem pertinentium.

LIBER QUINTUS.

CAP. I. De quibusdam sacrae Scripturae proprietatibus praemonitio.

CAP. II. De triplici intelligentia.

CAP. III. Quod res etiam significant in divina Scriptura.

CAP. IV. De septem regulis.

CAP. V. Quid studium impediat.

CAP. VI. Qui sit fructus divinae lectionis.

CAP. VII. Quomodo legenda sit Scriptura divina ad correctionem morum.

CAP. VIII. Lectionem esse incipientum, opus perfectorum, et quid monacho competat.

CAP. IX. De quinque gradibus, quibus exercetur vita justorum.

CAP. X. De tribus generibus legentium seu lectorum.

LIBER SEXTUS.

CAP. I. Quomodo legenda sit sacra Scriptura a quaerentibus scientiam in ea.

CAP. II. De ordine qui est in disciplinis.

CAP. III. De historia, et libris in ea legendis.

CAP. IV. De allegoria.

CAP. V. De tropologia et moralitate.

CAP. VI. De ordine librorum.

CAP. VII. De ordine narrationis.

CAP. VIII. De ordine expositionis.

CAP. IX. De littera.

CAP. X. De sensu.

CAP. XI. De sententia.

CAP. XII. De modo legendi.

CAP. XIII. De meditatione cur nunc sit praetermittendum.

CAP. XIV. Diffinitio trium remediorum philosophiam concernentium contra totidem mala, et de philosophiae altera divisione.

CAP. XV. De magica et partibus ejus.

LIBER SEPTIMUS.

CAP. I. De tribus invisibilibus Dei, a quibus emanant omnia, quae sunt potentia, sapientia, benignitas.

CAP. II. De immensitate divinae potentiae quam perspicimus ex creaturarum multitudine.

CAP. III. De creaturarum magnitudine.

CAP. IV. De earumdem pulchritudine in quatuor.

CAP. V. De situ et dispositione rerum in loco.

CAP. VI. De dispositione temporum.

CAP. VII. De ordine qui in unaquaque re consideratur ex dispositione partium.

CAP. VIII. De omnifario rerum motu.

CAP. IX. De specie figurisque rerum.

CAP. X. De iis quae, quia rara sunt, miranda sunt.

CAP. XI. De iis quae, quia pulchra sunt, mirabilia.

CAP. XII. De rerum variis coloribus.

CAP. XIII. De sensibilibus rerum qualitatibus.

CAP. XIV. De utilitate rerum quadruplici.

CAP. XV. De tribus similibus et quanta sit divini opificii supra humanum excellentia.

CAP. XVI. Quod inter tria invisibilia Dei, sapientia sit prima investiganda.

CAP. XVII. Quomodo per rationalem creaturam ostenditur rerum Creator esse aeternus.

CAP. XVIII. Ex motu rerum quadruplici Creatoris quoque aeternitatem comprobari.

CAP. XIX. Quod rerum Creator unus est et immutabilis.

CAP. XX. Mutationem secundum quantitatem aut qualitatem Deo competere non posse.

CAP. XXI. Ex anima rationali divinam ostendi posse Trinitatem.

CAP. XXII. Quod in divinis Pater suam sapientiam propter eam ipsam diligit.

CAP. XXIII. In summa Trinitate mutuam esse dilectionem.

CAP. XXIV. Summi Patris ad homines ut Filium suum audiant exhortatio, et per eam antedictorum probatio.

CAP. XXV. Quod ordo conditionis et cognitionis rerum e diverso se habeant.

CAP. XXVI. De tribus diebus invisibilis lucis.

CAP. XXVII. Quod dicti dies mystici prius in genere humano completi sint, et in nobis compleri debeant, et quomodo.

Hugo a S. Victore

**ERUDITIONIS
DIDASCALICAE**

LIBRI SEPTEM

**LIBER PRIMUS,
DE STUDIO LEGENDI**

CAP. I. Duo esse praecipua, quibus ad scientiam quisque instruitur; et quae sit operis hujus materia.

Duae praecipue res sunt, quibus quisque ad scientiam instruitur: videlicet lectio et meditatio, e quibus lectio priorem in doctrina obtinet locum: et de hac tractat liber iste dando praecepta legendi. Tria autem sunt praecepta magis lectioni necessaria. Primum ut sciat quisque quid legere debeat. Secundum, quo ordine legere debeat, id est, quid prius, quid posterius. Tertium: quomodo legere debeat. De his tribus per singula agitur in hoc libro. Instruit autem tam saecularium quam divinarum Scripturarum lectorem: unde et in duas partes dividitur, quarum unaquaeque tres habet distinctiones. In prima parte docet lectorem artium, in secunda divinum lectorem. Docet autem hoc modo, ostendendo primum, quid legendum sit; deinde quo ordine, et quomodo legendum sit: ut autem sciri possit, quid legendum sit, in prima parte primum enumerat originem omnium artium; deinde descriptionem et partitionem earum, id est, quomodo unaquaeque contineat aliam, vel contineatur ab alia, secans philosophiam a summo usque ad ultima membra. Deinde enumerat auctores artium; et postea ostendit, quae ex his videlicet artibus

praecipue legendae sint. Deinde etiam quo ordine et quomodo legendae sint, aperit. Postremo legentibus vitae suae disciplinam praescribit: et sic finitur prima pars. In secunda parte determinat quae Scripturae divinae appellandae sint; deinde numerum et ordinem divinorum librorum et auctores eorum, et interpretationes nominum. Postea agit de quibusdam proprietatibus divinae Scripturae, quae magis sunt necessariae. Deinde docet, qualiter legere debeat sacram Scripturam is, qui in ea correctionem morum suorum, et formam vivendi quaerit. Ad ultimum docet illum, qui propter amorem scientiae eam legit: et sic secunda quoque pars finem accipit.

CAP. II. De origine artium, et animae perfectione.

Omnium expetendorum prima est sapientia, in qua perfecti boni forma consistit. Sapientia illuminat hominem, ut seipsum agnoscat, qui caeteris similis fuit, cum se prae caeteris factum esse non intellexit. Immortalis quippe animus sapientia illustratus respicit principium suum, et quam sit indecorum, agnoscit, ut extra se quidquam quaerat: cui quod ipse est, satis esse poterat. Scriptum legitur in tripode Apollinis: "*Gnoti seauton*", id est

"Nosce teipsum;"

quia nimirum homo si non originis suae immemor esset, omne quod mutabilitati obnoxium est, quam sit nihil, agnosceret. Probata apud philosophos sententia:

"Animam ex cunctis naturae partibus asserit esse compactam."

Et Timaeus Platonius:

"Ex dividua et individua, mistaque substantia; itemque eadem et diversa, et ex utroque commista natura, quo universitas resignatur, "entelekeian" formavit."

Ipsa namque et initia, consequuntur, capit: quia et invisibiles per intelligentiam rerum causas comprehendit, et visibiles actualium formas per sensuum passiones colligit; sectaque in orbes geminos motum glomerat, quia sive per sensus ad sensibilia exeat, sive per intelligentiam, ad invisibilia ascendat, ad seipsam rerum similitudines trahens regyrat: et hoc est, quod eadem mens, quae universorum capax est, ex omni substantia atque natura, quo similitudinis repraesentet figuram coaptatur. Pythagoricum namque dogma erat,

“similia similibus comprehendendi;”

ut scilicet anima rationalis nisi ex omnibus composita foret, nullatenus omnia comprehendere posset, secundum quod dicit quidam:

Terram terreno comprehendimus, aethera flammis, Humorem liquido, nostro spirabile flatu.

Nec tamen existimare debemus viros in omni rerum natura peritissimos, hoc de simplici essentia sensisse, quod ulla se partium quantitate distenderet, sed ut apertius mirabilem ejus demonstrarent potentiam, dicebant ex omnibus naturis constare: non secundum compositionem, sed secundum compositionis rationem. Neque enim haec rerum omnium similitudo aliunde aut extrinsecus animae advenire credenda est, sed ipsa potius eam in se, et ex se nativa quadam potentia et propria virtute capit. Nam sicut Varro in Periphysion dicit:

"Non omnis varietas extrinsecus rebus accidit, ut necesse sit quidquid variatur, aut amittere aliquid quod habuit, aut aliquid aliud et diversum extrinsecus quod non habuit assumere".

Videmus quod paries extrinsecus, adveniente forma imaginis cujuslibet similitudinem accipit: cum vero impressor metallo figuram imprimit, ipsum quidem non intrinsecus, sed ex propria virtute et naturali habilitate aliud jam aliquid repraesentare incipit. Sic nimirum mens rerum omnium similitudine insignita, omnia esse dicitur, atque ex omnibus compositionem suscipere, non integraliter, sed virtualiter atque potentialiter continere. Et haec est illa naturae nostrae dignitas, quam omnes aequae naturaliter habent, sed non omnes aequae noverunt. Animus enim corporis passionibus

consopitus, et per sensibiles formas extra semetipsum abductus, oblitus est quid fuerit, et quia nil aliud fuisse se meminit, nil praeter id quod videtur, esse credit. Reparatur autem per doctrinam, ut nostram agnoscamus naturam, et ut discamus extra non quaerere, quod in nobis possumus invenire. Summum igitur in vita solamen est studium sapientiae, quam qui invenit, felix est, et qui possidet, beatus.

CAP. III. Quod studium sapientiae philosophia sit.

Primus omnium Pythagoras

“studium sapientiae philosophiam nuncupavit,”

maluitque philosophus quam sophos dici. Nam antea sophi, id est sapientes vocabantur. Pulchre equidem inquisitores veritatis non sapientes sed amatores sapientiae vocat; quia nimirum adeo latet omne verum, ut ejus amore quantumlibet mens ardeat, quantumlibet ad ejus inquisitionem surgat, difficile tamen ipsam, ut est, veritatem comprehendere queat. Philosophiam autem earum rerum, quae vere essent, suique immutabilem substantiam sortirentur, disciplinam constituit.

“Est” autem “philosophia amor et studium et amicitia quodammodo sapientiae,”

sapientiae vero non hujus, quae in ferramentis quibusdam, et in aliqua fabrili scientia notitiaque versatur, sed illius sapientiae, quae nullius indigens, vivax mens, et sola rerum primaeva ratio est. Est autem hic amor sapientiae, intelligentis animi ab illa pura sapientia illuminatio, et quodammodo ad seipsam retractatio atque advocatio, ut videatur sapientiae studium divinitatis et purae mentis illius amicitia. Haec igitur sapientia cuncto animarum generi meritum suae divinitatis imponit: et ad propriam naturae vim puritatemque reducit. Hinc nascitur speculationum cogitationumque veritas, et sancta puraque actuum castimonia. Quoniam vero humanis animis hoc excellentissimum bonum philosophiae comparatum est, ut viae filo quodam procedat oratio, ab ipsis animae efficientiis ordiendum est.

CAP. IV. Triplicem esse vim animae, et solum hominem ratione praeditum.

Triplex omnino animae vis in vegetandis corporibus deprehenditur: quarum una quidem vitam solum corporis subministrat, ut nascendo crescat, alendoque subsistat. Alia vero sentiendi iudicium praebet. Tertia vi mentis et ratione subnixa est. Quarum quidem primae id officium est, ut creandis, nutriendis alendisque corporibus praesto sit: nullum vero praestet rationis sensusve iudicium. Haec autem est herbarum atque arborum, et quidquid terrae radicibus affixum tenetur. Secunda vero composita atque conjuncta est, ac primam sibi sumens et in partem constituens, varium, de quibus potest capere, ac multiforme iudicium capit. Omne enim animal, quod sensu viget, idem et nascitur, et nutritur, et alitur. Sensus vero diversi sunt, et usque ad quinarium numerum crescunt: ita quidquid tantum alitur, non etiam sentit. Quidquid vero sentire potest, etiam alitur, et ei prima quoque vis animae, nascendi scilicet atque nutriendi, probatur, esse subjecta. Quibus vero sensus adest, non tantum eas rerum capiunt formas, quibus sensibili corpore feriuntur praesente; sed abscedente quoque sensu sensibilibusque sepositis, cognitarum sensu formarum imagines tenent, memoriamque conficiunt: et prout quodque animal valet, longius breviusque custodit. Sed eas imaginationes confusas atque inevidentes sumunt, ut nihil ex earum conjunctione ac compositione efficere possint: atque idcirco meminisse quidem nec aequae omnia possunt, amissam oblivionem recolligere ac revocare non possunt. Futuri vero iis nulla cognitio est. Sed vis animae tertia, quae secum priores alendi ac sentiendi trahit, iisque velut famulis atque obedientibus utitur: eadem tota in ratione constituta, eaque vel in rerum praesentium firmissima conclusione, vel in absentium intelligentia, vel in ignotarum inquisitione versatur. Haec humano tantum generi praesto est, quae non solum sensus imaginationesque perfectas, et non inconditas capit, sed etiam pleno actu intelligentiae quod imaginatio suggestit, explicat atque confirmat. Itaque (ut

dictum est) huic divinae naturae non ea tantum in cognitione sufficiunt, quae subjecta sensibus comprehendit, verum etiam ex sensibilibus imaginatione concepta, et absentibus rebus nomina indere potest, et quod intelligentiae ratione comprehendit, vocabulorum quoque positionibus aperit. Illud quoque ei naturae proprium est, ut per ea, quae sibi nota sunt, ignota investiget. Et non solum unumquodque an sit, sed quid sit etiam, et quale sit, nec non et cur sit oportet agnoscere.

Quam triplicem animae vim sola (ut dictum est) nominum natura sortita est. Cujus animae vis intelligentiae motibus non caret, quia in his quatuor proprie vim rationis exercet. Aut enim aliquid an sit, inquit, aut sic esse constiterit, quid sit, addubitat; quod si etiam utriusque scientiam ratione possidet, quale sit unumquodque, ratione investigat, atque in eo caetera accidentium momenta perquirat. Quibus cognitis, cur ita sit quaerit, et ratione nihilominus investigat. Cum igitur hic actus sit humani animi, ut semper in praesentium comprehensione, aut in absentium intelligentia, aut in ignotorum inquisitione atque inventionem versetur: duo sunt in quibus omnem operam vis animae ratiocinantis impendit: unum quidem ut rerum naturas inquisitionis ratione cognoscat; alterum vero, ut ad scientiam prius veniat, quod post gravitas mortalis exercent.

CAP. V. Quae res ad philosophiam pertineant.

Sed, ut video, inextricabilem jam ipso loquendi ordine labyrinthum incidimus, ubi nobis non perplexus sermo, sed res obscura difficultatem pariat. Quia enim de studio sapientiae loqui suscepimus, idque solis hominibus quodam naturae privilegio competere attestati sumus: consequenter nunc omnium humanorum actuum moderatricem quamdam sapientiam posuisse videmur. Si enim brutorum animalium natura, quae nullo regitur rationis iudicio, motus suos secundum solas sensuum passiones diffundit, et in appetendo seu fugiendo aliquid, non intelligentiae utitur discretione, sed caeco quodam carnis affectu impellitur: restat ut rationalis animae actus caeca cupiditas non capiat, sed moderatrix semper sapientia praecedat. Quod si verum esse constiterit, jam non solum ea studia, in quibus vel de rerum natura vel disciplina agitur morum, verum etiam omnium humanorum actuum seu studiorum rationes non incongrue ad philosophiam pertinere dicemus. Secundum quam acceptionem sic philosophiam definire possumus.

*“Philosophia est disciplina omnium rerum humanarum
atque divinarum rationes plene investigans.”*

Nec movere debet quod supra diximus: Philosophiam esse amorem et studium sapientiae: non hujus, quae instrumentis explicatur, ut est architectura, agricultura, et caetera hujusmodi, sed ejus sapientiae, quae sola rerum primaevalis ratio est. Potest namque idem actus et ad philosophiam pertinere secundum rationem suam, et ab ea excludi secundum administrationem. Verbi gratia, ut de praesenti loquamur, agriculturae ratio philosophi est, administratio rustici. Praeterea opera artificum, etsi natura non sint, imitantur tamen naturam, et sui exemplaris formam (quae natura est, qua imitantur) ratione expriment. Vides jam, qua ratione cogimur philosophiam in omnes actus hominum diffundere, ut jam necesse sit, tot esse philosophiae partes, quot sunt rerum diversitates, ad quas ipsam pertinere constiterit.

CAP. VI. De ortu theoricae, practicae, mechanicae.

Omnium autem humanarum actionum seu studiorum, quae sapientia moderantur, finis et intentio ad hoc spectare debet: ut vel naturae nostrae reparetur integritas, vel defectuum, quibus praesens subjacet vita, temperetur necessitas. Dicam apertius quod dixi. Duo sunt in homine: bonum et malum, natura et vitium. Bonum quia natura est, quia corruptum est, quia minus est, exercitio reparandum est. Malum, quia vitium est, quia corruptio est, quia natura non est, excludendum est. Quod si funditus exterminari non potest, saltem adhibito remedio temperandum est. Hoc est omnino quod agendum est, ut natura reparetur, et excludatur vitium. Integritas vero vitae humanae duobus perficitur: scientia et virtute, quae nobis cum supernis et divinis substantiis similitudo sola est. Nam homo cum simplex natura non sit, sed gemina compactus substantia, secundum unam partem sui, quae potior est, et (ut apertius id quod oportet, dicam) quae ipse est, immortalis est: secundum alteram vero partem, quae caduca est, quae sola his, qui nisi sensibus fidem praestare nesciunt, cognita est, mortalitati et mutabilitati obnoxius est: ubi toties mori necesse est, quoties amittere id quod est. Et haec est ultima pars rerum, quae principium et finem habet.

CAP. VII. De tribus rerum differentiis.

Sunt autem in rebus alia, quae nec principium habent, nec finem, et haec aeterna nominantur: alia quae principium quidem habent, sed nullo fine clauduntur: et dicuntur perpetua; alia quae initium habent et finem; et haec sunt temporalia. In primo ordine id constituimus, cui non est aliud esse, et id quod est, id est, cujus causa et effectus diversa non sunt: quod non aliunde, sed a semetipso subsistere habet: ut est solius naturae genitor et artifex.

Illud vero, cui aliud est esse: et id quod est, id est, quod aliunde ad esse venit, et ex causa praecedente in actum profluxit, ut esse inciperet, natura est, quae mundum continet omnem. Idque in gemina secatur. Est quiddam, quod a causis suis primordialibus ut esse incipiat, nullo movente ad actum prodit; solo divinae voluntatis arbitrio: ibique immutabile omnis finis atque vicissitudinis expers consistit. Ejusmodi sunt rerum substantiae, quas Graeci "*ousia*" dicunt: et cuncta superlunaris mundi corpora, quae etiam ideo quod non mutantur, divina appellata sunt. Tertia rerum est, quae principium et finem habent, et per se ad esse non veniunt, sed sunt opera naturae quae oriuntur super terram, sub lunari globo, movente igne artifice, qui vi quadam descendit in res sensibiles procreandas. De illis ergo dictum est:

“Nihil in mundo moritur, eo quod nulla essentia pereat.”

Non enim essentiae rerum transeunt, sed formae. Cum vero forma transire dicitur, non sic intelligendum est, ut aliqua res existens perire omnino, et esse suum amittere credatur, sed variari potius; vel sic fortassis, ut quae juncta fuerant, ab invicem separantur; vel quae separata erant, conjungantur; vel quae hic erant, illuc transeant; vel quae nunc erant tunc subsistant, in quibus omnibus esse rerum nihil detrimenti patitur. De iis dictum est:

“Omnia orta decidunt, et aucta senescunt;”

eo quod cuncta naturae opera, sicut principium habent, ita etiam a fine aliena non sunt. De illis dictum:

De nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti (PERS. Sat. III, v. 83).

Et eo quod omnis natura et primordiale habet causam, et subsistentiam perpetuam. De iis dictum est:

Et redit in nihilum, quod fuit ante nihil,

eo quod omne opus naturae sicut temporaliter ex occulta causa in actum profluit: item eodem actu temporaliter destructo eo, unde venerat, reversurum sit.

CAP. VIII. De mundo superlunari et sublunari.

Hinc est, quod mathematici mundum in duas partes dividerunt: in eam scilicet partem, quae est a circulo lunae sursum, et in eam, quae deorsum est. Et superlunarem mundum, eo quod ibi omnia a primordiali lege consistant, naturam appellabant sublunarem opus naturae, videlicet superioris; quia omnium genera animantium, quae in eo vitalis spiritus infusione vegetantur, a superioribus per invisibiles meatus infusum nutrimentum accipiunt: non solum, ut nascendo crescant, sed etiam ut alendo subsistant. Eundem etiam superiorem mundum tempus vocabant, propter cursum et motum siderum, quae in eo sunt: inferiorem temporalem, quia secundum motus superiores agitur. Item superlunarem, propter perpetuam lucis et quietis tranquillitatem elysium. Hunc autem propter inconstantiam et confusionem rerum fluctuantium, infernum nuncupabant.

Haec paulo latius prosecuti sumus, ut ostendamus hominem, qua in parte mutabilitatis particeps est, in ea quoque necessitati esse obnoxium: in ea vero, qua immortalis est, divinitati esse cognatum. Ex quo colligi potest id, quod supra dictum est; quod videlicet omnium humanarum actionum ad hunc finem concurrat intentio, ut vel divinae similitudinis imago in nobis restauretur, vel hujus vitae necessitudini consulatur, quae quo facilius laedi potest adversis, eo magis foveri et conservari indiget.

CAP. IX. In quo homo similis sit Deo.

Duo vero sunt quae divinam in homine similitudinem reparant, id est, speculatio veritatis et virtutis exercitium; quia in hoc similis Deo est, quod sapiens et justus est, sed iste mutabiliter, ille immutabiliter et sapiens et justus est. Illarum vero actionum, quae hujus vitae necessitudini deserviunt, trimodum genus est. Primum, quod naturae instrumentum administrat; secundum, quod contra molesta, quae extrinsecus accidere possunt, munit; tertium, quod contra jam illata praestat remedium. Cum igitur ad reparandam naturam nostram intendimus, divina actio est: cum vero illi quod infirmum in nobis est, necessaria providemus, humana. Omnis ergo actio vel divina est, vel humana. Possumus autem non incongrue illam (eo quod de superioribus habeatur) intelligentiam appellare: hanc vero (quia de inferioribus habetur, et quasi quodam consilio indiget) scientiam vocare. Si igitur sapientia, ut supra dictum est, cunctas, quae ratione fiunt, moderatur actiones: consequens est jam ut, sapientiam has duas partes continere, id est, intelligentiam et scientiam dicamus. Rursus intelligentia, quoniam et in investigatione veritatis, et in morum consideratione laborat, eam in duas species dividimus; in theoreticam, id est speculativam; et practicam, id est activam: quae etiam ethica, id est moralis appellatur. Scientia vero, quia opera humana prosequitur, congrue mechanica, id est adulterina vocatur.

CAP. X. De triplicibus operibus.

Sunt etenim triplicia opera, id est, opus Dei, opus naturae, opus artificis imitantis naturam. Opus Dei est, quod non erat creare: unde illud: In principio creavit Deus coelum et terram (Gen. I). Opus naturae, quod latuit ad actum producere: unde illud: Producat terra herbam virentem (ibid.), etc. Opus artificis est disgregata conjungere, vel conjuncta segregare: unde illud: Consuerunt folia ficus, et fecerunt sibi perizomata (Gen. III). Neque enim potuit vel terra coelum creare, vel homo herbam producere; quia nec palmum ad staturam suam adjicere potest. In his tribus operibus convenienter opus humanum, quod natura non est, sed imitatur naturam, mechanicum, id est, adulterinum nominatur: quemadmodum et clavis subintroducta mechanica dicitur. Qualiter autem opus artificis imitetur naturam, longum esset et onerosum prosequi per singula. Possumus tamen exempli causa in paucis id demonstrare. Qui statuam fudit, hominem intuitus est. Qui domum fecit, montem respexit. Quia enim, ut ait Propheta, Qui emittis fontes in convallibus, intra medium montium pertransibunt aquae (Psal. CIII): eminentia montium aquas non retinet: ita domus in altum quoddam cacumen levanda fuit, ut irruentium tempestatum molestias tuto excipere posset. Qui usum vestimentorum primus adinvenit, consideravit, quod singula quaeque nascentium propria quaedam habeant munimenta, quibus naturam suam ab incommodis defendunt. Cortex ambit arborem, penna tegit volucrem, piscem squama operit, lana ovem induit, pilus jumenta et feras vestit, concha testam excipit: ebur elephantem jacula non timere facit. Nec tamen sine causa factum est, quod cum singula animantium naturae suae arma secum nata habeant, solus homo inermis nascitur et nudus. Oportuit enim, ut illis, quae sibi providere nesciunt, natura consuleret: homini autem ex hoc etiam major reperiendi occasio praestaretur, cum illa, quae caeteris naturaliter data sunt, propria ratione sibi inveniret. Multo enim nunc magis enitet ratio hominis haec eadem inveniando, quam habendo claruisset. Nec sine causa proverbium sonat, quod

Ingeniosa fames omnes excuderit artes.

Hac equidem ratione illa, quae nunc excellentissima in studiis hominum vides, reperta sunt. Hac eadem pingendi, texendi, sculpendi, fundendi, infinita genera exorta sunt, ut jam cum natura ipsum miremur artificem.

CAP. XI. Quid sit natura.

Quia vero jam toties naturam nominavimus: licet, ut ait Tullius,

“naturam diffinire difficile sit,”

non tamen hujus vocabuli significatio omnino silentio praetereunda videtur. Neque, quia non omnia quae volumus dicere, possumus, id quod possumus, tacere debemus. Plura veteres de natura dixisse inveniuntur, sed nihil ita, ut non aliquid restare videatur. Quantum tamen ego ex eorum dictis conjicere possum, tribus maxime modis hujus vocabuli significatione uti solebant, singulis suam diffinitionem assignando.

Primo modo per hoc nomen significare voluerunt illud archetypum exemplar rerum omnium, quod in mente divina est: cujus ratione omnia formata sunt: et dicebant naturam esse unius cujusque rei primordiale causam suam: a qua non solum esse, sed etiam tale esse habeat. Huic significationi talis diffinitio assignatur:

“Natura est, quae unicuique rei suum esse tribuit.”

Secundo modo naturam esse dicebant, proprium esse uniuscujusque rei cui significationi diffinitio assignatur:

“Natura unamquamque rem informans, propria differentia dicitur;”

Secundum quam significationem dicere solemus: Natura est omnia ponderosa ad terram vergere, levia alta petere, ignem urere, aquam humectare. Tertia diffinitio talis est:

“Natura est ignis artifex, ex quadam ut procedens in res

sensibiles procreandas.”

Physici namque dicunt, omnia ex calore et humore procreari. Unde Virgilius Oceanum patrem appellat: et Valerius Soranus in quodam versu de Jove, in significatione ignis aetherei dicit:

*Juppiter omnipotens rerum regumque repertor,
Progenitor genitrixque Deum verum unus et idem.*

CAP. XII. De ortu logicae

Postquam igitur theoricæ, et practicæ, et mechanicæ ortum demonstravimus: superest logicæ quoque originem investigare: quam idcirco ultimam annumero, quia postremo inventa est. Caeteræ prius repertæ fuerant; sed necesse fuit logicam quoque inveniri; quoniam nemo de rebus convenienter disserere potest, nisi prius recte loquendi rationem agnoverit. Nam sicut dicit Boetius: Cum primitus antiqui circa naturas rerum et morum qualitates investigandas operum impenderent necesse fuit, saepe falli eos; quia vocum et intellectuum discretionem non habebant: ut in multis evenit Epicuro, qui atomis mundum consistere putat, et honestum voluptate metitur.

Hoc autem idcirco huic atque aliis accidisse manifestum est, quoniam disputandi quidquid ratiocinatione comprehenderant, hæc in res ipsas quoque venire arbitrabantur. Hic vero magnus est error: neque enim sese res ut in numeris, ita etiam in ratiocinationibus habent. In numeris enim quidquid in digitis recte computantis evenerit, id sine dubio in res quoque ipsas evenire necesse est, ut si ex calculo centum contigerit, centum quoque res illi numero subjectas esse necesse est. Hoc vero non aequè in disputatione servatur. Neque enim quidquid sermonum decursus invenerit, id in natura fixum tenetur. Quare necesse est falli, qui abjecta scientia disputandi, de rerum natura perquirerent. Nisi enim prius ad scientiam venerit, quæ ratiocinatio veram teneat semitam disputandi, quæ verisimilem agnoverit, et quæ fida, et quæ possit esse suspecta, rerum incorrupta veritas ex ratiocinatione non potest inveniri. Cum igitur veteres saepe multis lapsi erroribus falsa quaedam et sibi contraria in disputatione colligerent, atque id fieri impossibile videretur, ut de eadem re contraria conclusione facta, utraque essent vera, quæ sibi discutiens ratiocinatio conclusisset, cuive ratiocinationi credi oporteret, esset ambiguum, visum est prius disputatione ipsius veram atque integram considerare naturam: qua cognita, cum illud quoque, quod per disputationem inveniretur, an

vere comprehensum esset posset intelligi. Hinc igitur profecta logicae peritia disciplinae, quae disputandi modos, atque ipsas ratiocinationes internoscendi vias parat, ut quae ratiocinatio nunc quidem vera, nunc autem falsa: quae vero semper falsa, quae nunquam falsa possit agnosci. Haec tempore quidem postrema est, sed ordine prima: haec enim inchoantibus philosophiam prima legenda est, proptereaque in eo docetur vocum et intellectuum natura, sine quibus nullus philosophiae tractatus rationabiliter explicari potest.

Logica dicitur a Graeco vocabulo "*logos*", quod nomen geminam habet interpretationem. Dicitur enim "*logos*" sermo sive ratio: et inde logica sermotionalis sive rationalis scientia dici potest, Logica rationalis, quae discretiva dicitur, continet dialecticam et rhetoricam. Logica sermotionalis genus est ad grammaticam, dialecticam atque rhetoricam: et continet sub se disertivam. Et haec est logica sermotionalis, quam quartam post theoreticam, practicam et mechanicam annumeramus. Nec putandum est ideo, logicam, id est, sermotionalem dici, quod ante ejus inventionem nulli fuerint sermones: et quasi homines mutuas locutiones prius non habuerint. Erant prius et sermones communes et litterae; sed nondum ratio sermonum et litterarum in usum redacta fuerat, nulla adhuc recte loquendi vel disputandi praecepta data erant. Omnes enim scientiae prius erant in usu quam in arte. Sed considerantes deinde homines usum in artem posse converti, et quod vagum fuerat et licentiosum prius, certis regulis et praeceptis posse restringi, coeperunt, ut dictum est, consuetudinem, quae partim casu, partim natura exorta fuerat, ad artem reducere: id quod pravum usus habebat emendantes, quod minus habebat supplentes, quod superfluum habebat resecantes: et de caetero singulis certas regulas et praecepta praescribentes.

Hujusmodi fuit origo omnium artium: hoc per singula currentes, verum invenimus. Priusquam esset grammatica, et scribebant et loquebantur homines; priusquam esset dialectica,

rationando verum a falso discernabant; priusquam esset rhetorica, jura civilia tractabant; priusquam esset arithmetica, usum numerandi habebant; priusquam esset musica, canebant; priusquam esset geometria, agros mensurabant; priusquam esset astronomia, per cursus stellarum discretionem temporum capiebant. Sed venerunt artes, quae licet ab usu principium sumpserunt, usu tamen meliores sunt. Hic locus esset exponendi, qui fuerint singularum artium inventores, quando exstiterint, aut ubi, aut quomodo per eos disciplinae exordium sumpserint; sed volo quadam prius philosophiae divisione singulas a se invicem discernere.

CAP. XIII. Epilogus supradictorum.

Oportet ergo breviter recapitulare, quae supradicta sunt, ut facilius fiat transitus ad sequentia. Quatuor tantum diximus esse scientias, quae reliquas omnes continent, id est theoreticam, quae in speculatione veritatis laborat; practicam, quae morum disciplinam considerat; mechanicam, quae hujus vitae actiones dispensat; logicam quoque, quae recte loquendi et acute disputandi scientiam praestat. Hic itaque non absurde ille quaternarius animae intelligi potest, quem ob reverentiam sui antiqui in jusjurandum asciverant. Unde et illud dictum est:

Per, qui nostrae animae numerum dedit illi quaternum.

Hae qualiter sub philosophia contineantur, et rursus quas sub se contineant, repetita breviter definitione philosophiae, ostendamus.

LIBER SECUNDUS

CAP. I. De discretione artium.

“Philosophia est amor sapientiae, quae nullius indigens, vivax mens, et sola rerum primaeva ratio est.”

Haec definitio magis ad etymologiam nominis spectat. *“Philos”* enim Graece, amor dicitur Latine, *“sophia”*, sapientia; et inde philosophia dicta est, id est, amor sapientiae. Quod autem additur,

“quae nullius indigens, vivax mens, et sola rerum primaeva ratio est,”

divina sapientia significatur, quae propterea nullius indigere dicitur: quia nihil minus continet, sed semel et simul omnia intuetur praeterita, praesentia et futura. Vivax mens idcirco appellatur: quia quod semel in divina fit ratione, nulla unquam oblivione aboletur. Primaeva rerum ratio est, quia ad ejus similitudinem cuncta formata sunt. Dicunt quidam, quod illud unde agunt artes, semper maneat. Hoc ergo omnes artes agunt, hoc intendunt, ut divina similitudo in nobis reparetur, quae nobis forma est, Deo natura: cui quanto magis conformamur, tanto magis sapimus. Tunc enim in nobis incipit relucere, quod in ejus ratione semper fuit: quod quia in nobis transit, apud illum incommutabile consistit. Aliter:

“Philosophia est ars artium, et disciplina disciplinarum,”

id est ad quam omnes artes et disciplinae spectant. Ars dici potest scientia, quae artis praeceptis regulisque consistit, ut est in Scriptura: Disciplina, quae dicitur plena, ut est in doctrina. Vel ars dici potest, quando aliquid verisimile atque opinabile tractatur. Disciplina,

quando de iis, quae aliter se habere non possunt, veris disputationibus aliquid disseritur. Quam differentiam Plato et Aristoteles esse voluerunt inter artem et disciplinam. Vel ars dici potest, quae fit in subjecta materia et explicatur per operationem, ut architectura. Disciplina vero, quae in speculatione consistit et per solam explicatur ratiocinationem, ut logica. Aliter,

“Philosophia est meditatio mortis:”

quod magis convenit Christianis, qui saeculi ambitione calcata, conversatione disciplinali, similitudine futurae patriae vivunt. Aliter:

*“Philosophia est disciplina omnium rerum divinarum
atque humanarum rationes probabiliter investigans.”*

Sic omnium studiorum ratio ad philosophiam spectat. Administratio non omnis philosophia est: et ideo philosophia aliquo modo ad omnes res pertinere videtur.

CAP. II. In quas partes dividatur philosophia.

Philosophia dividitur in theoreticam, practicam, mechanicam, et logicam. Hae quatuor omnem continent scientiam. Theorica interpretatur speculativa; practica activa, quam alio nomine ethicam, id est moralem dicunt, eo quod mores in bona actione consistant; mechanica adulterina, quia circa humana opera versatur; logica sermotionalis, quia de vocibus tractat. Theorica dividitur in theologiam, mathematicam et physicam. Hanc divisionem Boetius facit aliis verbis: Theoricen secans in intellectibilem, et in intelligibilem, et naturalem: per intellectibilem significans theologiam; per intelligibilem mathematicam; per naturalem physicam. Denique intellectibile sic diffinit:

CAP. III. De theologia.

“Intellectibile est, quod unum atque idem per se in propria semper divinitate consistens, nullis unquam sensibus, sed sola tantum mente intellectuque capitur.”

Quae res ad speculationem Dei atque ad animi incorporalitatem considerationemque verae philosophiae indagatione componitur, quam, inquit, Graeci theologiam nominant. Dicta autem

“Theologia”

quasi sermo habitus de divinis, *“theos”* enim Deus, *“logos”*, sermo vel ratio interpretatur. Theologia igitur est, quando aut ineffabilem naturam Dei aut speciales creaturas ex aliqua parte profundissima qualitate disserimus.

CAP. IV. De mathematica.

Mathematica autem doctrinalis scientia dicitur. Matesis enim quando t habet sine aspiratione, interpretatur vanitas, et significat superstitionem illorum, qui fata hominum in constellationibus ponunt: unde et hujusmodi mathematici appellati sunt. Quando autem t habet aspiratum, doctrinam sonat. Haec autem est, quae abstractam considerat quantitatem.

“Abstracta”

enim

“quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes, vel ab aliis accidentibus, ut est, par, impar, et hujusmodi, in sola ratiocinatione tractamus, quod doctrina facit, non natura.”

Hanc Boetius intelligibilem appellat, quae primam partem intellectibilem cogitatione atque intelligentia comprehendit: quae sunt omnium coelestium operum supernae divinitatis, et quidquid sub lunari globo beatiore animo atque puriore substantia valet; et postremo humanarum animarum, quae omnia cum prioris illius intellectibilis substantiae fuissent, corporum tractu ab intellectibilibus ad intelligibilia degenerarunt, ut magis ipsa intelligantur, quam intelligant, et intelligentiae puritate tunc beatiora sint, quoties sese intellectibilibus applicarint. Spirituum namque et animarum natura, quia incorporea et simplex est, intellectibilis substantiae particeps est. Sed quia per instrumenta sensuum non uniformiter ad sensibilia comprehendenda descenditur, eorumque similitudinem per imaginationem ad se trahit: in eo quodammodo suam simplicitatem deserit, quo compositionis rationem amittit. Neque enim omnimodo simplex dici potest, quod composito simile est. Eadem igitur res diversis respectibus intellectibilis simul et intelligibilis est.

Intellectibilis eo quod incorporea sit natura, et nullo sensu comprehendi possit. Intelligibilis vero ideo, quod similitudo quidem est sensibilibus, nec tamen sensibilis. Intellectibile est enim, quod nec sensibile est, nec similitudo sensibilis. Intelligibile autem quod ipsum quidem solo percipitur intellectu, sed non solo intellectu, percipit, quia imaginationem vel sensum habet, quo ea, quae sensibus subjacent, comprehendit. Tangendo ergo corpora degenerat; quia dum visibiles corporum formas per sensuum passiones percurrit, easque attractas per imaginationem in se trahit, toties a sua simplicitate scinditur, quoties aliquibus contrariae passionis qualitatibus informatur. Cum vero ab hac distractione ad puram intelligentiam conscendens in unum se colligit, fit beatior intellectibilis substantiae participatione.

CAP. V. De quaternario animae.

Hujus quoque progressionis regressionisque rationem ipse etiam numerus docet. Dic ter unum fiunt III: dic ter tria fiunt IX; dic ter novem fiunt XXVII: dic ter XXVII: fiunt LXXXI. Ecce in quarto gradu tibi unitas prima occurrit, idemque evenire videbis, si usque ad infinitum duxeris multiplicationem ut semper in quarto gradu unitas emineat. Rectissime autem simplex animae essentia unitate exprimitur, quae ipsa quoque incorporea est. Ternarius quoque propter indissolubile mediae unitatis vinculum congrue ad animam refertur, sicut quaternarius, quia duo media habet, ideoque dissolubilis est, et proprie ad corpus pertinet. Prima igitur progressio animae est, qua de simplici essentia sua, quae monade figuratur in virtualementernarium se extendit, ubi jam per concupiscentiam aliud appetat: aliud per iram contemnat, per rationem inter utrumque discernat. Et recte a monade in triadem profluere dicitur, quia omnis essentia naturaliter prior est potentia sua. Rursum quod eadem unitas in ternario multiplicante ter invenitur, hoc significat, quod anima non per partes, sed tota in singulis suis potentiis consistat. Neque enim vel rationem solam, vel iram solam, vel concupiscentiam solam tertiam partem animae dicere possumus: cum nec aliud, nec minus sit in substantia ratio quam anima, nec aliud, nec minus ira quam anima, nec aliud, nec minus concupiscentia quam anima, sed una eademque substantia, secundum diversas potentias suas diversa sortitur vocabula. Deinde a virtuali ternario secunda progressionem ad regendam humani corporis musicam descendit quae novenario componitur: quibus quia novem sunt foramina in humano corpore; secundum temperantiam naturalem; influit et effluit omne quo idem corpus vegetatur et regitur. Hic quoque ordo est, quia prius naturaliter anima potentias suas habet quam corpori commisceatur. Postea autem in tertia progressionem per sensus jam extra se profusa: ad visibilia haec quae per XXVII, qui solidus numerus est, et trina dimensione ad similitudinem corporis extenditur, figurantur dispensanda: per infinitas actiones. In quarta autem progressionem,

soluta a corpore ad puritatem simplicitatis suae revertitur: ideoque in quarta multiplicatione ubi ter XXVII, in LXXXI, excrevit, monas in summo apparet, ut evidenter clareat quod anima post hujus vitae terminum qui per LXXX, designatur: ad unitatem suae simplicitatis redeat, a qua prius discesserat, cum ad humanum corpus regendum descendebat. Quod autem in octoginta meta humanae vitae naturaliter consistat, propheta declarat: Si, inquit, in valetudine [potentatibus] LXXX anni: et amplius eorum labor et dolor (Psal. LXXXIX). Hanc quadruplam progressionem illum quaternarium animae, de quo supra locuti sumus quidam intelligendum putant: eumque ad differentiam quaternarii corporis, quaternarium animae appellatum.

CAP. VI. De quaternario corporis.

Nam corpori quoque suum assignant quaternarium. Sicut monas animae, ita dias corpori congruit. Dic bis duo fiunt IV, dic bis IV, fiunt VIII; dic bis VIII, fiunt XVI: dic bis XVI fiunt XXXII. Hic in quarto loco; similiter idem numerus, id est binarius, a quo multiplicatio initium sumpsit, tibi occurrit - idemque si in infinitum processeris, indubitanter continget ut quarto semper gradu binarius emineat. Et hic est quaternarius corporis, in quo intelligi datur omne quod a dissolubilibus compositionem accipit, ipsum quoque esse dissolubile. Vides nunc satis aperte? ut puto, quomodo animae de intellectibilibus ad intelligibilia degenerant: quando a puritate simplicis intelligentiae quae nulla corporum fuscatur imagine, ad visibilium imaginationem descendunt: rursumque beatiores fiunt, quando se ab hac distractione ad simplicem naturae suae fontem colligentes, quasi quodam optimae figurae signo impressae componuntur. Est igitur, ut apertius dicam, intellectibile in nobis id quod est intelligentia: intelligibile vero id quod est imaginatio. Intelligentia vero est de solis rerum principiis, id est Deo, ideis, et hyle: et de incorporeis substantiis pura certaue cognitio. Imaginatio est memoria sensuum ex corporum reliquiis in haerentibus animo, principium cognitionis per se certum nihil habens. Sensus est passio animae in corpore, ex qualitatibus extra accidentibus.

CAP. VII. De quadrivio.

Cum igitur, ut supradictum est, ad mathematicam proprie pertineat abstractam attendere quantitatem: in partibus quantitatis species ejus quaerere oportet.

“Quantitas abstracta nihil aliud est nisi forma visibilis secundum lineamentarem dimensionem animo impressa, quae in imaginatione consistit,”

cujus geminae sunt partes; una continua, ut arbor, lapis, quae magnitudo dicitur; alia discreta, ut grex, populus, quae multitudo appellatur. Rursus multitudinis, alia sunt per se, ut tres, quatuor, vel quilibet alius numerus: alia ad aliquid ut duplum dimidium, sesquialterum, sesquitercium, vel quodlibet tale. Magnitudinis vero alia sunt mobilia, ut sphaera mundi, alia immobilia ut terra. Magnitudinem ergo quae per se est, arithmetica speculatur; illam autem quae ad aliquid est: musica. Immobilis magnitudinis geometria pollicetur notitiam. Mobilis vero scientiam astronomicae disciplinae peritia sibi vindicat. Mathematica igitur dividitur in arithmeticam, musicam, geometriam, astronomiam.

CAP. VIII. De arithmetica.

"Arete" graece, virtus interpretatur Latine: arithmus numerus; inde arithmetica virtus numeri dicitur. Virtus autem numeri est, quod ad ejus similitudinem cuncta formata sunt.

CAP. IX. De musica.

Musica a moy, id est, ab aqua vocabulum sumpsit, eo quod nulla euphonia: id est, bona sonoritas: sine humore fieri potest.

CAP. X. De Geometria.

Geometria mensura terrae interpretatur, eo quod haec disciplina primum ab Aegyptiis reperta sit, quorum terminos cum Nilus inundatione sua limo obduceret, et confunderet limites, perticis et funibus terram mensurare coeperunt, deinde a sapientibus etiam ad spatia maris, et coeli, et aeris, et quorumlibet corporum mensuranda deducta fuit et extensa.

CAP. XI. De astronomia.

Astronomia et astrologia in hoc differre videntur, quod astronomia de lege astrorum nomen sumpsit, astrologia autem dicta est quasi sermo de astris disserens. "*Nomos*" enim lex et "*logos*" sermo interpretatur. Ita astronomia videtur esse quae de lege astrorum et conversione coeli disserit, regiones, circulos, cursus, ortus et occasus siderum, et cur unumquodque ita vocetur, investigans. Astrologia autem quae astra considerat secundum nativitatis et mortis et quorumlibet aliorum eventuum observationem quae partim naturalis est, partim superstitiosa. Naturalis in complexibus corporum, quae secundum superiorum contemperantiam variantur, ut sanitas, aegritudo, tempestas, serenitas, fertilitas et sterilitas. Superstitiosa in contingentibus et in iis, quae libero arbitrio subjacent; quam partem mathematici tractant.

CAP. XII. De arithmetica.

Arithmetica materiam habet parem et imparem numerum. Par numerus, alius est pariter par; alius pariter impar, alius impariter par. Impar quoque numerus tres habet species. Prima est primus et incompositus, secunda secundus et compositus, tertia per se secundus et compositus et ad alios comparatus: primus et compositus.

CAP. XIII. De musica triplici.

Tres sunt musicae: mundana, humana, instrumentalis. Mundana, alia in elementis, alia in planetis, alia in temporibus. Quae in elementis: alia in numero, alia in pondere, alia in mensura. Quae in planetis: alia in situ, alia in motu, alia in natura. Quae in temporibus; alia in diebus, vicissitudine lucis et noctis, alia in mensibus, crementis, decrementisque lunaribus; alia in annis, mutatione veris, aestatis, autumnus, hiemis. Humana musica: alia in corpore, alia in anima, alia in connexu utriusque. Quae in corpore: alia est in vegetatione, secundum quam crescit, quae omnibus nascentibus convenit. Alia est in humoribus: ex quorum complexione humanum corpus subsistit. Quae sensibilibus communis est, alia in operationibus: quae specialiter rationalibus congruit, quibus mechanica praeest; quae si modum non excesserint bonae sunt, ut inde non nutriatur cupiditas: unde infirmitas foveri debet. sicut Lucanus in laude Catonis refert.

*Huic epulae vicisse famem, magnique penates
 Submovisse hiemem tecto: pretiosaque vestis
 Hirtam membra super, Romani more Quiritis,
 Induxisse togam, etc,*

LUCAN. lib. II, v. 383 et seqq.

Musica in anima, alia est in virtutibus, ut est justitia, pietas et temperantia; alia in potentiis, ut est ratio, ira et oncupiscentia. Musica inter corpus et animam: est illa naturalis amicitia qua anima corpori non corporeis vinculis, sed affectibus quibusdam colligatur ad movendum et sensificandum ipsum corpus, secundum quam amicitiam nemo carnem suam odio habuit. Musica haec est, ut ametur caro: sed plus spiritus, ut foveatur, corpus, non perimatur virtus.

Musica instrumentalis: alia in pulsu, ut fit in tympanis et chordis; alia in flatu, ut in tibiis et organis; alia in voce, ut in carminibus et cantilenis. Tria quoque sunt genera musicorum: unum quod carmen fingit, aliud quod instrumentis agit, tertium quod instrumentorum opus carmenque dijudicat.

CAP. XIV. De geometria.

Geometria tres habet species: planimetriam, altimetriam, cosmimetriam. Planimetria, planum metitur, id est, longum et latum, et extenditur ante et retro, dextrorsum et sinistrorsum. Altimetria altum metitur, et extenditur sursum et deorsum. Nam et mare altum dicitur, id est, profundum; et arbor alta, id est sublimis. "*Kosmos*" mundus interpretatur, et inde dicta est cosmimetria, id est mensura mundi: haec metitur sphaerica, id est, globosa, rotunda, sicut est pila et ovum, unde etiam a sphaera mundi propter excellentiam dicta est cosmimetria, non quia tantum de mundi mensura agat, sed quia mundi sphaera inter omnia sphaerica dignissima sit.

CAP. XV. De astronomia.

Nec contrarium est, quod superius immobilem magnitudinem geometriae attribuimus, et mobilem astronomiae quia hoc secundum primam inventionem dictum est; secundum quam etiam geometria mensura terrae dicitur. Vel possumus dicere quod id quod geometria in sphaera mundi considerat, id est dimensio regionum et circulorum coelestium, immobile sit, secundum hoc quod ad geometricam considerationem pertinet. Geometria enim non considerat motum, sed spatium. Quod autem astronomia speculatur mobile sit, id est, cursus astrorum et intervalla temporum. Sicque universaliter dicemus immobilem magnitudinem geometriae esse subjectam: mobilem astronomiae; quia, licet ambae de eadem re agant, una tamen contemplatur id quod permanet, altera id quod transit speculatur.

CAP. XVI. Diffinitio quadrivii.

Arithmetica est igitur numerorum scientia; musica est divisio sonorum et vocum varietas. Aliter, musica sive harmonia est plurium dissimilium in unum redactorum concordia. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis formarumque descriptio contemplativa, per quam uniuscujusque termini declarari solent. Aliter, geometria est fons sensuum et origo dictionum. Astronomia est disciplina investigans spatia, motus et reditus coelestium corporum certis temporibus.

CAP. XVII. De physica.

Physica causas rerum in effectibus suis et effectus in causis suis investigando considerat:

*Unde tremor terris; qua vi maria alta tumescant.
Herbarum vires, animos irasque ferarum: Omne genus
fruticum, lapidum quoque reptiliumque.*

VIRGIL. Georg. lib. II, v. 479

"*Physis*" natura interpretatur, unde etiam superiori divisione theoricæ, physicam naturalem Boetius nominavit. Haec etiam physiologia dicitur, id est, sermo de naturis differens quod ad eandem causam spectat. Physica aliquando large accipitur aequipollens theoricæ: secundum quam acceptionem, philosophiam quidam in tres partes dividunt, id est physicam, ethicam, logicam: in qua divisione mechanica non continetur; sed restringitur philosophia circa physicam, ethicam et logicam.

CAP. XVIII. Quid sit proprium uniuscujusque artis.

Cum vero omnes artes ad unum philosophiae tendant terminum, non una tamen via omnes currunt, sed singulae suas proprias quasdam considerationes habent, quibus ab invicem differunt. Logica consideratio est in rebus, attendens intellectus rerum, sive per intelligentiam: ut neque sint haec, neque horum similitudines, sive per rationem, ut neque sint haec; sed horum tamen similitudines. Considerat ergo logica species et genera rerum. Mathematicae autem proprium est, actus confusos inconfuse per rationem attendere: verbi gratia, in actu rerum non invenitur linea sine superficie et soliditate (nullum enim corpus sic solummodo longum est, ut latitudine vel altitudine careat; sed in omni corpore haec tria simul sunt): ratio tamen attendit sine superficie et crassitudine lineam pure per se: quod est mathematicum, non quia in re ita vel sit, vel esse possit; sed quia ratio saepe actus rerum considerat, non ut sunt, sed sicut esse possunt; non in se, sed quantum ad ipsam rationem, id est, ut ratio pateretur esse. Secundum quam considerationem dictum est continuam quantitatem in infinita decrescere, et discretam crescere in infinitum. Talis est enim vivacitas rationis ut omne longum in longa dividat, latum in lata, et caetera: utque ipsi rationi nihil carens intervallo intervallum generet. Physicae autem est proprium, actus rerum per mistos, impermiste attendere. Actus enim corporum mundi, non sunt puri; sed compositi ab actibus purorum, quos physica cum per se non inveniantur pure tamen et per se considerat: purum scilicet actum ignis: sive terrae, sive aeris, sive aquae, et ex natura uniuscujusque per se considerata, de concretione et efficientia totius judicat. Hoc etiam non praetereundum est, quod sola physica proprie de rebus agit, caeterae omnes de intellectibus rerum. Logica tractat de ipsis intellectibus, secundum praedicamentalem constitutionem. Mathematica vero secundum integram compositionem, et ideo logica quandoque utitur pura intelligentia, mathematica autem nunquam sine imaginatione est: ideoque nihil vere simplex est. Quia enim logica et

mathematica priores sunt ordine discendi quam physica, et ad eam quodammodo instrumenti vice funguntur, quibus unumquemque primum informari oportet antequam physicae speculationi operam det: necesse fuit, ut non in actibus rerum ubi fallax experimentum est; sed in sola ratione, ubi inconcussa veritas manet suam considerationem ponerent, deinde ipsa ratione praevia, ad experientiam rerum descenderent. Postquam igitur demonstravimus quomodo divisio theoricæ quam ponit Boetius superiori conveniat, breviter nunc utrasque repetemus, ut singula utriusque verba divisionis invicem conferamus.

CAP. XIX. Collatio supradictorum, et divisio theoricæ.

Theorica dividitur in theologiam, mathematicam et physicam, vel ita: Theorica dividitur in intellectibilem, et intelligibilem, et naturalem; vel aliter: Theorica dividitur in divinalem; et doctrinalem, et philologiam. Eadem est igitur hæc theologia, intellectibilis et divinalis. Eadem mathematica, intelligibilis et doctrinalis. Eademque physica, philologia, et naturalis. Sunt qui has tres theoricæ partes mystice quodam Palladis nomine, quæ dea sapientiæ fingitur esse, significari putant. Dicitur enim tritonia, quasi "*trite*" "*gnosis*", id est tertia cognitio, videlicet Dei, quam intellectibilem nominavimus, et animarum: quam intelligibilem diximus, et corporum quam naturalem appellamus. Et ab his tribus tamen sapientia vocabulum sumit: quia licet tres reliquas, id est ethicam, mechanicam, logicam congrue ad sapientiam referre possimus, expressius tamen logicam propter vocis eloquentiam: mechanicam, et ethicam propter circumspectionem morum, et operum prudentiam sive scientiam appellamus: solam autem theoricam propter speculationem veritatis rerum sapientiam nominamus.

CAP. XX. Divisio practicae.

Practica dividitur in solitariam privatam, et publicam. Vel aliter: In ethicam, oeconomicam, et politicam, vel aliter: moralem et dispensativam, et civilem. Una est solitaria, ethica, et moralis. Una rursus, privata, oeconomica et dispensativa. Eademque publica, politica, atque civilis. Oeconomus interpretatur dispensator. Inde oeconomica dicta est dispensativa. "*Polis*" graece, latine civitas dicitur, inde politica dicta est, id est civilis. Quando ethicam partem constituimus practicae, stricte accipienda est ethica in moribus uniuscujusque personae, et est eadem quae solitaria. Solitaria igitur est quae sui curam gerens cunctis sese erigit, exornat augetque virtutibus, nihil in vita admittens, quo non gaudeat, nihilque faciens poenitendum. Privata est, quae rei familiaris officium mediocri componens dispositione distribuit. Publica est, quae reipublicae curam suscipiens cunctorum saluti suae providentiae solertia, et justitiae libra, et fortitudinis stabilitate, et temperantiae patientia medetur. Solitaria igitur convenit singularibus, privata patribusfamilias, politica rectoribus urbium. Practica actualis dicitur, eo quod res propositas operationibus suis explicet. Moralis dicitur, per quam mos vivendi honestus expetitur vel acquiritur, et instituta ad virtutem tendentia praeparantur. Dispensativa dicitur, cum domesticarum rerum sapienter ordo disponitur. Civilis dicitur; per quam totius civitatis utilitas administratur.

CAP. XXI. Divisio mechanicae in septem scientias.

Mechanica septem scientias continet: lanificium, armaturam, navigationem, agriculturam, venationem, medicinam, theatricam. Ex quibus tres ad extrinsecum vestimentum naturae pertinent, quo seipsa natura ab incommodis protegit, quatuor ad intrinsecum, quo se alendo et fovendo nutrit, ad similitudinem quidem trivii et quadrivii; quia trivium de vocibus quae extrinsecus sunt, et quadrivium de intellectibus qui intrinsecus concepti sunt pertractat. Hae sunt septem ancillae quas Mercurius a philologia in dotem accepit; quia nimirum eloquentiae cui juncta fuerit sapientia, omnis humana actio servit, sicut Tullius in libro Rhetoricorum de studio eloquentiae dicit: haec tuta, haec honesta, haec illustris, haec eadem vita jucunda fit. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium praesto est sapientia. Hinc ad eos qui ipsam adepti sunt, laus, honos, dignitas, confluit. Hinc amicis quoque eorum certissimum, tutissimumque praesidium est. Hae mechanicae appellantur, id est adulterinae: quia de opere artificis agunt quod a natura formam mutuatur. Sicut aliae septem liberales appellatae sunt; vel quia liberos, id est, expeditos et exercitatos animos requirunt, quia subtiliter de causis rerum disputant; vel quia liberi tantum antiquitus, id est, nobiles in eis studere consueverant: plebei vero et ignobilium filii in mechanicis propter peritiam operandi. In quo priscorum apparet diligentia, qui nihil intentatum linquere voluerunt; sed omnia sub certis regulis et praeceptis stringere. Mechanica est scientia ad quam fabricae omnium rerum concurrere debent.

CAP. XXII. De lanificio.

Lanificium continet omnia texendi, consuendi, retorquendi genera, quae fiunt manu, acu, fuso, subula, girgillo, pectine, alibro, calamistro, chilindro, sive aliis quibuslibet instrumentis: ex quacunque lini vel lanae materia, et omni genere pellium erasarum vel pilos habentium, canabis quoque vel suberis juncorum, pilorum, floccorum, aut alia qualibet re hujusmodi, quae in usum vestimentorum, operimentorum, linteorum, sagorum, saginarum, substratoriorum, cortinarum, matularum, filtrorum, telarum, cassium, funium, redigi potest. Stramina quoque ex quibus galeros et sportellas texere solent homines: haec omnia studia ad lanificium pertinent.

CAP. XXIII. De armatura et fabrili.

Secunda est armatura. Arma aliquando quaelibet instrumenta dicuntur; sicut dicimus, arma belli, arma navis, id est instrumenta belli et navis. Caeterum proprie arma sunt quibus tegimur, ut scutum, thorax, galea, vel quibus percutimus, ut gladius bipennis, sarissa. Tela autem sunt quibus jaculari possumus, ut hasta, sagitta. Dicta autem arma ab armo, id est brachio, quia brachium muniunt, quod ictibus opponere solemus. Tela autem dicuntur a Graeco telon, id est longum, eo quod longa sint hujusmodi, inde et protelare, id est prolongare dicitur. Armatura igitur quasi instrumentalis dicitur scientia, non tam ideo quod instrumentis operando utatur, quam quod de praejacenti alicujus massae materia aliquod, ut ita dicam, instrumentum efficiat. Ad hanc omnis materia lapidum, lignorum, metallorum, arenarum, argillarum pertinet. Haec duas habet species, architectonicam et fabrilem. Architectonica dividitur in coementariam, quae ad latomos et coementarios; et in carpentariam, quae ad carpentarios et tignarios pertinet, aliosque hujusmodi utriusque artifices, in dolabris et securibus, lima et asciculo, serra et terebra, runcinis, artavis, trulla, examussi, polientes, dolantes, sculptentes, limantes, scalpentes, compingentes, linientes, in qualibet materia, luto, latore, lapide, ligno, osse, sabulo, calce, gypso, et si qua sunt similia operantium. Fabrilis dividitur in malleatoriam, quae feriendo massam in formam redigit. Et in exclusoriam, quae fundendo massam in formam redigit. Unde exclusores dicti sunt, qui de confusione massae noverunt formam vasis exprimere.

CAP. XXIV. De navigatione.

Navigatio continet omnem in emendis, vendendis, mutandis, domesticis sive peregrinis mercibus negotiationem. Haec rectissime quasi quaedam sui generis rhetorica est; eo quod huic professioni eloquentia maxime sit necessaria. Unde et is qui facundiae praeesse dicitur, Mercurius, quasi mercatorum "*Kyrios*", id est Dominus appellatur. Haec secreta mundi penetrat, littora invisa adit; deserta horrida lustrat, et cum barbaris nationibus et linguis incognitis commercia humanitatis exercet. Hujus studium gentes conciliat, bella sedat, pacem firmat, et privata bona ad communem usum omnium immutat.

CAP. XXV. De agricultura.

Agricultura quatuor species habet; arvum agrum qui satisfactioni deputatur, et consitum qui fruticibus et arboribus, ut sunt vineta, pomaria, silvae; pascuum ut prata, tempe, tesqua, saltus; floridum, ut horti sunt, et rosaria.

CAP. XXVI. De venatione.

Venatio dividitur in ferinam, aucupium, et piscaturam. Ferina multis modis exercetur. Retibus, pedicis, laqueis, praecipitiis, arcu, jaculis, cuspede, indagine, pennarum odore, canibus, accipitribus. Aucupium fit laqueis, pedicis, retibus, arcu, visco, hamo. Piscatura fit sagenis, retibus, gurgustiis hamis, jaculis. Ad hanc disciplinam pertinet omnium ciborum, saporum et potuum apparatus. Nomen tamen accepit ab una parte sui, quia antiquitus plus venaticis vesci solebant, sicut adhuc in quibusdam regionibus ubi rarissimus panis est, carnem pro cibo, et mulsum vel aquam pro potu habent. Cibus in duo dividitur: in panem et obsonium. Panis dictus est, vel quasi ponis, quia omnibus mensis apponitur, vel a graeco "*pan*", quod est omne, quia nullum convivium bonum sine pane ducitur, vel quod pascat. Panis multa sunt genera; azymus, fermentatus, subcinericius, rubigus, spongia, placenta, clibanicus, dulciarius, siligineus, hordeaceus, amolum, simila, et caetera multa. Obsonium dicitur quasi adjunctum pani, quod nos cibarium dicere possumus. Hujus multa sunt genera. Carnes, pulmenta, mulsa, olera, fructus. Carnium, aliae sunt assae, aliae frixae, aliae elixae, aliae crudae, aliae salsae. Aliae dicuntur succidia: Lardum quoque sive taxea; perna vel petasunculus; axungia, arvina, sepum, adeps. Pulmenti item sunt genera, lucanicae farcimen, minotal, afrotum, mortisia, galantiae, et caetera quaecunque princeps cocorum excogitare potuit. Mulsa habent lac, colostrum, babdutam, butyrum, caseum, serum. Olerum et fructuum nomina annumerare quis potest? Saporum alii calidi sunt; alii frigidi, alii amari, alii dulces, alii sicci, alii humidi. Potuum alii tantum sunt potus, id est qui humectant tantum, non nutriunt, ut aqua; alii potus et cibus, id est qui humectant et nutriunt, ut vinum. Rursus qui cibus sunt, alii naturaliter sunt cibus, ut vinum et sicera quaelibet, alii accidentaliter, ut cervisia, medones. Venatio igitur continet omnia pistorum laniorum, cocorum, cauponumque officia.

CAP. XXVII. De medicina.

Medicina dividitur in duas partes, occasiones et operationes. Occasiones sex sunt: aer, motus et quies, inanitio et repletio; cibus et potus; somnus et vigiliae, et accidentia animae. Quae ideo dicuntur esse occasiones, quia faciunt et conservant sanitatem, si temperata fuerint, si intemperata infirmitatem. Accidentia animae ideo dicuntur occasio sanitatis vel infirmitatis, quia aliquando vel commovent calorem impetuose ut ira, vel leniter ut delectationes, vel attrahunt et celant; idque aut impetuose ut terror et timor, aut leniter ut angustia. Et sunt quae commovent naturalem virtutem intus et extra, ut est tristitia. Omnis operatio medicinae, aut intus fit, aut extra. Intus ut ea quae ore, naribus, auribus sive ano intromittuntur, ut potiones, vomitiones, pulveres, clystera, etc. quae bibendo, vel masticando, vel attrahendo sumuntur. Foris ut epidimata, cataplasmata, emplastra. Chirurgia, quae duplex est in carne, ut incidere, suere, urere. In osse, ut solidare, et juncturae reddere. Nec moveat quampiam, quod cibum et potum inter attributa medicinae annumero, quae superius venationi attribui, quia secundum diversos respectus hoc factum est. Vinum quoque in botro agriculturae est; in penu, cellarii; in gustu, medici. Similiter ciborum apparatus ad pistrinum, macellum, coquinam pertinet; virtus saporis ad medicinam.

CAP. XXVIII. De theatrica scientia.

Theatrica dicitur scientia ludorum a theatro quo populus ad ludendum convenire solebat, non quia in theatro tantum ludus fieret, sed quia celebrior locus fuerat caeteris. Fiebant autem ludi alii in theatris, alii in atriis, alii in gymnasiis, alii in amphicircis, alii in arenis, alii in conviviis, alii in fanis. In theatro gesta recitabantur, vel carminibus, vel larvis, vel personis, vel oscillis. In atriis choreas ducebant et saltabant. In gymnasiis luctabantur. In amphicircis cursu certabant vel pedum, vel equorum, vel curruum. In arenis pugiles exercebantur. In conviviis, rhythmis et musicis instrumentis, et odis psallebant, et alea ludebant. In fanis tempore solemni deorum laudes canebant. Ludos vero idcirco inter legitimas actiones connumerabant, quod temperato motu naturalis calor nutritur in corpore; et laetitia ejus reparatur. Vel quod magis videtur, quia necesse fuit populum aliquando ad ludum convenire, voluerunt determinata esse loca ludendi, ne in diversoriis conventicula facientes, probrosa aliqua aut facinorosa perpetrarent.

***CAP. XXIX. De logica quae est quarta pars philosophiae;
et de grammatica.***

Logica dividitur in grammaticam, et in rationem disserendi. "*gramma*" graece, littera interpretatur latine, inde dicta est grammatica, id est litteralis scientia. Littera proprie est figura quae scribitur; elementum sonus qui pronuntiatur. Caeterum hic large accipienda est littera, ut et vocem et scripturam intelligamus utrumque enim ad grammaticam pertinet. Quidam dicunt grammaticam non esse partem philosophiae, sed quasi quoddam appendicium et instrumentum ad philosophiam. De ratione autem disserendi Boetius dicit:

“Quod pars esse possit et instrumentum ad philosophiam, sicut pes manus, lingua, oculi, etc. partes sunt corporis et instrumenta,”

Grammatica simpliciter agit de vocibus, id est secundum se inventionem et formationem, compositionem, inflectionem, prolationem, et caetera ad pronuntiationem tantum pertinentia pertractans. Ratio disserendi agit de vocibus secundum intellectus.

CAP. XXX. De grammaticae divisione.

Grammatica dividitur in litteram, syllabam, dictionem et orationem; vel aliter grammatica dividitur in litteras, id est in id quod scribitur; et vocales, id est in id quod pronuntiatur; vel aliter: Grammatica dividitur in nomen, verbum, participium, pronomen, adverbium, praepositionem, conjunctionem et interjectionem; in vocem articulata, litteram, syllabam, pedes, accentus, posituras, notas, orthographiam, analogiam, etymologiam, glossas, differentias, barbarismum, soloecismum, vitia, metaplasmas, schemata, tropos, prosas, metra, fabulas, historias. Quorum idcirco expositionem transeo, quia prolixior esset quam hujus schedulae brevitatis expetatur, et quia etiam in hoc opusculo, divisiones tantum rerum et nomina investigare proposui, ut tantummodo quoddam principium doctrinae lectori conderetur. Qui autem scire desiderat, legat Donatum, Servium, Priscianum de accentibus et de duodecim versibus Virgilii, et Barbarismum, et Isidorum in libris etymologiarum.

CAP. XXXI. De ratione disserendi.

Ratio disserendi integrales partes habet, inventionem et iudicium; divisivas vero, demonstrationem, probabilem, sophisticam. Demonstratio est in necessariis argumentis, et pertinet ad philosophos. Probabilis pertinet ad dialecticos et ad rhetores. Sophistica ad sophistas et cavillatores. Probabilis dividitur in dialecticam et rhetoricam, quarum utraque integrales habet partes inventionem et iudicium. Quia enim ipsum genus, id est artem dissertivam, integraliter constituunt, necesse est ut in compositione omnium specierum ejus simul inveniatur. Inventio est quae docet invenire argumenta et constituere argumentationes. Scientia iudicandi, quae de utroque iudicare docet. Quaeri potest, utrum inventio et iudicium sub philosophia contineantur. Videtur enim neque sub theoria, neque, sub practica, neque sub mechanica, neque sub logica (de qua magis videretur) contineri. Sub logica non continetur, quia neque per grammaticam, neque per dissertivam. Per dissertivam non continentur, cum integraliter eam constituent; nulla autem res esse possit simul integralis et divisiva pars ejusdem generis. Sicque philosophia non omnem scientiam continere videtur. Sed sciendum quod scientia duobus modis accipi solet, id est pro aliqua disciplinarum, sicut, cum dico dialecticam esse scientiam, id est artem vel disciplinam; et pro qualibet cognitione, sicut cum dico scientiam habere eum qui scit aliquid. Verbi gratia: Si scio dialecticam, scientiam habeo, et si scio notare, scientiam habeo; et si scio Socratem esse Sophronici filium, scientiam habeo. Et universaliter omnis qui aliquid scit, potest dici scientiam habere. Sed tamen aliud, est cum dico: dialectica scientia, id est ars vel disciplina; atque aliud cum dico: scire quod Socrates est Sophronici filius est scientia, id est cognitio. De omni scientia quae est ars vel disciplina, verum est dicere quod sit pars philosophiae divisiva; non autem universaliter dici potest, quod omnis scientia, quae est cognitio, pars sit philosophiae divisiva. Est tamen prorsus omnis scientia, sive disciplina, sive quaelibet cognitio pars philosophiae, vel divisiva, vel

integralis; disciplina autem est scientia, quae absolutum finem habet, in quo propositum artis perfecte explicatur, quod scientiae inveniendi vel iudicandi non convenit; quia neutra per se absoluta est, et ideo disciplina dici non possunt, sed partes disciplinae, id est dissertivae, Rursum quaeritur utrum inventio et iudicium eadem partes sint dialecticae et rhetoricae; quod inconveniens videtur, ut duo opposita genera eisdem prorsus constituentur partibus. Dici ergo potest has duas voces aequivocas esse ad partes dialecticae et rhetoricae, vel (quod fortassis melius est) dicamus inventionem et iudicium proprie partes esse dissertivae et sub his vocibus univocari. In inferioribus tamen hujus generis quibusdam proprietatibus se differre, quae tamen differentiae per has voces non discernuntur; quia per eas non secundum hoc quod species componunt, sed secundum hoc quod partes sunt generis, significantur. Grammatica est scientia loquendi sine vitio. Dialectica disputatio acuta, verum a falso distinguens. Rhetorica est disciplina, ad persuadendum quaeque idonea.

LIBER TERTIUS

CAP. I. De disciplina et ejus divisione.

Philosophia dividitur in theoreticam, practicam, mechanicam, logicam. Theorica dividitur in theologiam, physicam, mathematicam. Mathematica in arithmeticom, musicam, geometriam. Practica in solitariam, privatam, publicam. Mechanica dividitur in lanificium, armaturam, navigationem, agriculturam, venationem, medicinam, theatricam. Logica dividitur in grammaticam et disertivam. Dissertiva dividitur in demonstrationem probabilem et sophisticam. Probabilis dividitur in dialecticam et rhetoricam. In hac divisione solummodo divisivae philosophiae partes continentur; sunt aliae adhuc subdivisiones istarum partium, sed istae nunc sufficere possunt. In his igitur si solum numerum respicis, XXI si gradus computare volueris, triginta octo reperiēs. Auctores harum scientiarum diversi leguntur. Alii incipiendo, alii augendo, alii perficiendo artes invenerunt, sicque ejusdem artis plures saepe referuntur auctores. Ex his paucorum nomina subter annumerabo.

CAP. II. De auctoribus artium.

Theologus apud Graecos Linus fuit, apud Latinos Varro; et nostri temporis Joannes Scotus; de decem categoriis in Deum physicam naturalem, apud Graecos Thales Milesius unus de Septem sapientibus reperit, apud Latinos Plinius describit. Arithmeticam Samius Pythagoras invenit; Nicomachus scripsit. Apud Latinos primum Apuleius, deinde Boetius transtulit. Hic etiam Pythagoras Machematetrados fecit, id est librum De doctrina quadrivii, et V. ad similitudinem vitae humanae invenit. Musicae repertorem Moyses dicit fuisse Tubal, qui fuit de stirpe Chain; Graeci Pythagoram, alii Mercurium, qui primus tetrachordum instituit; alii Linum, vel Zetum, vel Amphionem. Geometriam apud Aegyptum primum dicunt esse repertam, cujus auctor apud Graecos optimus Euclides fuit. Hujus artem transtulit Boetius; Heratostenes quoque sagacissimus in geometria, qui ambitum orbis reperit. Dicunt quod Cham filius Noe astronomiam primus invenerit. Chal[.....] primum astrologiam docuerunt, secundum nativitatis observationem. Josephus autem asseverat Abraham primum docuisse apud Aegyptios astrologiam. Astronomiam Ptolomaeus rex Aegypti reparavit. Hic etiam canones instituit quibus cursus astrorum invenitur. Aiunt quidam Nembroth gigantem summum fuisse astrologum, sub cujus nomine etiam astronomia invenitur. Graeci dicunt hanc artem ab Athlante primum excogitatam, propter quod etiam coelum sustinuisse fertur. Ethicae inventor Socrates fuit, de qua XXIV libros secundum positivam justitiam tradidit. Deinde Plato discipulus ejus libros multos De republica secundum utramque justitiam, naturalem scilicet et positivam, conscripsit. Deinde Tullius in latino sermone libros De republica ordinavit. Fronto quoque philosophus scripsit librum Stratagematon, id est militaris subtilitatis. Mechanica diversos habuit auctores. Hesiodus Ascreus primus apud Graecos in describendis rebus rusticis studuit. Deinde Democritus; Mago quoque Carthaginensis XXVII, voluminibus studium agriculturae conscripsit; apud Latinos primus Cato opus De agricultura instituit,

quod deinde Marcus Terentius Varro expolivit. Virgilius quoque Georgica fecit. Deinde Cornelius et Julius Atticus Aemilianus, sive Columella insignis orator, qui totum corpus disciplinae hujus complexus est. Palladius quoque De agricultura scripsit; Vitruvius autem De architectura. Lanificii usum apud Graecos primam Minervam monstrasse ferunt. Hanc etiam primam telam ordinasse, lanasque colorasse, olivae quoque et fabricae inventricem fuisse credunt. Ab ipsa Daedalus didicit; et ipse post eam fabricam fecisse creditur. Apud Aegyptum autem Isis filia Inachi usum serendi lini reperit, et qualiter inde vestimenta fierent monstravit. Similiter lanae usum ibidem ipsa reperit. In Lybia primum usus lanae exortus est a templo Ammonis. Ninus rex Assyriorum primus bella movit. Vulcanum primum fabrum fuisse credunt. Divina autem historia asserit Tubal. Primus Prometheus ferreo circulo lapidem imprimens, usum annuli invenit. Navigii usum Pelagi primi invenerunt. Ceres prima in Graecia apud Eleusim usum frumenti invenit; Isis in Aegypto. Pillumus in Italia usum frumenti et farris, et ritum molendi et pinsendi. Tagus in Hispania ritum serendi. Osiris apud Aegyptum cultum vinearum reperit, Liber apud Indos. Daedalus primus mensam fecit et sellam. Apitius quidam Romanus primus composuit apparatus coquinae, qui tandem in ea re consumptis bonis morte voluntaria periit. Medicinae auctor apud Graecos Apollo fuit. Hanc filius ejus Esculapius laude et opere ampliavit qui postquam fulmine periit, diu medendi cura intermissa est, latuitque per annos pene quingentos, usque ad tempus Artaxerxis regis. Tunc eam revocavit in lucem Hippocrates, Asclepio patre genitus in insula Co. Ludi a Lydis initium sumpsisse creduntur, qui ex Asia venientes, in Etruria consederunt sub Tyrreno duce; ibique inter caeteros, superstitionum suarum ritus, spectacula instituerunt; quem morem Romani imitati sunt, accersitis inde artificibus, indeque ludi a Lydis vocati sunt. Litterae Hebraeorum a Moyse per legem initium sumpsisse creduntur; Chaldaeorum et Syrorum per Abraham; Aegyptiorum litteras Isis invenit; Graecorum Phoenices, quas Cadmus a Phoenice in Graeciam attulit. Carmentis mater Evandri, quae proprio nomine

Nicostrata vocabatur, Latinas litteras reperit. Divinam historiam primus Moyses scripsit. Apud gentiles primus Darhes Phrygius Trojanam historiam edidit, quam in foliis palmarum ab eo scriptam esse ferunt. Post Darhetem in Graecia Herodotus historicus primus habitus est. Post quem Pherecides iisdem temporibus claruit; quibus Esdras legem scripsit. Fabulas primum invenisse creditur Alcino [al. Alcman]. Crotoniensis. Aegyptus mater est artium, inde in Graciam; deinde in Italiam venerunt. In ea primum grammatica reperta est tempore Osiris mariti Isidis. In ea quoque dialectica primum inventa est a Parmenide, qui civitates et coetus hominum fugiens in rupe consedit non modico tempore, sicque dialecticam excogitavit, unde et rupes Parmenidis appellata est.

Plato autem, post mortem Socratis magistri sui, amore sapientiae in Aegyptum migravit, ibique perceptis liberalibus disciplinis. Athenas rediit; et apud Academiam villam suam coadunatis discipulis philosophiae studiis operam dedit. Hic primus logicam rationalem apud Graecos instituit, quam postea Aristoteles discipulus ejus ampliavit, perfecit et in artem redegit. Marcus Terentius Varro primus dialecticam de Graeco in Latinum transtulit. Postea Cicero topica adjecit. Demosthenes Fabri filius, apud Graecos rhetorice princeps creditur. Tisias apud Latinos. Corax apud Syracusas. Haec ab Aristotele et Gorgia et Hermagora in Graeco scripta est, translata in Latinum a Tullio, Quintiliano et Titiano.

CAP. III. Quae artes praecipue legendae sint.

Ex his autem omnibus scientiis supra enumeratis septem specialiter decreverant antiqui in studiis suis ad opus erudiendorum, in quibus tantam utilitatem esse prae caeteris omnibus perspexerunt, ut quisquis harum disciplinam firmiter percepisset, ad aliarum notitiam postea inquirendo magis et exercendo, quam audiendo perveniret. Sunt enim quasi optima quaedam instrumenta et rudimenta quibus via paratur animo ad plenam philosophicae veritatis notitiam. Hinc trivium et quadrivium nomen accepit, eo quod ii quasi quibusdam viis vivax animus ad secreta sophiae introeat. Nemo tunc temporis nomine magistri dignus videbatur; qui non harum VII scientiam profiteri posset. Pythagoras hanc in studiis suis consuetudinem servasse legitur, ut usque ad septenium secundum numerum videlicet septem artium liberalium nullus discipulorum suorum de iis quae ab ipso dicebantur rationem poscere auderet; sed fidem daret verbis magistri quousque omnia audivisset, sicque jam per semetipsum rationem eorum posset invenire. Has septem quidam tanto studio didicisse leguntur, ut plane ita omnes in memoria tenerent, ut quascunque scripturas deinde ad manum sumpsissent, quascunque quaestiones solvendas aut comprobandas proposuissent, ex his regulas et rationes ad definiendum, id de quo ambigeretur, folium librorum non quaerent, sed statim singula corde parata haberent. Hinc profecto incidit eo tempore tot fuisse sapientes ut plura ipsi scriberent quam nos legere possimus. Scholastici autem nostri aut nolunt aut nesciunt modum congruum in discendo servare, et idcirco multos studentes, paucos sapientes invenimus. Mihi vero videtur non minori cura providendum esse lectori ne in studiis inutilibus operam suam expendat, quam ne in bono et utili proposito tepidus remaneat. Malum est bonum negligenter agere, pejus est in vanum labores multos expendere. Sed quia non omnes hanc discretionem habere possunt, ut intelligant quod sibi expediat, idcirco quae Scripturae mihi utiliores videantur, lectori breviter demonstrabo, ac deinde de modo quoque disserendi

66

pauca adnectam.

CAP. IV. De duobus generibus scripturarum.

Duo sunt genera scripturarum. Primum genus est earum quae propriae artes appellantur. Secundum est earum quae sunt appendentia artium. Artes sunt quae philosophiae supponuntur, id est quae aliquam certam et determinatam philosophiae materiam habent, ut est grammatica, dialectica, et caeterae hujusmodi. Appendentia artium sunt, quae tantum ad philosophiam spectant, id est quae in aliqua extra philosophiam materia versantur; aliquando tamen quaedam ab artibus discerpta sparsim et confuse attingunt, vel si simplex narratio est, viam ad philosophiam praeparant. Hujusmodi sunt omnia poetarum carmina, ut sunt tragoediae, comoediae, satirae, heroica quoque et lyrica, et iambica, et didascalica quaedam; fabulae quoque et historiae; illorum etiam scripta, quos nunc philosophos appellare solemus, qui et brevem materiam longis verborum ambagibus extendere consueverunt, et facilem sensum perplexis sermonibus obscurare, vel etiam diversa simul compilantes, quasi de multis coloribus et formis, unam picturam facere. Nota quae tibi distinxi. Duo sunt artes et appenditia artium. Sed inter haec tanta mihi distantia esse videtur, ut ille ait:

*"Lenta salix quantum pallenti cedit olivae, Puniceis
humilis quantum saliuunca rosetis" (VIRG. in Bucol.).*

Ita ut quicumque ad scientiam pertingere cupit, si relicta veritate artium reliquis se implicare voluerit, materiam laboris nedum plurimam sed et infinitam sustinebit, et fructum exiguum. Denique partes sine appendiciis suis perfectum lectorem facere possunt; illa sine artibus nihil perfectionis conferre valent. Maxime autem cum nihil in se expetendum habeant unde lectorem invitent, nisi traductum ab artibus et accommodatum; neque quisquam in eis quaerant nisi quod artium est. Quapropter mihi videtur primum opera danda esse artibus ubi fundamenta sunt omnium; et pura simplexque veritas aperitur; maxime his VII quas praedixi, quae totius

philosophiae instrumenta sunt. Deinde caetera quaeque, si vacat, legantur, quia aliquando plus delectare solent seriis admista ludicra, et raritas pretiosum facit bonum. Sic in medio fabulae cursu inventam sententiam avidius aliquando retinemus. Verumtamen in septem liberalibus artibus fundamentum est omnis doctrinae, quae prae caeteris omnibus ad manum habendae sunt, utpote sine quibus nihil solet aut potest philosophica disciplina explicare aut definire.

CAP. V. De artium cohaerentia.

Hae quidem ita sibi cohaerent, et alternis vicissim rationibus indigent, ut si una defuerit, caeterae philosophum facere non possint. Unde mihi errare videntur, qui non attendentes talem in artibus cohaerentiam, quasdam sibi ex ipsis eligunt, et caeteris, intactis, his se posse fieri perfectos putant.

CAP. VI. *Unicuique arti quod est tribuendum esse.*

Est rursus alius error non multo minor isto, quem summopere vitare oportet. Sunt enim quidem, quae licet ex iis quae legenda sunt nihil praetermittant, nulli tamen arti quod suum est tribuere norunt, sed in singulis legunt omnes. In grammatica de syllogismorum ratione disputant; in dialectica inflexiones casuales inquirunt, et quod magis irrisione dignum est, in titulo totum pene legunt librum, et incipit tertia vix lectione expediunt. Non alios docent huiusmodi, sed suam ostentant scientiam. Sed utinam quales mihi, tales omnibus apparerent! Attende quam perversa sit haec consuetudo; cum profecto quanto magis superflua aggregaveris, tanto minus ea quae utilia sunt capere possis vel retinere. In qualibet igitur arte duo nobis maxime discernenda sunt et distinguenda: primum, qualiter oporteat in ipsa arte agere; secundum, qualiter oporteat ipsius artis rationes quibuslibet aliis rebus accommodare. Duo sunt agere de arte, et agere per artem. Verbi gratia, agere de arte, ut est agere grammaticae. De grammatica agit, qui regulas de vocibus datas, et praecepta ad hanc vocem pertinentia tractat; grammaticae agit omnis qui regulariter loquitur vel scribit. Agere igitur de grammatica, quibusdam, tantummodo, ut Prisciano, Donato, Servio, et similibus, convenit. Agere vero grammaticae, omnibus. Cum igitur de qualibet arte agimus, maxime in docendo ubi omnia ad compendium restringenda sunt, et ad facilem intelligentiam revocanda, sufficere debet id de quo agitur, quanto brevius et aptius potest explanare, ne si alienas nimium rationes multiplicaverimus, magis turbemus quam aedificemus lectorem. Non omnia dicenda sunt quae dicere possumus, ne minus utiliter dicantur ea quae dicere debemus; id tandem in unaquaque arte quaeras quod ad eam specialiter pertinere constiterit. Deinde cum legeris artes, et quod uniuscujusque sit proprium agnoveris disputando et conferendo, tunc demum rationes singularum invicem conferre licebit; et ex alterna consideratione vicissim quae minus prius intellexeras investigare. Noli multiplicare diverticula quoadusque semitas didiceris: securus discurses cum

errare non timueris.

CAP. VII. Quid sit necessarium studentibus.

Tria sunt necessaria studentibus. Natura, exercitium, disciplina. In natura consideratur ut facile audita percipiat, et percepta firmiter teneat. In exercitio, ut labore et sedulitate naturalem sensum excolat. In disciplina, ut laudabiliter vivens, mores cum scientia componat. De his tribus per singula modo introductionis pauca perstringemus.

***CAP. VIII. De ingenio et memoria,
quae duo pertinent ad naturam.***

Multi sunt, quos ipsa adeo natura ingenio destitutos reliquit, ut ea etiam quae facilia sunt, intellectu vix capere possint, et horum duo genera esse videntur. Nam sunt quidam, qui licet suam hebetudinem non ignorent, eo tamen quo valent conamine ad scientiam anhelant; et indesinenter studio insudantes, quod minus habent effectu operis, obtinere videntur affectu voluntatis. Ast alii quoniam summa se comprehendere nequaquam posse sentiunt, minima etiam negligunt; et quasi in suo torpore securi quiescentes eo amplius in maximis lumen veritatis perdunt, quo minima quae intelligere possent, discere fugiunt. Unde Psalmista: Noluerunt, inquit, intelligere ut bene agerent (Psal. XXXV). Longe enim aliud est nescire atque aliud nolle scire. Nescire siquidem infirmitatis est; scientiam vero detestari, pravae voluntatis. Est aliud genus hominum, quos admodum natura ingenio ditavit, et facilem ad veritatem veniendi aditum praestitit; quibus, etsi par sit valetudo ingenii, non eadem tamen omnibus virtus aut voluntas est per exercitia et doctrinam naturalem sensum excolendi. Nam sunt plerique qui negotiis hujus saeculi et curis supra quam necesse sit impliciti aut vitiis et voluptatibus corporis dediti, talentum Dei terra obruunt, et ex eo nec fructum sapientiae, nec usuram boni operis quaerunt, quae profecto valde detestabiles sunt. Rursus aliis rei familiaris inopia et tenuis census discendi facultatem minuit. Quos tamen plene per hoc excusari minime posse credimus, cum plerosque fame, siti, nuditate laborantes, ad scientiae fructum pertingere videamus. Et tamen aliud est cum non possis, aut ut verius dicam, non facile possis discere, atque aliud posse et nolle scire. Sicut enim gloriosius est, cum nullae suppetant facultates, sola virtute sapientiam apprehendere, sic profecto turpius est vigere ingenio, divitiis affluere, et torpere otio.

Qui doctrinae operam dant, ingenio simul et memoria pollere debent, quae duo in omni studio et disciplina ita sibi cohaerent, ut si desit

alterum, neminem alterum ad perfectum ducere possit, sicut nulla prodesse possunt lucra, ubi deest custodia; et incassum receptacula munit, qui quod recondat non habuerit. Ingenium invenit et memoria custodit sapientiam. Ingenium est vis quaedam naturaliter animo insita per se valens. Ingenium a natura proficiscitur, usu juvatur, immoderato labore retunditur, et temperato acuitur exercitio. Unde satis eleganter a quodam dictum est:

“Volo tandem tibi parcas; labor est in chartis, curre per aera.”

Duo sunt quae ingenium exercent: lectio et meditatio. Lectio est, cum ex his quae scripta sunt, regulis et praeceptis informamur. Trimodum est lectionis genus docentis, discentis, vel per se inspicientis. Dicimus enim lego librum illi, et lego librum ab illo, et lego librum. In lectione maxime consideranda sunt ordo et modus.

CAP. IX. De ordine legendi.

Ordo consideratur, alius in disciplinis, ut si dixerim grammaticam dialectica antiquiorem, vel arithmeticam priorem musica. Alius in libris, ut si dixerem Catilinarium Jugurthino priorem. Alius in narratione, quae est in continua serie. Alius in dispositione. Ordo in disciplinis attenditur secundum naturam; in libris secundum personam auctoris, vel subjectam materiam. In narratione secundum dispositionem, quae duplex est: naturalis, scilicet quando res eo refertur ordine qua gesta est; et artificialis, id est, quando id quod postea gestum est prius narratur: et quod prius, postmodum dicitur. In expositione consideratur ordo secundum inquisitionem. Expositio tria continet: litteram, sensum, sententiam. Littera est congrua ordinatio dictionum, quam etiam constructionem vocamus. Sensus est facilis quaedam et aperta significatio, quam littera prima fronte praefert. Sententia est profundior intelligentia, quae nisi expositione vel interpretatione non invenitur. In his ordo est, ut primum littera, deinde sensus, deinde sententia inquiratur: quo facto, perfecta est expositio.

CAP. X. De modo legendi.

Modus legendi in dividendo constat. Omnis divisio incipit a finitis, et ad infinita usque progreditur. Omne autem finitum magis notum est, et scientia comprehensibile. Doctrina autem ab his quae magis nota sunt incipit; et per eorum notitiam ad scientiam eorum quae latent pertingit. Praeterea ratione investigamus; ad quam proprie pertinet dividere, quando ab universalibus ad particularia descendimus dividendo, et singulorum naturas investigando. Omne namque universale magis est determinatum suis particularibus. Quando ergo discimus, ab iis incipere debemus quae magis sunt nota et determinata et complectentia; sicque paulatim descendendo, et per divisionem singula distinguendo, eorum quae continentur naturam investigare.

CAP. XI. De meditatione.

“Meditatio est cogitatio frequens cum consilio, quae causam et originem, modum et utilitatem uniuscujusque rei prudenter investigat.”

Meditatio principium sumit a lectione; nullis tamen regulis stringitur aut praeceptis lectionis. Delectatur enim quodam apto decurrere spatio, ubi liberam contemplandae veritati aciem affigat; et nunc has, nunc illas rerum causas perstringere; nunc autem profunda quaeque penetrare: nihilque anceps, nihilque obscurum relinquere. Principium ergo doctrinae est in lectione, consummatio in meditatione. Quam si quis familiarius amare didicerit, eique saepius vacare voluerit, jucundam valde reddit vitam, et maximam in tribulatione praestat consolationem. Ea enim maxima est, quae animam a terrenorum actuum strepitu segregat, et in hac vita etiam aeternae quietis dulcedinem quodammodo praegustare facit. Cumque jam per ea quae facta sunt, eum qui fecit omnia quaerere didicerit, et intelligere: tunc animam pariter et scientia erudit et laetitia perfundit, unde fit, ut maximum sit in meditatione oblectamentum. Tria sunt genera meditationis. Unum constat in circumspectione morum, aliud in scrutatione mandatorum, tertium in investigatione divinorum operum. Mores sunt in vitiis et virtutibus. Mandatum divinum, aliud praecipiens, aliud promittens, aliud terrenum. Opus Dei est, et quod creat potentia, et quod moderatur sapientia, et quod cooperatur gratia. Quae omnia quanta sint admiratione digna, tanto magis quisque novit, quanto attentius Dei mirabilia meditari consuevit.

CAP. XII. De memoria.

De memoria hoc maxime in praesenti praetermittendum non esse existimo, quod sicut ingenium dividendo investigat et invenit, ita memoria colligendo custodit. Oportet ergo ut quae discendo divisimus. commendando memoriae ea colligamus. Colligere est ea de quibus prolixius vel scriptum vel disputatum est ad brevem quamdam et compendiosam summam redigere, quae a majoribus epilogus, id est, brevis recapitulatio supradictorum appellata est. Habet namque omnis tractatio aliquod principium cui tota rei veritas et vis sententiae innititur, et ad ipsum cuncta alia referuntur: hoc quaerere et considerare colligere est. Unus fons est, et multi rivuli, qui anfractus fluminum sequeris, tene fontem et totum habes. Hoc idcirco dico, quoniam memoria hominis hebes est, et brevitate gaudet, et si in multa dividitur, fit minor in singulis. Debemus ergo in omni doctrina breve aliquid et certum colligere, quod in arcula memoriae recondatur, unde postmodum cum res exigit aliqua deriventur. Hoc etiam saepe replicare, et de ventre memoriae ad palatum revocare necesse est, ne longa intermissione obsolescat. Unde rogo te, o lector, ne nimium laeteris, si multa legeris, sed si multa intellexeris, nec tantum intellexeris, sed etiam retinere potueris. Alio qui nec legere multum prodest, nec intelligere. Quare superius me dixisse recolo, eos qui doctrinae operam dant, ingenio et memoria indigere.

CAP. XIII. De disciplina.

Sapiens, quidam cum de modo et forma discendi interrogaretur:

“Mens, respondit, humilis, studium quaerendi, vita quieta, scrutinium tacitum, paupertas, terra aliena: haec reserare solent nonnulla obscura legenti.”

Audierat puto quod dictum est:

“Mores ornant scientiam,”

et ideo praeceptis legendi, praecepta quoque vivendi adjungit, ut et modum vitae suae et studii rationem lector agnoscat. Illaudabilis est scientia, quam vita maculat impudica. Et idcirco summopere cavendum est ei qui quaerit scientiam, ut non negligat disciplinam.

CAP. XIV. De humilitate.

Principium autem disciplinae humilitas est, cujus cum multa sint documenta, haec tria praecipue ad lectorem pertinent. Primum ut nullam scientiam, nullam scripturam vilem teneat; secundum, ut a nemine discere erubescat; tertium, ut cum scientiam adeptus fuerit, caeteros non contemnat. Multos hoc decepit, quod ante tempus sapientes videri volunt. Hinc namque in quemdam elationis tumorem prorumpunt; ut jam et simulare incipiant quod non sunt et quod sunt erubescere; eoque longius a sapientia recedunt quod non esse sapientes, sed putari volunt. Cujusmodi multos novi, qui cum primis adhuc elementis indigeant, non nisi summis interesse dignantur, et ex hoc solummodo se magnos fieri putant, si magnorum et sapientium, vel scripta legerint, vel audierint verba. Nos, inquiunt, vidimus illos; nos ab illis legimus. Saepe nobis loqui solebant. Illi summi, illi famosi, cognoverunt nos. Sed utinam me nemo cognoscat, et ego cuncta noverim! Platonem vidisse, non intellexisse gloriamini; puto indignum vobis est deinceps ut me audiatis. Non ego sum Plato, nec Platonem videre merui; sufficit vobis ipsum, philosophiae fontem potastis, sed utinam adhuc sitiretis! Rex post aurea pocula, de vase bibit testeo. Quid erubescitis? Platonem audistis, audietis et Chrysippum. In proverbio dicitur:

“Quod tu non nosti, fortassis novit asellus.”

Nemo est cui omnia scire datum sit, nec quisquam rursus cui aliquid spirituale a natura accepisse non contigerit. Prudens igitur lector omnes libenter audit, omnia legit, non scripturam, non personam, non doctrinam spernit. Indifferenter ab omnibus quod sibi deesse videt, quaerit; nec quantum sciat, sed quantum ignoret considerat. Hinc illud Platonicum aiunt:

“Malo aliena verecunde discere, quam mea impudenter ingerere.”

Cur discere erubescis, et nescire non verecundaris; pudor iste, major est illo. Aut quid summa affectas, cum tu jaceas in imo; considera potius quid vires tuae ferre valeant. Aptissime incedit, qui incedit ordinate. Quidam dum magnum saltum facere volunt, praecipitium incidunt. Noli ergo nimis festinare, hoc modo citius ad sapientiam pertinges. Ab omnibus libenter discere quod tu nescis; quia humilitas commune tibi facere potest, quod natura cuique proprium fecit; sapientior omnibus eris, si ab omnibus discere volueris. Qui ab omnibus accipiunt, omnibus ditiores sunt. Nullam denique scientiam vilem teneas, quia omnis scientia bona est. Nullam si vacat scripturam vel saltem legem contempnas, quia si nihil lucraris, nec perdes aliquid, maxime cum nulla scriptura sit secundum meam existimationem, quae aliquid expetendum non proponat, si convenienti loco et ordine tractetur; quae non aliquid etiam speciale habeat quod diligens verbi scrutator alibi non inventum, quanto rarius, tanto gratius carpat. Nihil tamen bonum est quod melius tollit. Si omnia legere non potes, ea quae sunt utiliora lege etiam si omnia legere potueris, non omnibus tamen idem labor impendendus est; sed quaedam ita legenda sunt ne sint incognita, quaedam vero ne sint inaudita, quia aliquando pluris esse credimus quod non audivimus, et facilius existimatur res cujus fructus agnoscitur. Videre nunc potes quam necessaria tibi sit haec humilitas, ut nullam scientiam vilipendas et ab omnibus libenter discas. Similiter tibi quoque expedit, ut cum tu aliquid sapere coeperis, caeteros non contempnas, hoc autem tumoris vitium hinc quibusdam accidit, quod suam scientiam nimis diligenter inspiciunt, et cum sibi aliquid esse visi fuerint, alios quos non noverunt, tales nec esse nec potuisse fieri putant. Hinc etiam ebullit quod nugigeruli nunc quidam nescio unde gloriantes, priores patres simplicitatis arguunt, et secum natam, secum morituram credunt sapientiam. In divinis eloquiis ita simplicem modum loquendi esse aiunt, ut in eis magistros audire non oporteat; posse satis quemque proprio ingenio veritatis arcana penetrare. Corrugant nasum, et valgium torquent in lectores divinitatis, et non intelligunt quod Deo injuriam faciunt, cujus verba

pulchro quidem vocabulo simplicia, sed sensu pravo insipida praedicant. Non est mei consilii hujusmodi imitari. Bonus enim lector humilis debet esse et mansuetus, a curis inanibus et voluptatum illecebris prorsus alienus, diligens et sedulus, ut ob omnibus libenter discat, nunquam de scientia sua praesumat, perversi dogmatis auctores quasi venena fugiat, diu rem pertrectare antequam judicet discat, non videri doctus, sed esse discat vel quaerat, dicta sapientium intellecta diligit, et ea semper coram oculis quasi speculum vultus sui tenere studeat. Et si qua forte obscuriora intellectum ejus non admiserint, non statim in vituperium prorumpat, ut nihil bonum esse credat nisi quod ipse intelligere potuit. Haec est humilitas disciplinae legentium.

CAP. XV. De studio quaerendi.

Studium quaerendi ad exercitium pertinet, in quo exhortatione magis quam doctrina lector indiget. Qui enim diligenter inspicere voluerit, quid antiqui propter amorem sapientiae pertulerint, quam memoranda posteris virtutis suae monimenta reliquerint, quamlibet suam diligentiam inferiorem esse videbit. Alii calcaverunt honores, alii projecerunt divitias, alii acceptis injuriis gaudebant, alii poenas spreverunt, alii contubernia hominum deserentes et intimos recessus et secreta eremi penetrantes, soli se philosophiae dedicaverunt, ut eo contemplationi vacarent liberius, quod nullis quae virtutis iter impedire solent cupiditatibus, animum subiecissent. Parmenides philosophus quindecim annis in rupe Aegyptia consedissee legitur. Et Prometheus ob immodicam meditandi curam in monte Caucaso vulturi expositus memoratur. Quia enim sciebant verum bonum non in aestimatione hominum sed in pura conscientia esse absconditum; et eos jam non homines esse, qui rebus perituris inhaerentes bonum suum non agnoscerent, ideo quantum mente et intelligentia a caeteris differrent, ipsa locorum distantia demonstrabant, ne una teneret habitatio, quos non eadem sociabat intentio. Quidam philosopho cuidam referebat dicens:

“Nunquid non vides quod te derident homines.”

Et ille:

“Ipsi me,”

inquit,

“derident, et eos asini.”

Cogita si potes quanti aestimaverit laudari ab eis a quibus nec vituperari timuit. De alio rursum legitur, quod post omnia

disciplinarum studia et artium acumina ad opus figuli descenderit et alterius cujusdam discipuli cum laudibus magistrum suum efferrent, inter caetera nec sutoriae peritia eum carere gloriati sunt. Hanc igitur diligentiam in nostris lectoribus esse vellem, ut nunquam in eis senesceret sapientia. Sola Abisag Sunamitis senem David calefecit (III Reg. I), quia amor sapientiae etiam marcescente corpore dilectorem sui non deserit. Omnes pene virtutes corporis mutantur in senibus, et crescente sola sapientia decrescunt caetera. Senectus enim illorum qui adolescentiam suam honestis artibus [al. actibus] instruxerint, aetate fit doctior, usu tritior, processu temporis sapientior, et veterum studiorum dulcissimos fructus metit. Unde et sapiens ille vir Graeciae Themistocles cum repletis centum septem annis se mori cerneret, dixisse fertur:

“sese dolere quod egrederetur de vita quando sapere coepisset.”

Plato octoginta unius annorum scribens mortuus est. Socrates nonaginta novem annos in docendi scribendique doloreque labore complevit. Taceo caeteros philosophos, Pythagoram, Democritum, Xenocratem, Zenonem, et Eleatem, qui jam aetate longaeva in sapientiae studiis floruerunt.

Ad poetas venio Homerum, Hesiodum, Simonidem, Tersilochum, qui grandes natu cycnaeum nescio quid et solito dulcius vicina morte cecinerunt. Sophocles cum post nimiam senectutem, et rei familiaris negligentiam a suis accusaretur amentiae; Oedippi fabulam quam nuper scripserat, recitavit iudici, et tantum sapientiae in aetate jam fracta specimen dedit, ut severitatem tribunalium in favorem theatri converteret. Nec mirum cum etiam Cato censorius et Romani generis disertissimus jam senex graecas litteras discere, nec erubuerit, nec desperaverit. Certe Homerus refert quod de lingua Nestoris jam vetuli et pene decrepiti dulcior oratio fluxerit. Animadvertite igitur quantum amaverint sapientiam, quos nec

decrepita aetas ab ejus inquisitione revocare. Iste igitur tantus amor sapientiae, tanta in senibus abundantia congrue etiam ex ipsius supradicti nominis interpretatione colligitur. Interpretatur enim Abisag pater meus superfluous vel patris mei rugitus, ex quo ostenditur abundantissimum, et ultra humanam vocem in sensibus divini sermonis tonitruum commorari. Verbum namque superfluum in hoc loco plenitudinem non redundantiam significat. Porro Sunamitis in lingua nostra coccinea dicitur, quod satis convenienter fervorem sapientiae significare potest.

CAP. XVI. De quatuor reliquis praeceptis.

Quatuor quae sequuntur sic alternatim disposita sunt, ut alterum semper ad disciplinam, alterum ad exercitium spectet.

CAP. XVII. De quiete.

Vitae quies, sive interior, ut mens per illicita desideria non discurrat; sive exterior, ut otium et opportunitas honestis et utilibus studiis suppetat; utraque ad disciplinam pertinet.

CAP. XVIII. De scrutinio.

Scrutinium autem, id est meditatio; ad exercitium, spectat. Videtur autem scrutinium sub studio quaerendi contineri. Quod si verum est superfluo repetitur, cum in superiori parte annumeratum sit. Sed sciendum est hanc inter haec duo esse differentiam, quod studium quaerendi instantiam significat operis, scrutinium vero diligentiam meditationis. Opus peragunt labor et amor, consilium pariunt cura et vigilia. In labore est ut agas; in amore ut perficias; in cura est, ut provideas; in vigilia, ut attendas. Isti sunt quatuor pedissequi qui portant lecticam philologiae, quia mentem exercent, cui sapientia praesidet. Cathedra quippe philologiae sedes est sapientiae, quae his suppositis gestari dicitur, quoniam in his se exercendo promovetur. Unde pulchre juvenes propter robur a fronte lecticam tenere dicuntur; videlicet, "*philos kai kopos*", id est amor et labor, quia foris opus peragunt, a posteriori puellae, videlicet "*epimeleia kai agrupnia*", quae interpretantur cura seu diligentia et vigilia, quia intus in secreto consilium pariunt. Sunt quidam qui putant per cathedram philologiae humanum corpus significari, cui anima rationalis praesidet, quod ministri quatuor portant, id est, quatuor elementa componunt. De quibus duo superiora, id est ignis et aer, actu et nomine masculina sunt. Duo vero inferiora, id est terra et aqua, feminina.

CAP. XIX. De parcitate.

Parcitem quoque lectoribus suadere volunt, id est superflua non sectari, quod maxime ad disciplinam spectat. Pinguis enim venter, ut dicitur, sensum non gignit acutum. Sed quid ad hoc scholastici nostri temporis respondere poterunt, qui non solum in studiis suis frugalitatem sequi contemnunt, sed etiam supra id quod sunt divites videri laborant. Nec jam quid didicerit quisque jactitat, sed quid expenderit. Sed fortassis suos magistros imitari volunt, de quibus quid digne dicam non invenio.

CAP. XX. De exilio.

Postremo terra aliena posita est, quae et ipsa quoque hominem exercet. Omnis mundus philosophantibus exsilium est. Quia tamen, ut ait quidam:

*Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.*

Magnum virtutis principium est, ut discat paulatim exercitatus animus visibilia haec et transitoria primum commutare, ut postmodum possit etiam derelinquere. Delicatus ille est adhuc cui patria dulcis est. Fortis autem jam cui omne solum patria est, perfectus vero cui mundus totus exsilium est. Ille mundo amorem fixit, iste sparsit, hic exstinxit. Ego a puero exsulavi, et scio quo moerore animus arctum aliquando pauperis tugurii fundum deserat, qua libertate postea marmoreos lares et tecta laqueata despiciat.

LIBER QUARTUS

CAP. I. De studio divinarum Scripturarum.

Scripturae quae vel de Deo vel de bonis invisibilibus loquuntur, nec omnes, nec solae divinae appellandae sunt. In libris siquidem gentilium multa de aeternitate Dei, animarum immortalitate et de virtutum praemiis sempiternis, poenisque malorum, satis probabili ratione scripta invenimus, quos tali vocabulo indignos esse nemo dubitat. Rursus Veteris et Novi Testamenti seriem percurrentes, rotam pene de praesentis vitae statu et rebus in tempore gestis contextam cernimus, raro aliqua de dulcedine aeternorum bonorum et coelestis vitae gaudiis manifeste deprimi. Tamen has scripturas divinas appellare fides catholica solet. Philosophorum scripturae, quasi luteus paries dealbatus, nitore eloquii foris pollent. Quae si quando veritatis praetendunt speciem, falsa admiscendo, quasi quodam colore superducto lutum erroris operiunt. Contra, divina eloquia aptissime favo comparantur, quae et propter simplicitatem sermonis arida apparent, et intus dulcedine plena sunt; unde constat quod merito tale vocabulum sortita sunt, quae sola sic a falsitatis contagione aliena inveniunt, ut nihil veritati contrarium continere probentur.

Scripturae divinae sunt, quas a catholicae fidei cultoribus editas, auctoritas universalis Ecclesiae ad ejusdem fidei corroborationem in numero divinorum computandas recepit, et legendas retinuit. Sunt praeterea alia quam plurima opuscula a religiosis viris et sapientibus diversis temporibus conscripta, quae licet auctoritate universalis Ecclesiae probata non sint, tamen quia a fide catholica non discrepant, et nonnulla etiam utilia docent, inter divina computantur eloquia, quae fortasse enumerando melius quam definiendo ostenderimus.

CAP. II. De ordine et numero librorum.

Omnis divina Scriptura in duobus Testamentis continetur, in Veteri videlicet et Novo. Utrumque Testamentum tribus ordinibus distinguitur. Vetus Testamentum continet legem, prophetas, agiographos. Novum autem Evangelium, apostolos, Patres.

Primus ordo Veteris Testamenti, id est lex quam Hebraei , thorath nominant, Pentateuchum habet, id est quinque libros Moysi. In hoc ordine primus est , bresith, qui est Genesis; secundus , Hellesmoth, qui est Exodus; tertius vajetra, qui est Leviticus; quartus Vajedaber, qui est Numeri; quintus Adabarim, qui est Deuteronomius.

Secundus ordo est prophetarum, hic continet octo volumina. Primum Josue bennun, id est filium Nun, qui et Josue et Jesus, et Jesu Nave nuncupatur; secundum Sophtim, qui est liber Judicum; tertium Samuel, qui est primus et secundus Regum; quartum Malachim, qui est tertius et quartus Regum; quintum Isaiam; sextum Jeremiam; septimum Ezechielem; octavum Thareasra, qui est duodecim prophetarum.

Deinde tertius ordo, octo libros habet. Primus est Job; secundus David; tertius Masloth, quod Graece parabolae, Latine proverbialia sonat, videlicet Salomonis; quartus Coelech, qui est Ecclesiastes; quintus , Sira Sirim, id est Cantica canticorum; sextus Daniel; septimus , dabra iamin, qui est Paralipomenon; octavus Esdras; nonus Esther. Omnes ergo numero sunt viginti duo. Sunt praeterea alii quidam libri, ut Sapientia Salomonis, liber Jesu filii Sirach, et liber Judith, et Tobias et libri Machabaeorum, qui leguntur quidem, sed non scribuntur in canone.

Primus ordo Novi Testamenti, quatuor habet Evangeliorum volumina, Matthaei, Marci, Lucae et Joannis. Secundus similiter quatuor: Epistolas Pauli numero quatuordecim sub uno volumine

contextas et canonicas Epistolas, Apocalypsim et Actus apostolorum. In tertio ordine primum habent locum Decretalia, quos canones, id est regulas appellamus; deinde sanctorum Patrum, et doctorum scripta, Hieronymi, Augustini, Gregorii, Ambrosii, Isidori, Origenis, Bedae, et aliorum multorum orthodoxorum, quae tam infinita sunt, ut numerari non possint. Ex quo profecto apparet quantum in fidem Christianam fervorem habuerunt, pro cujus assertionem tot et tanta opera memoranda posteris reliquerunt. Unde nostra quoque pigritia arguitur, qui legere non sufficimus quae dictare illi potuerunt. In his autem ordinibus maxime utriusque apparet convenientia, quod sicut post legem prophetae et post prophetas agiographi, ita post Evangelium apostoli, et post apostolos doctores ordine successerunt. Et mira quadam divinae dispensationis ratione actum est, ut cum in singulis plena et perfecta veritas consistat, nulla tamen superflua sit. Haec breviter de ordine et numero divinorum librorum perstrinximus, ut quae sibi sit praescripta materia lector agnoscat.

CAP. III. De auctoribus divinorum librorum.

Quinque libros legis Moyses scripsit. Libri Josue, id est Josue cujus nomine inscribitur, auctor fuisse creditur. Librum Judicum a Samuele editum dicunt. Primam partem libri Samuelis ipse Samuel scripsit; sequentia vero usque ad calcem, David. Malachim Jeremias primum in unum volumen collegit, nam antea sparsus erat per singulorum regum historias. Isaias, Jeremias, Ezechiel, singuli suos libros fecerunt, qui inscripti sunt nominibus eorum. Liber etiam duodecim prophetarum, auctorum suorum nominibus praenotatur, quorum nomina sunt Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias et Malachias. Qui propterea minores dicuntur, quia sermones eorum breves sunt, unde et uno volumine comprehenduntur. Isaias autem et Jeremias, et Ezechiel, et Daniel, hi quatuor majores, sunt singulis suis voluminibus distincti. Librum Job, alii Moysen, alii unum ex prophetis, nonnulli ipsum Job scripsisse credunt. Librum Psalmorum David edidit; Esdras autem postea ita ut nunc sunt ordinavit, et titulos addidit. Parabolas autem et Ecclesiasten et Cantica canticorum Salomon composuit. Daniel sui libri auctor fuit. Liber Esdrae auctoris sui titulo praenotatur, in cujus textu ejusdem Esdrae Neemiaeque sermones pariter continentur. Librum Esther Esdras conscripsit. Liber Sapientiae apud Hebraeos nusquam est, et ipse stylus Graecam magis eloquentiam redolet. Hunc quidam Judaei Philonis esse affirmant. Librum ecclesiasticum certissime Jesus filius Sirac Jerosolymita, nepos Jesu sacerdotis magni (cujus meminit Zacharias) composuit. Hic apud Hebraeos reperitur, sed inter apocryphos habetur. Judith vero et Tobias, et libri Machabaeorum quorum, ut testatur Hieronymus, secundus magis Graecus esse probatur, quibus auctoribus scripti sint minime constat.

CAP. IV. De bibliotheca.

Bibliotheca de Graeco nomen accepit, eo quod ibi libri recondantur. Nam "*biblion*" librorum, "*teke*" repositorium interpretatur. Bibliothecam Veteris Testamenti Esdras scriba post incensam legem a Chaldaeis, dum Judaei regressi sunt in Jerusalem, divino afflatus spiritu reparavit, cunctaque legis ac prophetarum volumina quae fuerant a gentibus corrupta, correxit, totumque Vetus Testamentum in viginti duos libros constituit, ut tot libri essent in lege, quot habeantur et litterae. Porro quinque litterae duplices apud Hebraeos sunt, caph, mem, nun, phe, sade. Aliter enim per has scribunt principia medietatesque verborum, aliter fines. Unde et quinque libri a plerisque duplices existimantur. Samuel, Malachim, dabre iamin, Esdras, Jeremias cum cynoth, id est, lamentationibus ejus.

CAP. V. De Interpretibus.

Interpres Veteris Testamenti, primum Septuaginta quos Ptolemaeus cognomento Philadelphus rex Aegypti omnis litteraturae sagacissimus, cum Pisistratum Atheniensium tyrannum, qui primus apud Graecos bibliothecam instituit, et Seleucum, Nicanorem, et Alexandrum, et caeteros priores qui sapientiae operam dederant, in studio bibliothecarum aemularetur, non solum gentilium scripturas, sed etiam divinas litteras in suam bibliothecam conferens, ita ut septuaginta millia librorum in tempore ejus Alexandriae invenirentur, ab Eleazaro pontifice petens Scripturas Veteris Testamenti in Graecam vocem ex Hebraea lingua interpretari fecit. Sed singuli in singulis cellis separati, ita omnia per Spiritum sanctum interpretati sunt, ut nihil in alicujus eorum codice inventum esset, quod in caeteris vel in verborum ordine discreparet; propter quod una est eorum interpretatio, sed Hieronymus dicit huic rei non esse adhibendam fidem. Secundam et tertiam et quartam faciunt Aquila, Symmachus et Theodocion, quorum primus, id est Aquila, Judaeus fuit. Symmachus vero et Theodocion Ebionitae haeretici. Obtinuit tamen usus ut post Septuaginta interpretes Ecclesiae Graecorum eorum reciperent exemplaria, et legerent. Quinta est vulgaris, cujus auctor ignoratur, unde specialiter sibi vindicavit, ut quinta appellaretur. Sexta et septima est Origenis, cujus codices Eusebius et Pamphilus vulgaverunt. Octava est Hieronymi, quae merito caeteris antefertur, nam et verborum tenacior est, et perspicuitate sententiae clarior.

CAP. VI. De auctoribus Novi Testamenti.

Plures Evangelia scripserunt, sed quidam sine Spiritu sancto magis conati sunt ordinare narrationem, quam historiae texere veritatem. Unde sancti Patres per Spiritum sanctum docti, quatuor tantum in auctoritatem receperunt caeteris reprobatis, id est Matthaei, Marci, Lucae et Joannis ad similitudinem quatuor fluminum paradisi, et quatuor vectium arcae, et quatuor animalium in Ezechiele. Primus Matthaeus Evangelium suum scripsit Hebraice; secundus Marcus Graece; tertius Lucas inter omnes evangelistas Graeci sermonis eruditissimus, quippe ut medicus, in Graecia Evangelium scripsit Theophilo episcopo, ad quem etiam Actus apostolorum idem scripsit; quartus et ultimus Joannes Evangelium scripsit. Paulus quatuordecim scripsit Epistolas, decem ad Ecclesias, quatuor ad personas. Ultimam autem ad Hebraeos plerique dicunt non esse Pauli; eandemque alii Barnabam scripsisse; alii Clementem suspicantur. Canonicae epistolae septem sunt: una Jacobi, duae Petri, tres Joannis, una Judae. Apocalypsim scripsit Joannes apostolus in Pathmos insulam exsilio relegatus.

CAP. VII. Caetera esse apocrypha et quid sit apocryphum.

Hi sunt scriptores sacrorum librorum, qui per Spiritum sanctum loquentes ad eruditionem nostri praecepta vivendi regulamque conscripserunt. Praeter haec alia volumina apocrypha nuncupantur. Apocrypha autem dicta, id est secreta, quia in dubium veniunt.

“Est enim eorum occulta origo, nec patet Patribus, a quibus usque ad nos auctoritas veracium Scripturarum certissima et notissima successione pervenit.”

In his apocryphis etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est in eis canonica auctoritas, quae recte judicantur non esse eorum credenda, quibus ascribuntur. Nam multa et sub nominibus prophetarum et recentiora sub nominibus apostolorum ab haereticis proferuntur, quae omnia nomine apocryphorum ab auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt.

CAP. VIII. Ratio divinorum librorum.

Pentateuchum, a quinque voluminibus dicitur. "*Pente*" enim Graece quinque, "*teuko*" volumen vocatur. Genesis eo dicitur quod generatio saeculi in eo continetur. Exodus ab exitu filiorum Israel de Aegypto. Leviticus eo quod levitarum ministeria et diversitatem victimarum exsequitur. Numerorum liber vocatur, eo quod in eo egressae de Aegypto tribus enumerantur, et quadraginta duae per eremum mansiones. "*Deuteros*", verbum Graecum est trissyllabum, et interpretatur secundus, "*nomos*" interpretatur lex. Inde dictus est Deuteronomius, quasi secunda lex, quia in eo replicantur ea quae in praecedentibus tribus diffusius dicta sunt. In libro Josue quem Hebraei Josue, bennum, dicunt, terra promissionis populo dividitur. Liber Judicum dictus est a principibus qui judicabant populum Israel, antequam reges essent in eodem populo. Huic quidam compingunt historiam Ruth sub uno volumine. Liber Samuel dictus est, quia nativitatem ejus et sacerdotium et gesta describit. Qui licet etiam historiam Saul et David contineat, utrique tamen ad Samuelem referuntur, quia unxit utrumque. malach Hebraice, latine regum interpretatur, unde dictus est malachim, pro eo quod reges Judae et Israeliticae gentis, gestaque eorum per ordinem digerat. Isaias evangelista potius quam propheta edidit librum suum, cujus omne contextum eloquentiae prosa incedit. Canticum vero hexametro et pentametro versu discurrit. Jeremias similiter librum suum cum Threnis quos lamenta vocamus, eo quod in tristioribus rebus funebribusque adhibeantur, in quibus quadruplex diverso metro composuit alphabetum, quorum duo prima quasi sapphico metro scripta sunt, quia tres versiculos qui sibi nexi sunt, et ab una tantum littera incipiunt, heroicum comma concludit. Tertium alphabetum trimetro scriptum est, et a ternis litteris, iidem terni versus incipiunt. Quartum alphabetum simile primo et secundo habetur. Ezechiel principium et finem, obscuriora habet. Unum est volumen duodecim Prophetarum. Principia et fines libri Job apud Hebraeos prosa oratione contexta sunt. Media autem ipsius ab eo loco quo ait: Preat

dies in qua natus sum (Job III) usque ad eum locum ubi ait: Idcirco ipse me reprehendo et ago poenitentiam (Job XLII), omnia heroico metro discunt. Psalmorum liber Graece psalterium, Hebraice, naba, Latine organum dicitur. Ideo autem vocatur psalterium quod uno propheta canente ad psalterium chorus consonando responderit. Hunc librum quinque incisionibus et uno psalmorum volumine comprehendunt. Psalmos David composuit, sed Esdras postea ordinavit. Omnes autem psalmi et lamentationes Jeremiae et omnia ferme Scripturarum cantica, apud Hebraeos metricè composita sunt, ut testantur Hieronymus, Origenes, Josephus, Eusebius Caesariensis. Nam in mortem Quinti Flacci Latini, et Pindari Graeci, nunc alii iambo currunt, nunc sapphico nitent, trimetro vel tetrametro incipientes. Tribus nominibus vocatum esse Salomonem Scriptura manifestissime docet: , Idida, id est dilectum Domini, quia eum dilexit Dominus; Coeleth, id est ecclesiasten; Ecclesiastes autem Graeco sermone appellatur, qui coetum, id est Ecclesiam congregat, quem nos nuncupare possumus concionatorem, qui loquitur non ad unum specialiter, sed ad totam concionem populi. Porro pacificus vocatus est, eo quod in regno ejus pax fuerit. Is itaque juxta numerum vocabulorum tria edidit volumina, primum quod Hebraice , Massoth, Graece parabola, Latine proverbium inscribitur, eo quod in ipso sub comparativa similitudine figuras verborum, et imagines veritatis ostenderit. Quae videlicet parabola in fine ab eo loco in quo ait: Mulierem fortem quis inveniet (Prov. XXXI), alphabeto texuntur; sicut Lamentationes Jeremiae, et caetera quaedam Scripturae cantica. Secundum quod Hebraice , Coeleth, Graece Ecclesiastes, Latine concionator dicitur, eo quod sermo ejus non specialiter ad unum, sicut in Proverbiis, sed ad universos, generaliter, quasi ad totam concionem et Ecclesiam dirigatur. Tertium , Sira Sirim, id est Cantica canticorum, quod est quasi epithalamium, id est carmen nuptiale Christi et Ecclesiae. In Proverbiis parvulum docet, et quasi in officiis per sententias erudit, unde et ad filium ei crebro sermo repetitur. In Ecclesiaste vero maturae virum aetatis instituit, ne quidquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca et brevia universa

quae cernimus. Ad extremum jam consummatum virum, et calcato saeculo praeparatum in Cantico canticorum Sponsi jungit amplexibus. Haud procul dubio ab hoc ordine doctrinarum, et philosophi suos sectatores erudiunt, ut primum ethicam doceant, deinde physicam interpretentur, et quem in his profecisse perspexerint, ad theologiam usque perducant. Daniel apud Hebraeos non inter prophetas, sed inter agiographos habetur. Hunc secundum LXX interpretes catholica Ecclesia non legit, eo quod multum a veritate discordet. Daniel maxime et Abdias propheta, et una pars Jeremiae, Hebraicis quidem litteris, sed Chaldaico sermone conscripti sunt. Job quoque cum Arabica lingua plurimam habet societatem. Daniel apud Hebraeos nec Susannae habet historiam, nec hymnum trium puerorum, nec Beli, draconisque fabulas. Paralipomenon Graece dicitur, quod nos praetermissorum, vel reliquorum dicere possumus; quia ea quae in lege, vel regum libris, vel omissa, vel non plene relata sunt, in isto summatim ac breviter replicantur. Hic Hebraice dicitur, Dabreiamin, quod interpretatur Verba dierum; quod significantius Chronicon totius divinae historiae possumus appellare. Liber Esdrae quartus est, in quo ejusdem Esdrae Neemiaeque sermones sub uno volumine continentur. Secundus, tertius et quartus apocryphi sunt. Liber qui Sapientia Salomonis inscribitur, ideo sapientia vocatur, quia in eo Christi adventus (qui est sapientia Patris) et passio evidenter exprimitur. Liber Jesu filii Sirac ideo Ecclesiasticus dicitur, quod de totius Ecclesiae disciplina religiosae conversationis, magna cura et ratione sit deditus. De his duobus Hieronymus sic dicit. Fertur paranetos Jesu filii Sirac liber, et alius pseudographus, qui Sapientia Salomonis inscribitur, quorum priorem Hebraicum reperi, non Ecclesiasticum apud nos, sed parabolas praenotatum. Cui juncti erant Ecclesiastes et Cantica canticorum, ut similitudinem Salomonis, non solum librorum numero, sed etiam materiarum genere coaequarent. Secundus apud Hebraeos nusquam est, quia et ipse stylus Graecam eloquentiam redolet. Et nonnulli scriptorum veterum esse hunc Judaei Philonis affirmant. Sicut ergo Judith et Tobiae, et Machabaeorum libros legit quidem

Ecclesia; sed inter canonicas eos Scripturas non recipit; sic et haec duo volumina legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam. Quomodo ergo viginti duo elementa sunt, per quae Hebraice scribimus omne quod loquimur, et eorum initiis vox humana comprehenditur; ita viginti duo volumina supputantur, quibus quasi litteris et exordiis in Dei doctrina tenera adhuc et lactens viri justus eruditur infantia. Quidam historiam Ruth et lamentationes Jeremiae seorsum per se inter agiographa computantes, et hos duos praecedentibus viginti duobus addentes, viginti quatuor Veteris Legis libros numerant; figura et numero viginti quatuor seniorum, qui in Apocalypsi Agnum adorant.

CAP. IX. De Novo Testamento.

Sicut omnis scriptura Veteris Testamenti lex appellari potest, specialiter tamen libri Moysi quinque lex dicuntur; ita generaliter totum Novum Testamentum Evangelium dici potest, sed tamen specialiter ista quatuor volumina, Matthaei scilicet Marci, Lucae atque Joannis, in quibus facta et dicta Salvatoris plane explicantur, nuncupari meruerunt. Evangelium interpretatur bonum nuntium, quia aeterna bona promittit; non terrenam felicitatem, ut Vetus Testamentum secundum litterae intellectum.

CAP. X. De canonibus Evangeliorum.

Canones Evangeliorum Ammonius Alexandriae primus excogitavit, postea Eusebius Caesariensis secutus plenius composuit; qui ideo facti sunt, ut per eos invenire et scire possimus, qui reliquorum evangelistarum similia aut propria dixerunt. Sunt autem numero decem, quorum primus continet numeros, in quibus quatuor eadem dixerunt: Matthaeus, Marcus, Lucas, Joannes. Secundus in quibus tres: Matthaeus, Marcus, Lucas. Tertius, in quibus tres: Matthaeus, Lucas, Joannes. Quartus, in quibus tres: Matthaeus, Marcus, Joannes. Quintus, in quibus duo: Marcus, Lucas. Sextus, in quibus duo: Matthaeus, Marcus. Septimus, in quibus duo: Matthaeus, Joannes. Octavus, in quibus duo: Lucas, Marcus. Nonus, in quibus duo: Lucas, Joannes. Decimus, in quibus singuli eorum propria quaedam dixerunt. Quorum expositio haec est. Per singulos enim evangelistas numerus quidem capitulis affixus adjacet, quibus numeris subdita est area quaedam in imo notata, quae indicat in quo canone positus sit numerus, cui subjecta est area. Verbi gratia: Si est area prima in primo canone. Si secunda in secundo, si tertia in tertio, et sic per ordinem usque ad decimum pervenies. Si igitur aperto quolibet Evangelio placuerit scire, qui reliquorum evangelistarum similia dixerint, assumes adjacentem numerum capituli, et requires ipsum numerum in suo canone quem indicat, et ibi invenies, qui et quid dixerint; et ita demum in corpore inquisita loca, quae ex ipsis numeris indicantur per singula Evangelia de eisdem dixisse invenies.

CAP. XI. De canonibus conciliorum.

Canon autem Graece, Latine regula interpretatur. Regula autem dicta, quod recte ducit, nec aliquando aliorum trahit. Alii dixerunt regulam dictam, vel quod regat, vel quod normam recte vivendi praebeat, vel quod distortum pravumque corrigat. Canones autem generalium conciliorum, a temporibus Constantini coeperunt. In praecedentibus namque annis persecutione fervente docendarum plebium minime dabatur facultas; inde Christianitas in diversas scissa haereses est, quia non erat commensus [al. licentia] episcopis in unum conveniendi, nisi temporibus supradicti imperatoris. Ipse enim dedit facultatem Christianis libere congregandi. Sub hoc etiam sancti Patres in concilio Nicaeno de omni orbe terrarum convenientes juxta fidem evangelicam et apostolicam, secundum, post apostolos, Symbolum tradiderunt.

CAP. XII. Quatuor esse principales synodos.

Inter caetera autem concilia quatuor sunt venerabiles synodi, quae totam principaliter fidem complectuntur quasi Evangelia, vel totidem paradisi flumina. Harum prima Nicaena synodus trecentorum XVIII episcoporum Constantino Augusto imperante, peracta est, in qua Arianæ perfidiae condemnata blasphemia, quam de inaequalitate sanctæ Trinitatis, idem Arius asserebat, consubstantialem Deo Patri Deum Filium, eadem sancta synodus per Symbolum definivit. Secunda synodus, CL Patrum sub Theodosio seniore Constantinopolim congregata est, quae Macedonium, Spiritum sanctum negantem Deum esse condemnans, consubstantialem Patri et Filio Spiritum sanctum demonstravit dans symboli formam, quam tota Graecorum et Latinorum confessio in ecclesiis praedicat. Tertia synodus Ephesina prima CC episcoporum sub juniore Theodosio Augusto edita est, quae Nestorium, duas personas in Christo asserentem justo anathemate condemnavit, ostendens in duabus naturis unam Domini nostri Jesu Christi personam. Quarta synodus Chalcedonensis DCXXX, sacerdotum sub Marciano principe habita est, in qua Eutichem Constantinopolitanum abbatem, Verbi Dei et carnis unam naturam pronuntiantem, et ejus defensorem Dioscorum quemdam Alexandrinum episcopum, et ipsum rursus Nestorium cum reliquis haereticis, una Patrum sententia praedamnavit, praedicans eadem synodus Christum Deum sic natum de Virgine, ut in eo substantiam et divinae et humanae confiteantur naturae. Hae sunt quatuor principales synodi, fidei doctrinam plenissime praedicantes. Sed et si qua sunt consilia, quae sancti Patres Spiritu Dei pleni sanxerunt; post istarum quatuor auctoritatem omni manent stabilita vigore, quorum gesta in hoc opere continentur condita. Synodum autem ex Graeco interpretari comitatum vel coetum. Concilii vero nomen tractum ex more Romano. Tempore enim quo causae agebantur, conveniebant omnes in unum, communique intentione tractabant. Unde et concilium a communi intentione dictum, quasi consilium. Nam cilia oculorum sunt integumenta. Unde

et considium consilium, d in l littera transeunte. Coetus vero conventus est, vel congregatio a coeundo, id est conveniendo in unum. Unde et conventus est nuncupatus, sicut conventus coetus concilium, a societate multorum in unum. Epistola Graece missa interpretatur Latine. Epistolae canonicae, id est regulares, quae etiam dicuntur catholicae, id est universales; quia non uni tantum populo vel civitati, sed universis gentibus generaliter scriptae sunt. Actus apostolorum primordia fidei Christianae in gentibus, et nascentis Ecclesiae historiam digerunt, et apostolorum vocantur: Apocalypsis ex Graeco in Latinum revelatio interpretatur, juxta quod Joannes dicit: Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit illis Deus palam facere servo suo Joanni (Apoc. I).

CAP. XIII. Qui bibliothecas fecerunt.

Apud nos Pamphilus martyr, cujus vitam Eusebius Caesariensis conscripsit, Pisistratum in sacrae bibliothecae studio adaequare contendit. Hic enim in Bibliotheca sua prope triginta millia voluminum habuit. Hieronymus quoque atque Gennadius ecclesiasticos scriptores toto orbe quaerentes, ordine persecuti sunt, eorumque studia in uno voluminis indiculo comprehenderunt.

CAP. XIV. Quae scripturae sunt authenticae.

De nostris apud Graecos, Origenes in scripturarum labore tam Graecos quam Latinos operum suorum numero superavit. Denique Hieronymus sex millia librorum ejus se legisse fatetur. Horum tamen omnium studia Augustinus ingenio vel scientia sua vicit. Nam tanta scripsit, ut diebus ac noctibus non solum scribere libros ejus quisquam, sed ne legere quidem accurate valeat. Scripserunt et alii catholici viri multa, et insignia opera; Athanasius Alexandrinus episcopus, Hilarius Pictaviensis episcopus, Basilius Capadocenus episcopus, Gregorius Theologus, et Gregorius Nazianzenus episcopus, Ambrosius Mediolanensis episcopus, Theophilus Alexandrinus episcopus, Joannes Constantinopolitanus episcopus, Cyrillus Alexandrinus episcopus, Leo papa, Proculus, Isidorus Hispalensis, Beda, Cyprianus martyr et Carthaginensis episcopus, Hieronymus presbyter, Origenes, cujus scripta nec omnino refutat, nec per omnia recipit Ecclesia, Orosius, Sedulius, Prudentius, Juvencus, Arator et Ruphinus, qui multos libros edidit, et interpretatus est quasdam scripturas. Sed quoniam beatus Hieronymus in aliquibus eum de arbitrii libertate notavit, illa sentire debemus, quae et Hieronymus. Gelasius etiam fecit quinque libros adversus Nestorium et Eutichem, et tractatus in modum Ambrosii. Item libros duos adversus Arium, fecit etiam sacramentorum praefata, et orationes et epistolas fidei. Dionysius Areopagita, episcopus ordinatus Corinthiorum, multa ingenii sui volumina reliquit. Item Chronica Eusebii Caesariensis, atque ejusdem historiae ecclesiasticae libri, quamvis in primo narrationis suae libro tepuerit, et post in laudibus atque excusatione Origenis schismatici unum conscripserit librum, propter rerum tamen singularum notitiam, quae ad instructionem pertinet, non usquequaque Ecclesia refutat. Cassiodorus quoque, qui in explanatione Psalmorum satis utile opus scripsit. Sunt adhuc et alii multi, quorum nomina hic taceo.

CAP. XV. Quae sint apocryphae scripturae.

Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis, lib. VIII apocryphi. Actus Andreae apostoli apocryphus. Actus nomine Thomae apocryph. Evangelia nomine Barnabae apostoli apocryph. Evangelia nomine Thomae apostoli apocr. Evangelia nomine Andreae apostoli apoc. Evangelia quae falsavit Lucianus apocr. Evangelia quae falsavit Titius apocr. Liber De infantia Salvatoris apocr. Liber De nativitate Salvatoris et de sancta Maria, vel de obstetrice ejus apocr. Liber qui appellatur pastoris apoc. Libri omnes quos fecit Leutius discipulus diaboli apocr. Liber qui appellatur Fundamentum apocr. Liber qui appellatur Thesaurus apocr. Liber qui est De filiabus Adae vel Genesis apoc. Centimetrum de Christo Virgilianis compaginatum versibus apocr. Liber qui appellatur Actus Teclae et Pauli apoc. Liber qui appellatur Nepotis apocr. Liber Proverbiorum ab haereticis conscriptus, et sancti Sixti nomine signatus apocr. Revelatio quae appellatur Pauli apocr. Revelatio quae appellatur Thomae apostoli apocr. Revelatio quae appellatur Stephani apoc. Liber qui appellatur Transitus sanctae Mariae apoc. Liber qui appellatur Poenitentia Adam apoc. Liber Diogiae nomine gigantis, qui post diluvium cum dracone ab haereticis pugnasse perhibetur apocr. Liber qui appellatur Testamentum Job apocr. Liber qui appellatur poenitentia Origenis apoc. Liber qui appellatur poenitentia Cypriani apocr. Libri qui appellantur Jamne et Mambre, apocr. Liber qui appellatur Sors apostolorum apocr. Liber Lusan apocr. Liber canonum apostolorum apocr. Liber physiologus ab haereticis conscriptus, et beati Ambrosii nomine praesignatus apocr. Historia Eusebii Pamphyli apocr. Opuscula Tertulliani sive Africani apoc. Opuscula Posthumiani et Galli apocr. Opuscula Montani et Priscillae, et Maximillae apoc. Omnia opuscula Fausti Manichaei apocr. Opuscula alterius Clementis Alexandrini apocr. Opuscula Cassiani presbyteri Galliarum apocr. Opuscula Victorini Pictaviensis apocr. Opuscula Fausti Reginensis apoc. Opuscula Frumentii apocr. Epistola Jesu ad

Abgarum apocr. Passio Cyrici et Julitae apocr. Passio Georgii apoc. Scripta quae appellantur Salomonis Contradictio apocr. Philacteria omnia quae non ab angelo, ut illi confingunt, sed magis a daemone conscripta sunt apocr. Haec et his similia quae Simon Magus, Nicolaus, Cherinthus, Marcion, Basilides, Chion, Paulus etiam Samosatenus, Photinus et Bonosus, qui simili errore defecerunt. Montanus quoque cum suis obscoenissimis sequacibus. Apollinaris, Valentinus, Manichaeus, Faustus, Sabellius, Arius, Macedonius, Eunomius, Novatus, Fabatius, Calixtus, Donatus, et Eustachius, Nibianus, Pelagius, Julianus et Laciensis, Coelestinus, Maximianus, Priscillianus ab Hispania, Lampedius, Dioscorus, Euticius, Petrus et alter Petrus, e quibus unus Alexandriam, alter Antiochiam maculavit, Achatius Constantinopolitanus cum consortibus suis, necnon et omnes haereses, quas ipsi eorumque discipuli, sive schismatici docuerunt vel scripserunt: quorum nomina minime retinemus, non solum repudiata, verum etiam ab omni catholica et Romana Ecclesia eliminata, atque cum suis auctoribus, auctorumque sequacibus sub anathematis indissolubili vinculo in aeternum confitemur esse damnata.

CAP. XVI. Quaedam etymologiae dictionum ad lectionem pertinentium.

Codex multorum librorum est: liber unius voluminis, et dictus codex per translationem a codicibus arborum seu vitium, quasi caudex, quod in se multitudinem librorum quasi ramorum contineat. Volumen dicitur a volvendo. Liber est interior cortex arboris, in quo antiqui ante usum chartae vel membranarum scribere solebant. Unde et scriptores librarios vocabant, unde dictus est liber volumen. Scheda cujus diminutivum est schedula, Graecum nomen est. Et dicitur scheda proprie quod adhuc emendatur, et necdum in libros redactum est. Chartarum usus primum apud Memphim civitatem Aegypti inventus est. Dicta autem charta, quod carptim papiri tegmen decerptum glutinatur, et sic charta conficitur, cujus genera plura sunt. Pergamenum dicitur a Pergamio, ubi inventum est. Dicuntur etiam membranae, quia ex membris pecudum detrahuntur. Fiebant autem membranae primum lutei coloris, postea Romae candidae membranae repertae sunt. Homilia dicitur quasi sermo popularis; sicut ubi verbum fit ad populum. Tractatus est unius rei multiplex expositio. Dialogus est collatio duorum vel plurium; Latini sermonem dicunt. Sermo autem dictus, quia seritur inter utrumque. Commentaria dicta quasi cum mente, vel a comminiscor. Sunt enim interpretationes vel commentaria juris vel Evangelii. Dicunt quidam commenta appellanda gentilium librorum, expositiones autem divinatorum. Glossa Graecum est, et interpretatur lingua, quia quodammodo loquitur significationem subjectae dictionis. Hanc philosophi adverbium [al. adverbium] dicunt, quia vocem illam de cujus requaeritur, uno et singulari verbo designat; verbi gratia, ut conticescere est tacere.

LIBER QUINTUS

CAP. I. De quibusdam sacrae Scripturae proprietatibus praemonitio.

Non debet onerosum esse studioso lectori, quod tam varie, multipliciterque numerum et ordinem, et vocabula divinorum librorum tractamus, quia saepe accidit, ut haec minima ignorata, magnarum rerum et utilium notitiam obscurant. Quapropter semel se expediat lector, ut his quasi quibusdam clausulis, prima fronte reseratis, libero gressu possit deinde propositum iter currere, ne in singulis libris nova rudimenta quaerere oporteat. His ergo expeditis, deinceps caetera quae ad propositum opus valere videbuntur, tractabimus.

CAP. II. De triplici intelligentia.

Primo omnium intelligendum est, quod divina Scriptura triplicem habet modum intelligendi, id est historiam, allegoriam, tropologiam. Sane non omnia quae in divino reperiuntur eloquio, ad hanc triplicem intorquenda sunt interpretationem, ut singula historiam, allegoriam, et tropologiam simul continere credantur. Quod etsi in multis congrue assignari possit, ubique tamen observare aut difficile est, aut impossibile. Sicut enim in citharis et hujusmodi organis musicis non quidem omnia quae tanguntur canorum aliquid resonant, sed tantum chordae; caetera tamen in toto citharae corpore ideo facta sunt, ut essent ubi connecterentur, et quo tenderentur illa quae ad cantilenae suavitatem modulaturus est artifex, ita in divinis eloquiis quaedam posita sunt, quae tantum spiritualiter intelligi volunt; quaedam vero morum gravitati deserviunt; quaedam etiam secundum simplicem sensum historiae dicta sunt, nonnulla autem quae et historice, et allegorice, et tropologice convenienter exponi possunt. Unde modo mirabili omnis divina Scriptura ita per Dei sapientiam convenienter suis partibus aptata atque disposita est, ut quidquid in ea continetur, aut vice chordarum spiritualis intelligentiae suavitatem personet, aut per historiae seriem, et litterae soliditatem mysteriorum dicta sparsim posita continens, et quasi in unum connectens, ad modum ligni concavi super extensas chordas simul copulet, earumque sonum recipiens in se, dulciorem auribus referat, quem non solum chorda edidit, sed et lignum modulo corporis sui formavit. Sic et mel in favo gratius. Et quidquid majori exercitio quaeritur, majori etiam desiderio invenitur. Oportet ergo tractare sic divinam Scripturam, ut nec ubique historiam, nec ubique allegoriam, nec ubique quaeramus tropologiam; sed singula in suis locis, prout ratio postulat, competenter assignare. Saepe tamen in una eademque littera omnia reperiri possunt; sicut historiae veritas et mysticum aliquid per allegoriam insinuet, et quid agendum sit, pariter per tropologiam demonstret.

CAP. III. Quod res etiam significant in divina Scriptura.

Sciendum est etiam, quod in divino eloquio non tantum verba, sed etiam res significare habent, qui modus non adeo in aliis scripturis inveniri solet. Philosophus solam vocum novit significationem, sed excellentior valde est rerum significatio, quam vocum; quia hanc usus instituit, illam natura dictavit. Haec hominum vox est, illa vox Dei ad homines. Haec prolata perit, illa creata subsistit:

“Vox tenuis est nota sensuum; res divinae rationis est simulacrum.”

Quod ergo sonus oris, qui simul subsistere incipit et desinit, ad rationem mentis est; hoc omne spatium temporis ad aeternitatem. Ratio mentis intrinsecum verbum est, quod sono vocis, id est verbo extrinseco manifestatur, et divina sapientia, quam de corde suo pater eructavit, in se invisibilis per creaturas, et in creaturis, agnoscitur. Ex quo nimirum colligitur, quam profunda in sacris litteris requirenda sit intelligentia, ubi per vocem ad intellectum, per intellectum ad rem, per rem ad rationem, per rationem pervenitur ad veritatem. Quod dum quidam minus docti non considerant, nullam in eis esse subtilitatem existimant, ubi exerceri possint ingenia, et ob hoc ad apostolorum scripturas se transferunt, quia profecto nil aliud ibi concipiunt, nisi solam litterae superficiem, virtutem veritatis ignorantes. Quod autem rerum significatione sacra utantur eloquia, brevi quodam et aperto exemplo demonstrabimus. Dicit Scriptura: Vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit (I Pet. V). Hic si dixerimus leonem significare diabolum, non vocem, sed rem intelligere debemus. Si enim duae hae voces, id est diabolus et leo, unam et eandem rem significant, incompetens est similitudo ejusdem rei ad seipsam. Restat ergo, ut haec vox leo animal ipsum significet, animal vero diabolum designet; et caetera omnia ad hunc modum accipienda sunt, ut cum dicimus vermem, vitulum, lapidem

serpentem, et alia hujusmodi, Christum significare.

CAP. IV. De septem regulis.

Illud quoque diligenter attendendum est, quod septem esse inter caeteras regulas locutionum sanctarum Scripturarum, quidam sapientes dixerunt. Prima regula est de Domino et ejus corpore, quae de uno ad unum loquitur, atque in una persona modo caput, modo corpus ostendit, sicut Isaias ait: Induit me Dominus vestimentis salutis, et indumento justitiae circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis (Isai. LXI). In una enim persona duplici vocabulo nominata; et caput, id est sponsum; et Ecclesiam, id est sponsam manifestavit. Proinde notandum est in Scripturis, quando specialiter caput scribitur, quando et caput et corpus, aut quando ex utroque transeat ad utrumque, aut ab altero ad alterum, sicque quid capiti, quid corpori conveniat, prudens lector intelligat. Secunda regula est de Domini corpore uno ac simplice et permisto. Nam videntur quaedam uni convenire personae, quae tamen non sunt unius, ut est illud: Puer [servus] meus es tu Israel, ecce delevi ut nubes iniquitates tuas, et sicut nebulam peccata tua. Convertere [revertere] ad me, et redimam te (Isa. XLIV). Hoc ad unum non congruit. Nam altera pars est cui peccata delevit, et cui dicit meus es tu; et altera cui dicit, convertere ad me, et redimam te; qui si convertantur, peccata eorum delentur. Per hanc enim regulam sic ad omnes loquitur Scriptura, ut et boni redarguantur cum malis, et mali laudentur propter bonos; sed quid ad quem pertineat qui prudenter legerit discet. Tertia regula est de littera et spiritu, id est de lege et gratia; lege per quam praecepta facienda admoventur; gratia per quam ut operemur adjuvamus. Vel quod lex non tantum historice, sed etiam spiritualiter sentienda sit. Namque et historice oportet fidem tenere, et spiritualiter legem intelligere. Quarta regula est de specie et genere, per quam pars pro toto, et totum pro parte accipitur, veluti si uni populo vel civitati loquatur Deus, et tamen intelligatur omnem contingere mundum. Nam licet adversus unam civitatem Babyloniam per Isaiam prophetam Dominus comminetur; tamen dum contra eam loquitur, transit ad genus de specie, et

convertit contra totum mundum sermonem. Certe si non diceret adversus universum orbem, non adderet infra generaliter, ut disperdat omnem, terram et visitabo super orbis mala (Isa. XIII), et caetera quae sequuntur ad intentionem mundi pertinentia, unde et adjecit: Hoc est consilium quod cogitavi super omnem terram, et haec manus extensa super omnes gentes (Isa. XIV). Item postquam sub persona Babyloniae arguit universum mundum, rursus ad eandem quasi de genere ad speciem revertitur, dicens quae eidem civitati specialiter contigerunt. Ecce ego suscitabo super eos Medos (Isa. XIII). Nam regnante Balthassar, a Medis obtenta est Babylonia. Sic ex persona unius Aegypti totum vult intelligere mundum dicendo: Et concurrere faciam Aegyptios adversus Aegyptios, regnum adversus regnum (Isa. XIX). Cum Aegyptus non multa regna, sed unum habuisse describatur regnum.

Quinta regula est de temporibus, per quam aut pars maxima temporis per partem minorem inducitur, aut pars minima temporis per partem majorem intelligitur. Sic est de triduo Dominicae sepulturae, dum nec tribus plenis diebus ac noctibus jacuerit in sepulcro, sed tamen a parte totum triduum accipitur. Vel sicut illud quod quadringentis annis praedixerat Deus filios Israel servituros in Aegypto, et sic inde egressuros. Qui tamen dominante Joseph Aegypto, damnati sunt; nec statim post quadringentos annos egressi sunt, ut fuerat repromissum, sed annis quadringentis triginta peractis, ab Aegypto recesserunt. Est et alia de temporibus figura, per quam quaedam quae futura sunt, quasi jam gesta narrantur, ut est illud: Foderunt manus meas et pedes meos; et: Diviserunt sibi vestimenta mea (Psal. XXI); et his similia, in quibus futura, ac si jam facta sint, ita dicuntur. Sed cur quae adhuc facienda erant, jam facta narrantur? Quia ea quae nobis futura sunt, apud Dei aeternitatem jam facta sunt. Quapropter quando aliquid faciendum esse pronuntiatur, secundum nos dicitur; quando vero quae futura sunt, jam facta dicuntur, secundum Dei aeternitatem accipienda sunt, apud quem jam omnia facta sunt, quae futura sunt. Sexta regula est de recapitulatione.

Recapitulatio est enim, dum Scriptura tendit ad illud, cujus narratio jam transierat, sicut cum filios filiorum Noe Scriptura commemorasset (Gen. X), dicit illos fuisse in linguis et gentibus suis, et tamen postea quasi hoc etiam in hoc ordine temporum requiritur: Erat, inquit, omnis terra labium unum [labii unius, etc.], et vox una omnibus erat (Gen. XI). Quomodo ergo secundum suas gentes, et secundum suas linguas erant, si una lingua erat omnibus, nisi quia ad illud quod jam transierat recapitulando est reversa narratio? Septima regula est de diabolo et ejus corpore, quod saepe dicuntur ipsius capitis, quae suo magis conveniunt corpori. Saepe vero videntur esse dicta membrorum, et non nisi capiti congruunt. Ex nomine quippe corporis intelligitur caput, ut est in Evangelio de zizaniis tritico admistis, dicente Domino: Inimicus homo hoc fecit (Matth. XIII); hominem ipsum diabolum vocans, et ex nomine corporis caput designans; item ex nomine capitis significatur corpus sicut in Evangelio dicitur: Duodecim vos elegi, et unus ex vobis diabolus est (Joan. VI). Judam utique indicans, quia diaboli corpus fuit. Apostata quippe angelus omnium caput est iniquorum, et hujus capitis corpus sunt omnes iniqui; sicque cum membris suis unus est, ut saepe quod corpori ejus dicitur, ad eum potius referatur. Rursum quod illi ad membra ipsius iterum deriventur, sicut in Isaia, ubi dum contra Babyloniam, id est dum contra diaboli corpus multa dixisset sermo propheticus, rursus ad caput, id est diabolum oraculi sententiam derivat, dicens: Quomodo cecidisti de coelo, Lucifer, qui mane oriebaris? (Isa. XIV.)

CAP. V. Quid studium impediat.

Postquam certam materiam praescripsimus lectori, et eas scripturas, quae ad divinam praecipue pertinent lectionem, suis nominibus assignando determinavimus, consequens videtur, ut etiam de modo et ordine legendi aliquid dicamus, quatenus ex his quae dicta sunt, agnoscat, cui rei studium impendere debeat; ex his vero quae sunt dicenda, ejusdem studii sui modum et rationem accipiat. Quia vero facilius quid agendum sit intelligimus, si prius quid non sit faciendum agnoverimus; instruendus est primum quid cavere debeat, ac deinde informandus qualiter ea quae sunt agenda, perficiat. Dicendumque est quid sit, quod ex tanta turba discentium, quorum multi et ingenio pollent, et vigent exercitio, tam pauci et tam numerabiles inveniantur, quibus ad scientiam pervenire contingat. Et ut de illis taceam, qui naturaliter sunt hebetes et tardi ad intelligendum, hoc maxime me movet, et dignum quaestione videtur, unde hoc accidit, quod duo pari ingenio, et aequali studio uni lectioni intendunt, nec tamen simili effectu ejus intelligentiam consequuntur. Alter cito quod quaerit apprehendit, alter diu laborat, et parum proficit. Sed sciendum est quod in quolibet negotio duo sunt necessaria: opus videlicet, et ratio operis, quae ita sibi connexa sunt, ut alterum sine altero, aut inutile sit aut minus efficax. Verumtamen

“melior, ut dicitur, prudentia est fortitudine;”

quia et pondera aliquando quae viribus movere non possumus, arte levamus. Sic nimirum est in omni studio, qui sine discretione operatur, laborat quidem, sed non proficit, et quasi aerem verberans, vires in ventum fundit. Aspice duos pariter silvam transeuntes, et hunc quidem per devia laborantem, illum vero recti itineris compendia legentem, pari motu cursum tendunt, sed non aequè cito perveniunt. Quid autem Scripturam dixerim nisi silvam, cujus sententias quasi fructus quosdam dulcissimos legendo carpinus, tractando ruminamus? Qui ergo in tanta multitudine librorum legendi

modum et ordinem non custodit, quasi in condensitate saltus oberans tramitem recti itineris perdidit; et est inter eos unde dicitur, semper discentes, et nunquam ad scientiam pervenientes. Tantum enim valet discretio, ut sine ipsa et omne otium turpe sit, et laborinutilis. Ut autem universaliter complectamur. Tria sunt quae praecipue studiis legentium obesse solent; negligentia, imprudentia, fortuna. Negligentia est, quando ea quae discenda sunt, vel prorsus praetermittimus vel minus studiose discimus. Imprudentia est, quando congruum ordinem et modum in his quae discimus, non servamus. Fortuna est in eventu, casu, sive naturaliter contingente, quando vel paupertate, vel infirmitate, vel naturali tarditate, sive etiam doctorum raritate; quia aut non inveniuntur qui doceant, aut qui bene doceant, a proposito nostro retrahimur. In his autem rebus de primo quidem, id est negligentia lector admonendus est; de secundo vero, id est imprudentia instruendus; de tertio autem, id est fortuna adjuvandus.

CAP. VI. Qui sit fructus divinae lectionis.

Quisquis ad divinam lectionem erudiendus accesserit, primum qualis sit fructus ejus agnoscat. Nil enim sine causa appeti debet, nec desideria trahit, quod utilitatem non promittit. Geminus est divinae lectionis fructus, quia mentem vel scientia erudit vel moribus ornat. Docet quod scire delectet, et quod juvari expediat. Quorum alterum, id est scientia magis ad historiam et allegoriam; alterum, id est institutio morum ad tropologiam magis respicit. Omnis divina Scriptura refertur ad hunc finem. Sane quamvis expediat magis justum esse, quam sapientem, scio tamen plures in studio sacri eloquii scientiam quaerere quam virtutem. Ego autem quoniam neutrum improbatum, sed utrumque necessarium et laudabile esse censeo: quid cujusque intentioni competat paucis absolvam. Et primum quidem de eo qui moralitatis gratiam amplectitur, expediam.

***CAP. VII. Quomodo legenda sit Scriptura divina
ad correctionem morum.***

Qui virtutum notitiam et formam vivendi in sacro quaerit eloquio, hos libros magis legere debet, qui hujus mundi contemptum suadent, et animam ad amorem conditoris sui accendunt, rectumque vivendi tramitem docent, qualiterque virtutes acquiri, et vitia declinari possint, ostendunt. Primum enim, inquit, quaerite regnum Dei et justitiam ejus (Matth. VI); ac si aperte dicat: Et coelestis patriae gaudia desiderate, et quibus justitiae meritis ad ea perveniatur, solerter inquirete. Utrumque bonum, utrumque necessarium amate et quaerite. Si amor est, otiosus esse non potest. Pervenire desideratis; discite quomodo perveniatur quo tenditis. Haec vero scientia duobus modis comparatur, videlicet exemplo, et doctrina exemplo, quando sanctorum facta legimus, doctrina quando eorum dicta ad disciplinam nostram pertinentia discimus. Inter quae beatissimi Gregorii singulariter scripta amplexanda existimo, quae quia mihi prae caeteris dulcia, et aeternae vitae amore plena visa sunt, nolo silentio praeterire.

Oportet autem ut qui hanc ingressus fuerat viam in libris quos legerit, discat non solum colore dictaminis, sed virtutum aemulatione provocari, ut eum non tam verborum pompositas aut concinnatio, quam veritatis pulchritudo delectet. Sciat etiam ad propositum suum non conducere, ut inani raptus desiderio scientiae, obscuras, et profundae intelligentiae Scripturas exquirat, in quibus magis occupetur quam aedificetur animus, ne sic eum sola lectio teneat, ut a bono opere vacare compellat. Christiano philosopho lectio exhortatio debet esse non occupatio; et bona desideria pascere, non necare. Relatum mihi aliquando memini de quodam sitis probabilis vitae viro, qui tanto sanctarum Scripturarum amore flagrabat, ut eis continuum impenderet studium. Cumque in dies crescente scientia cresceret et desiderium ejus; coepit tandem sapientiam zelatus imprudenter (spretis simplicioribus Scripturis) profunda quaeque et

obscura rimari atque aenigmatibus prophetarum enodandis, et mysticis sacramentorum intellectibus vehementer insistere. Sed mens humana tantum non sustinens pondus, coepit mox et rei magnitudine, et intentionis jugitate deficere, tantaque hujus importunae occupationis cura confundi, ut non solum jam ab utilibus, sed etiam a necessariis actibus cessaret. Verso siquidem eventu in contrarium, qui legere Scripturas ad aedificationem vitae suae coeperat; quia discretionis moderamine uti non novit, easdem nunc occasionem erroris habebat. Sed miseratione divina tandem per revelationem admonitus est, ne amplius harum litterarum studio incumberet, sed sanctorum Patrum vitam et martyrum triumphos, aliasque tales simplici stylo dictatas, frequentare consuesceret; sicque in brevi ad statum pristinum reductus, tantam internae quietis gratiam accipere meruit, ut vere in eo illam Domini vocem impletam diceret, qua ipse nostrum laborem et dolorem considerans, pie nos consolari voluit, dicens: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos et deinceps invenietis, inquit, requiem animabus vestris (Matth. XI). Hoc exemplum ideo apposui, ut ostenderem eis qui in disciplina non litteraturae, sed virtutum positi sunt, non oportere lectionem esse fastidio, sed oblectamento. Nam et Propheta: Non cognovi, inquit, litteraturam, sive negotiationem, introibo in potentias Domini; Domine, memorabor justitiae tuae solius. Deus, docuisti me a juventute mea, etc. (Psal. LXX.) Qui enim ad occupationem Scripturas, et (ut ita dicam) ad afflictionem spiritus legit, non philosophatur, sed negotiatur; vixque tam vehemens et indiscreta intentio superbiae carere valet. Quid autem delectione simplicis Pauli dicam, qui ante implere legem voluit quam discere? Quae nobis profecto satis exemplo esse potest, non auditores, neque lectores, sed factores potius justos esse ante Deum. Considerandum praeterea est, quod lectio duobus modis animo fastidium ingerere solet, et affligere spiritum, qualitate videlicet si obscurior fuerit, et quantitate si prolixior exstiterit, in quo utroque magno uti moderamine oportet, ne quod ad refectionem quaesitum est, sumatur ad suffocationem. Sunt qui omnia legere volunt; tu noli contendere, sufficiat tibi, nihil tua

interest, an non omnes legeris libros. Infinitus est librorum numerus; tu nolis sequi infinita. Ubi finis non est requies esse non potest; ubi requies non est, pax nulla est; ubi pax non est, Deus habitare non potest. In pace, inquit Propheta, factus est locus ejus, et in Sion habitatio ejus (Psal. LXXV). In Sion, sed in pace, esse Sion oportet, sed pacem non amittere. Contemplare, et occupari noli. Noli avarus esse, ne forte semper egeas. Audi Salomonem, audi Sapientem, et disce prudentiam. Fili mi, inquit, amplius his ne requiras; faciendi plures libros, nullus est finis, frequensque meditatio carnis afflictio est (Eccle. XII). Ubi ergo est finis? Finem loquendi omnes pariter audiamus Deus time, et mandata ejus observa: hoc est omnis homo (ibid.)

CAP. VIII. Lectionem esse incipientium, opus perfectorum, et quid monacho competat.

Nemo me pro his quae superius commemoravi existimet lectorum diligentiam reprehendere, cum ego potius diligentes lectores ad propositum hortari intendam; et eos qui libenter discunt laude dignos ostendere, sed ibi locutus sum eruditis, nunc autem erudiendis, et doctrinam quae principium est disciplinae inchoantibus. Illis studium virtutum, istis vero interim exercitium lectionis propositum est sic tamen ut nec hi virtute careant, nec illi prorsus lectionem omittant. Nam saepe minus providum est opus quod non praecedit lectio; et doctrina minus utilis, quam non sequitur bona operatio. Oportet autem summopere et illos cavere, ne forte ad ea quae retro sunt aspiciant; et istos consolari, si ubi illi sunt, quandoque pervenire desiderant. Utrosque ergo exerceri, et utrosque promoveri convenit. Nemo retro abeat, ascendere licet, sed non descendere. Si vero necdum ascendere potes, sta in loco tuo. Liber a culpa non est, qui alienum usurpat officium. Si monachus es, quid facis in turba? Si amas silentium cur declamantibus assidue interesse delectaris? Tu semper jejuniis et fletibus insistere debes, et tu philosophari quaeris? Simplicitas monachi philosophia ejus est. Sed docere, inquis, alios volo. Non est tuum docere, sed plangere. Si tamen doctor esse desideras, audi quid facias. Utilitas habitus tui, et simplicitas vultus, innocentia vitae, et sanctitas conversationis tuae docere debent homines. Melius fugiendo mundum doces quam sequendo. Sed adhuc forte prosequeris, ecquid inquis, nonne saltem si volo discere mihi licet? Supra dixi tibi, lege, et occupari noli. Exercitium tibi esse potest lectio, sed non propositum. Doctrina bona est, sed incipientium est. Tu vero te perfectum fore promiseras, et ideo tibi non sufficit, si incipientibus coaequaris. Plus aliquid te facere oportet. Considera ergo ubi sis, et quid agere debeas facile agnosces.

CAP. IX. De quinque gradibus, quibus exercetur vita justorum.

Quatuor sunt in quibus nunc exercetur vita justorum, et quasi per quosdam gradus ad futuram perfectionem sublevatur, videlicet lectio sive doctrina, meditatio, oratio, operatio. Quinta deinde sequitur contemplatio, in qua quasi quodam praecedentium fructu in hac vita etiam quae sit boni operis merces futura praegustatur. Unde Psalmista cum de judiciis Dei loqueretur, commendans ea statim subjunxit: In custodiendis retributio multa est (Psal. XVIII). De his quinque gradibus primus gradus, id est lectio incipientium est; supremus, id est contemplatio perfectorum; Et de mediis quidem quanto plures quis ascenderit, tanto perfectior erit; verbi gratia: Prima lectio intelligentiam dat, secunda meditatio consilium praestat, tertia oratio petit, quarta operatio quaerit, quinta contemplatio invenit. Si ergo legis et intelligentiam habes et nosti jam quid faciendum sit, initium boni est, sed adhuc tibi non sufficit; nondum perfectus es. Scande itaque in arcem consilii, et meditare qualiter implere valeas, quod faciendum esse didicisti. Multi enim scientiam habent, sed pauci sunt qui noverint qualiter scire oporteat. Rursus quoniam consilium hominis sine divino auxilio infirmum est et inefficax, ad orationem erigere; et ejus adjutorium pete, sine quo nullum potes facere bonum, ut videlicet ipsius gratia, quae praeveniundo te illuminavit, subsequendo etiam pedes tuos dirigat in viam pacis; et quod in sola adhuc voluntate est, ad effectum perducatur bonae operationis. Deinde restat tibi, ut ad bonum opus accingaris, ut quod orando petis, operando accipere merearis, tecum operari vult Deus; non cogaris, sed juvaris. Si solus tu operaris, nil perficis; si solus Deus operatur, nil mereris. Operetur ergo Deus ut possis, opereris et tu ut aliquid merearis. Via est operatio bona, qua itur ad vitam. Qui viam hanc currit, vitam quaerit. Confortare et viriliter age. Habet haec via praemium suum, quoties ejus laboribus fatigati superne respectus gratia illustramur, gustantes et videntes quoniam suavis est Dominus (Psal. XXXIII). Sicque fit quod supradictum eum, quod oratio quaerit, contemplatio invenit. Vides igitur quomodo

per hos gradus ascendentibus perfectio occurrit, ut qui infra remanserit, perfectus esse non possit. Propositum ergo nobis debet esse semper ascendere; sed quoniam tanta est mutabilitas vitae nostrae, ut in eodem stare non possimus, cogimur saepe ad transacta respicere; et ne amittamus illud in quo sumus, repetimus quandoque quod transivimus; verbi gratia: Qui in opere strenuus est, orat ne deficiat. Qui precibus insistit, ne orando offendat, meditatur quid orandum sit; et qui aliquando in proprio consilio minus confidit, lectionem consulit, et sic evenit, ut cum ascendendi nobis semper sit voluntas, descendere tamen aliquando cogat necessitas; ita tamen ut in voluntate non necessitate propositum nostrum consistat. Quod ascendimus propositum est, quod descendimus praeter propositum. Non hoc ergo, sed illud principale esse debet.

CAP. X. De tribus generibus legentium seu lectorum.

Satis, ut puto, aperte demonstratum est proVectis, et aliquid amplius de se promittentibus non idem esse propositum cum incipientibus; sed sicut illis aliquid conceditur, quod isti sine culpa minime agere possunt, ita etiam ab istis aliquid requiritur, quo illi nondum obligati sunt. Nunc igitur ad promissa solvenda redeo, ut videlicet ostendam qualiter eis divina Scriptura legenda sit, qui adhuc in ea solum quaerunt scientiam. Sunt nonnulli qui divinae Scripturae scientiam appetunt, ut vel divitias congregent, vel honores obtineant, vel famam acquirant, quorum intentio quantum perversa, tantum est miseranda. Sunt rursus alii, quos audire verba Dei et opera ejus discere delectat, non quia salutifera, sed quia mirabilia sunt. Scrutari arcana et inaudita cognoscere volunt; multa scire et nil facere. In vanum mirantur potentiam, qui non amant misericordiam. Hos ergo quid aliud agere dicam, quam praeconia divina in fabulas commutare? Sic theatralibus ludis, sic scenicis carminibus intendere solemus, ut scilicet auditum pascamus, non animum. Hujusmodi tamen non tam confundi quam adjuvari oportere censeo, quorum voluntas non utique maligna est, sed improvida. Alii vero idcirco sacram Scripturam legunt ut secundum Apostoli praeceptum parati sint omni poscenti reddere rationem de ea fide in qua positi sunt (I Petr. III), ut videlicet inimicos veritatis fortiter destruant; minus eruditos doceant, ipsi perfectius viam veritatis agnoscant, et altius Dei secreta intelligentes, arctius ament; quorum nimirum devotio laudanda est, et imitatione digna. Tria igitur sunt genera hominum sacram Scripturam legentium, quorum quidem primi miserandi sunt, secundi juvandi, tertii laudandi; nos vero quia omnibus consulere intendimus, quod bonum est in omnibus augeri cupimus, et quod perversum, commutari. Omnes intelligere volumus quod dicimus, omnes facere quod hortamur.

LIBER SEXTUS

CAP. I. Quomodo legenda sit sacra Scriptura a quaerentibus scientiam in ea.

Duo tibi, lector, ordinem scilicet et modum, propono, quae si diligenter inspexeris, facile tibi iter legendi patebit. In horum vero consideratione nec omnia tuo ingenio relinquam, neque per meam diligentiam satis tibi fieri promitto; sed sic quaedam breviter praelibando transcurram, ut et posita aliqua quibus erudiaris, et aliqua praetermissa quibus exercearis invenias. Ordinem legendi supra quadrifarium esse commemoravi; alium in disciplinis, alium in libris, alium in narratione atque alium in expositione. Quae qualiter in divina Scriptura assignanda sint, nondum ostendi.

CAP. II. De ordine qui est in disciplinis.

Primum ergo hunc ordinem qui quaeritur in disciplinis inter historiam, allegoriam, tropologiam, divinatorum lectorem considerare oportet, quae harum aliam ordine legendi praecedat. In quo illud ad memoriam revocare non inutile est, quod in aedificiis fieri conspicitur, ubi primum quidem fundamentum ponitur, dehinc fabrica superaedificatur; ad ultimum consummato opere domus colore superducto vestitur.

CAP. III. De historia, et libris in ea legendis.

Hoc nimirum in doctrina fieri oportet, ut videlicet prius historiam discas, et rerum gestarum veritatem a principio repetens, usque ad finem, quid gestum sit, a quibus gestum sit, et ubi gestum sit, diligenter memoriae commendes. Haec enim quatuor praecipue, et in historia requirenda sunt, persona, negotium, tempus et locus. Neque ego te perfecte subtilem posse fieri puto in allegoria, nisi prius fundatus fueris in historia. Noli contemnere minima haec. Paulatim deficiunt, qui minima contemnunt. Si primo alphabetum discere contempsisses, nunc inter grammaticos tantum nomen non haberes. Scio quosdam esse qui statim philosophari volunt, fabulas pseudoapostolis relinquendas aiunt. Quorum scientia formae asini similis est. Noli hujusmodi imitari.

Parvis imbutus tentabis grandia tutus.

Ego affirmare audeo nihil me unquam quod ad eruditionem pertineret contempsisse, sed multa saepe didicisse, quae aliis joco, aut deliramento, similia viderentur. Memini me dum adhuc scholasticus essem elaborasse, ut omnium rerum oculis subjectarum, aut in usum venientium vocabula scirem, perpendens libere rerum naturam illum non posse prosequi, qui earumdem nomina adhuc ignoraret. Quoties sophismatum meorum, quae gratia brevitatis una vel duabus in pagina dictionibus signaveram, a memetipso quotidianum exegi debitum, ut etiam sententiarum, quaestionum et oppositionum omnium fere quas didiceram, et solutiones memoriter tenerem et numerum. Causas saepe informavi, et dispositiones ad invicem controversiis; quod rhetoris, quod oratoris, quod sophistae officium esset, diligenter distinxi. Calculos in numerum posui, et nigris pavementum carbonibus depinxi; et ipso exemplo oculis subjecto, quae ampligonii, quae ortogonii, quae oxigonii differentia esset, patenter demonstravi; utrumne quadratum, aequilaterum duobus in se lateribus multiplicatis embadum impleret, utrobique procurrente

podismo didici. Saepe nocturnus horoscopus ad hiberna pervigilia excubavi. Saepe ad numerum protensum in ligno Magadan ducere solebam, ut et vocum differentiam aure perciperem, et animum pariter meli dulcedine oblectarem. Haec puerilia quidam fuerant, sed tamen non inutilia. Neque ea nunc scire stomachum meum onerant. Haec autem non tibi replico, ut vel meam scientiam, quae vel nulla est, vel parva est, jactitem; sed ut ostendam tibi ullum incedere aptissime, qui incedit ordinate, neque ut quidam, qui dum magnum saltum facere volunt, in praecipitium incidunt. Sicut in virtutibus ita in scientiis quidam gradus sunt, sed dicis: Multa invenio in historiis, quae nullius videntur esse utilitatis, quare in hujusmodi occupabor? Bene dicis. Multa siquidem sunt in Scripturis, quae in se considerata nihil expetendum habere videntur, quae tamen si aliis quibus cohaerent, comparaveris, et in toto suo trutinare coeperis, necessaria pariter, et competentia esse videbis. Alia propter se scienda sunt, alia autem quamvis non propter se videantur nostro labore digna, quia tamen sine ipsis illa enucleate sciri non possunt, nullatenus debent negligenter praeteriri. Omnia disce, videbis postea nihil esse superfluum. Coarctata scientia jucunda non est.

De libris autem qui ad hanc lectionem utiles sunt, si quid mihi videatur, quaeris; hos magis frequentandos existimo: Genesim, Exodum, Josue, librum Judicum, et Regum, et Paralipomenon. Novi vero Testamenti primum, quatuor Evangelia, dehinc Actus apostolorum. Hi undecim magis ad historiam pertinere mihi videntur, exceptis his quos historiographos proprie appellamus. Si tamen hujus vocabuli significatione largius utimur, nullum est inconveniens, ut scilicet

“historiam”

esse dicamus,

“non tantum rerum gestarum narrationem; sed illam

primam significationem cujuslibet narrationis, quae secundum proprietatem verborum exprimitur.”

Secundum quam acceptionem omnes utriusque Testamenti libros eo ordine, quo supra enumerati sunt ad hanc lectionem secundum litteralem sensum pertinere puto. Et fortasse nisi puerile videretur, in hoc loco aliqua de modo construendi praecepta interponerem; quia novi divinam Scripturam magis caeteris omnibus in textu suo esse concisam; quibus tamen idcirco supersedere volo, ne interpositione nimia propositum extendam. Sunt quaedam loca in divina pagina, quae secundum litteram legi non possunt, quae magna discretione discernere oportet, ne vel per negligentiam aliqua praetereamus, aut per importunam diligentiam ad id, ad quod scripta non sunt, violenter intorqueamus. Hoc ergo, o lector, quod tibi proponimus: hic campus tui laboris vomere bene sulcatus, multiplicem tibi fructum referet. Ordine cuncta gesta sunt; ordine incede, per umbram venitur ad corpus. Figuram disce, et invenies veritatem. Nec hoc nunc dico; ut prius Veteris Testamenti figuras labores evolvere, et mystica ejus dicta scruteris, quam ad Evangelii fluentia potanda accedas. Sed sicut vides, quod omnis aedificatio fundamento carens stabilis esse non potest; sic est etiam in doctrina. Fundamentum autem et principium doctrinae sacrae historia est, de qua quasi mel de favo veritas allegoriae exprimitur. Aedificaturus ergo primum fundamentum historiae pone; deinde per significationem typicam in arcem fidei fabricam mentis erige; ad extremum ergo per mortalitatis gratiam quasi pulcherrimo superducto colore aedificium pinge. Habes in historia quo Dei facta mireris, in allegoria quo ejus sacramenta credas, in moralitate quo perfectionem ipsius imiteris. Lege ergo et disce quod in principio fecit Deus coelum et terram (Gen. I). Lege quod in principio plantavit paradysum voluptatis, in quo posuit hominem quem formaverat (Gen. II); peccantem expulit, et in aerumnas hujus saeculi dejecit. Lege qualiter ab uno homine universa humani generis propago descendit, qualiter deinde peccantes unda diluvii obruit, qualiter Noe justum cum filiis suis in mediis aquis

divina clementia servavit, qualiter deinde Abraham fidei signaculum suscepit, post vero Israel in Aegyptum descendit; quomodo deinde Deus filios Israel de Aegypto in manu Moysi et Aaron per mare Rubrum eduxit, in deserto pavit, legem dedit, in terra promissionis locavit, et caetera multa quae fecit. Ad extremum vero nutante jam saeculo filium in carnem misit, vitam aeternam poenitentibus, missis in mundum universum apostolis promisit, venturum se in fine saeculorum ad iudicium praedixit, reddere unicuique secundum opera sua, peccatoribus scilicet ignem aeternum, justis autem vitam aeternam, et regnum cuius non erit finis (Luc. I). Vide quod ex quo mundus coepit, usque ad finem saeculorum non deficiunt miserationes Dei.

CAP. IV. De allegoria.

Post lectionem historiae reliquum est allego-
 riarum mysteria investigare, ubi mea exhortatione opus esse non puto, cum ipsa res
 satis per se digna appareat. Nosse tamen te volo, o lector, hoc
 studium non tardos et hebetes sensus, sed matura ingenia expetere;
 quae sic investigando subtilitatem teneant, ut in discernendo
 prudentiam non amittant. Solidus est cibus iste, et nisi masticetur,
 transglutiri non potest. Tali ergo te moderamine uti oportet, ut dum
 inquirendo subtilis fueris, in praesumendo temerarius non inveniaris,
 recolens quod ait Psalmista: Arcum suum tetendit, et paravit illum; et
 in eo paravit vasa mortis (Psal. VII). Meministi, ut autumo, supra me
 divinam Scripturam aedificio similem dixisse, ut primum
 fundamento posito structura in altum levetur, plane aedificio
 similem; nam et ipsa structuram habet. Non ergo pigeat, si hanc
 similitudinem paulo diligentius prosequamur: respice opus
 caementarii. Collocato fundamento lineam extendit in directum,
 perpendiculum demittit, ac deinde lapides diligenter politos in
 ordinem ponit; alios atque alios deinde quaerit: et si forte aliquos
 primae dispositioni non respondentem invenerit, accipit limam,
 praeeminentia praecidit, aspera planat, et informia ad formam
 reducit; sicque demum reliquis in ordinem dispositis adjungit. Si
 vero aliquos tales invenerit, qui nec comminui valeant, nec congrue
 coaptari, eos non assumit, ne forte dum silicem frangere laborat,
 limam frangat. Intende: rem tibi proposui intuentibus
 contemptibilem, sed intelligentibus imitatione dignam.
 Fundamentum in terra est, nec semper politos habet lapides. Fabrica
 super terram, et aequalem quaerit structuram. Sic divina pagina multa
 secundum naturalem sensum continet, quae et sibi repugnare
 videntur, et nonnunquam absurditatis aut impossibilitatis aliquid
 afferre.

Spiritualis autem intelligentia nullam admittit repugnantiam,
 in qua diversa multa, adversa nulla esse possunt. Quod etiam primam

seriem lapidum super fundamentum collocandorum ad protensam lineam disponi vides; quibus scilicet totum opus reliquum innititur et coaptatur, significatione non caret. Nam hoc quasi aliud quoddam fundamentum est, et totius fabricae basis. Hoc fundamentum et portat superposita, et a priori fundamento portatur. Primo fundamento insident omnia, sed non omni modo coaptantur. Huic insident et coaptantur reliqua. Primum fabricam portat, et est sub fabrica. Hoc portat fabricam, et non est solum sub fabrica sed in fabrica. Quod sub terra est fundamentum figurare diximus historiam, fabricam quae supraedificatur allegoriam insinuare. Unde et ipsa basis fabricae hujus ad allegoriam pertinere debet. Multis ordinibus consurgit fabrica, et quisquis suam basim habet; et multa sacramenta in divina pagina continentur, quae singula sua habent principia. Vis scire qui sunt ordines isti? Primus ordo est, sacramentum Trinitatis, quia et hoc Scriptura continet, quod ante omnem creaturam trinus et unus fuerit Deus. Hic de nihilo omnem fecit creaturam, visibilem scilicet et invisibilem: ecce secundus ordo. Rationali creaturae liberum dedit arbitrium, et gratiam praeparavit, ut mereri posset aeternam beatitudinem; deinde sponte labentes punivit, et persistentes ut amplius labi non possint, confirmavit. Quae origo peccati, et quid sit peccatum, et quid sit poena peccati: ecce tertius ordo. Quae sacramenta primum sub naturali lege ad reparationem humani generis instituerit: ecce quartus ordo. Quae scripta sub lege: ecce quintus ordo. Sacramentum incarnationis Verbi: ecce sextus ordo. Sacramenta Novi Testamenti: ecce septimus ordo. Ipsius denique resurrectionis: ecce octavus ordo. Haec est tota divinitas, haec est illa spiritualis fabrica, quae quot continet sacramenta, tot quasi ordinibus constructa in altum extollitur. Vis et ipsas bases agnoscere. Bases, ordinum, principia sunt sacramentorum. Ecce ad lectionem venisti, spirituale fabricaturus aedificium. Jam historiae fundamenta in te locata sunt, restat nunc tibi ipsius fabricae bases fundare. Linum tendis, ponis examussim, quadros in ordinem collocas, et circumgyrans quaedam futurorum murorum vestigia figis. Linea protensa rectae fidei trames est, ipsae spiritualis operis bases

quaedam fidei sacramenta sunt, quibus initiaris. Debet siquidem prudens lector curare, ut antequam spatiosa librorum volumina prosequatur, sic de singulis quae magis ad propositum suum et professionem verae fidei pertinent, instructus sit, ut quaecumque postmodum invenerit, tuto superaedificare possit. Vix enim in tanto librorum pelago, et multiplicibus sententiarum anfractibus, quae et numero et obscuritate animum legentis confundunt, aliquid unum colligere poterit, qui prius summam in unoquoque, ut ita dicam genere, aliquod certum principium firma fide subnixum, ad quod cuncta referantur, non agnovit. Vis ut doceam te qualiter fieri debeant bases istae? Respice ad ea quae paulo ante tibi enumeravi. Est sacramentum Trinitatis; multi jam de illo libri facti sunt, multae datae sententiae difficiles ad intelligendum, et perplexae ad solvendum. Longum tibi et onerosum est adhuc omnes prosequi, cum multa fortassis invenias, in quibus magis turberis quam aedificeris. Noli instare; sic nunquam ad finem venies. Disce prius breviter et dilucide, quid tenendum sit de fide trinitatis; quid sane profiteri et veraciter credere debeas.

Cum autem postea legere coeperis libros, et multa obscure, et multa aperte, multa ambigue scripta inveneris, adijunge basi suae quae aperta invenis, si forte convenient; quae ambigua sunt, ita interpretare ut non discordent, quae vero sunt obscura, resera si potes. Quod si ad intellectum eorum penetrare non vales, transi: ne dum praesumere conaris, quod non sufficis, periculum erroris incurras. Noli ea contemnere, sed potius venerare, quia audisti quod scriptum est: Posuit tenebras latibulum suum (Psal. XVII). Quod si etiam aliquid inveneris contrarium illi, quod tu jam firmissima fide tenendum esse didicisti: non tamen expedit tibi quotidie mutare sententiam, nisi prius doctiores te consulueris, et maxime quid fides universalis, quae nunquam falsa esse potest, inde jubeat sentiri agnoveris. Sic de sacramento altaris; sic de sacramento baptismatis, confirmationis, conjugii, et omnibus quae tibi enumerata sunt supra, facere debes. Vides multos Scripturas legentes, quia fundamentum

veritatis non habent, in errores varios labi, et toties fere mutare sententias, quot legerint lectiones. Rursum alios vides, qui secundum illam veritatis agnitionem, qua intus firmati sunt quaslibet Scripturas ad congruas interpretationes flectere noverunt, et quid a sana fide discordet, aut quid conveniat judicare. In Ezechiele legis, quod rotae animalia sequuntur, non animalia rotas: Cum ambularent, inquit, animalia, ambulabant pariter et rotae juxta ea. Et cum elevarentur animalia de terra, elevabantur simul et rotae (Ezech. I). Sanctorum quippe mentes quantum virtutibus vel scientia proficiunt, tantum sanctarum Scripturarum arcana profunda esse conspiciunt, ut qui simplicibus et adhuc stantibus in terra jacere videbantur, erectis sublimes appareant. Nam sequitur: Quocumque ibat spiritus, illuc eunte spiritu; et rotae pariter levabantur sequentes eum. Spiritus enim vitae erat in rotis (ibid.). Vides quod rotae hae animalia sequuntur, et sequuntur spiritum. Rursum alibi dicitur: Littera occidit, Spiritus autem vivificat (II Cor. III); quia nimirum oportet divinum lectorum spiritualis intelligentiae veritate esse solidatum, ut eum litterarum apices, quae et perversae nonnunquam intelligi possunt, ad quaelibet diverticula non inclinent. Quare antiquus ille populus, qui legem vitae acceperat, reprobatus est, nisi quia sic solam litteram occidentem secutus est, ut spiritum vivificantem non haberet? Haec vero non ideo ut quibuslibet ad voluntatem suam interpretandi Scripturas occasionem praebeam; sed ut ostendam eum qui solam sequitur litteram, diu sine errore non posse incedere. Oportet ergo ut et sic sequamur litteram, ne nostrum sensum divinis auctoribus praeferamus; et sic non sequamur, ut in ea totum veritatis iudicium pendere credamus. Non litteratus, sed spiritualis omnia dijudicat (I Cor. II). Ut ergo secure possis judicare litteram, non de tuo sensu praesumere, sed erudiri prius, et informari oportet, et quasi quamdam inconcussae veritatis basim, cui tota fabrica innitatur fundare. Neque a teipso erudiri praesumas, ne forte dum te introducere putas, magis seducas; a doctoribus et sapientibus haec introductio quaerenda est quae et auctoritatibus sanctorum Patrum, et testimoniis Scripturarum, eam tibi, prout opus est, et facere, et aperire possint. Cumque jam

introducitur fueris, testimoniis Scripturarum legendo singula quae docuerint confirmare. Sic mihi videtur; qui me in hoc imitari placuerit, libens accipio; cui visum fuerit non ita oportere fieri faciat quod placuerit, non contendam. Scio enim plures hunc morem in discendo non servare. Sed quomodo quidam proficiant rursus non ignoro. Si quaeris qui libri magis ad hanc lectionem valeant, ego puto principium Genesis de operibus sex dierum, tres ultimos libros Moysi de legalibus sacramentis, Isaiam, principium et finem Ezechielis, Job, Psalterium, Cantica canticorum, duo praecipue Evangelia, scilicet Matthaei et Joannis; Epistolas Pauli, canonicas Epistolas, et Apocalypsim, praecipue tamen Epistolas Pauli, quae etiam ipso numero designant utriusque Testamenti perfectionem se continere.

CAP. V. De tropologia et moralitate.

De tropologia nihil aliud in praesenti dicam, quam, quod supra dictum est, excepto quod ad eam magis rerum quam vocum significatio pertinere videtur. In illa enim naturalis justitia est, ex qua disciplina morum nostrorum, id est positiva justitia nascitur. Contemplando quid fecerit Deus; quid nobis faciendum sit, agnoscimus. Omnis natura Deum loquitur. Omnis natura hominem docet. Omnis natura rationem parit, et nihil in universitate infecundum est.

CAP. VI. De ordine librorum.

Non idem ordo librorum in historica et allegorica lectione servandus est. Historia ordinem temporis sequitur, ad allegoriam magis pertinet ordo cognitionis; quia, sicut supra dictum est, doctrina semper non ab obscuris, sed a peractis, et ab iis quae magis nota sunt exordium sumere debet. Unde consequens est, ut Novum Testamentum, in quo manifesta praedicatur veritas, in hac lectione Veteri praeponatur, ubi eadem veritas figuris adumbrata occulte praenuntiatur. Eadem utrobique veritas, sed ibi occulta, hic manifesta; ibi promissa, hic exhibita. Audisti cum legeretur in Apocalypsi, quia signatus est liber; et nemo inveniri poterat, qui solveret signacula ejus, nisi leo de tribu Juda (Apoc. V). Signata erat lex, signatae erant prophetiae; quia occulte tempora redemptionis venturae praenuntiabantur. Nonne tibi ille liber signatus fuisse videtur, qui dixit: Ecce virgo concipiet, et pariet filium; et vocabitur nomen ejus Emmanuel (Isa. VII). Et alius: Tu, inquit, Bethlehem Ephrata, parvulus es in millibus Juda: ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel; egressus ejus ab initio a diebus aeternitatis (Mich. V). Et Psalmista: Nunquid Sion dicet: Homo, et homo natus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus (Psal. LXXXVI). Et rursum: Domini Domini, inquit, exitus mortis (Psal. LXVII). Et iterum: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis (Psal. CIX). Et post pauca: Tecum principium in die virtutis tuae; in splendoribus sanctorum ex utero ante luciferum genui te (ibid.). Et Daniel: Aspiciebam in visione noctis, et ecce cum nubilus coeli quasi Filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit, et dedit ei potestatem et honorem, et regnum; et omnes populi, tribus et linguae ipsi servient: potestas ejus potestas aeterna, quae non auferetur (Dan. VII). Quis putas haec, antequam complerentur, intelligere poterat? Signata erant, et nemo poterat solvere signacula, nisi leo de tribu Juda. Venit ergo Filius Dei, et induit naturam nostram: natus est de Virgine, crucifixus, sepultus, resurrexit, ascendit ad coelos, et implendo quae promissa erant, aperuit quae latebant. Lego in

Evangelio, quod angelus Gabriel ad Mariam Virginem mittitur, parituram praenuntiat (Luc. I). Recordor prophetiae quae dicit: Ecce virgo concipiet. Lego quod cum esset Joseph in Bethlehem, cum Maria uxore sua praegnante, venit tempus ejus pariendi, et peperit filium suum primogenitum, quem angelus praedixerat regnaturum in throno David patris sui (ibid.). Recordor prophetiae Bethlehem Ephrata: Parvulus es in millibus Juda: ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel. Lego rursum: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. I). Recordor prophetiae quae dicit: Egressus ejus ab initio a diebus aeternitatis. Lego: Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. I). Recordor prophetiae quae dicit: Vocabitur nomen ejus Emmanuel, id est nobiscum Deus. Et ne forte singula prosequendo fastidium tibi faciam, nisi prius nativitatem Christi, praedicationem, passionem, resurrectionem atque ascensionem; et caetera, quae in carne per carnem gessit, agnoveris, veterum figurarum mysteria penetrare non valebis.

CAP. VII. De ordine narrationis.

De ordine narrationis illud maxime hoc loco considerandum est, quod divinae paginae textus, nec naturalem semper, nec continuum loquendi ordinem servat, quia et saepe posteriora prioribus anteponit; sicut cum aliqua enumeraverit, subito ad superiora quasi subsequencia narrationis sermo recurrat. Saepe etiam ea quae longo distant intervallo, quasi mox sibi succedentia connectat, ut videantur nullum disjunctis temporis spatium, illa quae discernit nullum intervallum sermonis.

CAP. VIII. De ordine expositionis.

Expositio tria continet: litteram, sensum, sententiam. In omni narratione littera est. Nam ipsae voces etiam litterae sunt, sed sensus et sententia non in omni narratione simul inveniuntur. Quaedam habet litteram et sensum tantum. Quaedam habet litteram et sententiam tantum. Quaedam omnia haec tria simul continet. Omnis autem narratio ad minimum duo habere debet. Illa narratio litteram et sensum tantum habet, ubi per ipsam prolationem sic aperte aliquid significatur, ut nihil aliud relinquatur subintelligendum. Illa vero litteram et sententiam tantum habet, ubi ex sola pronuntiatione nihil concipere potest auditor, nisi addatur expositio. Illa sensum et sententiam habet, ubi aperte aliquid significatur, et aliquid aliud subintelligendum relinquatur, quod expositione non aperitur.

CAP. IX. De littera.

Littera aliquando perfecta est, quando ad significandum id quod dicitur, nihil praeter ea quae posita sunt, vel addere, vel minuere oportet. Ut, Omnis sapientia a Domino Deo est (Eccli. I). Aliquando imminuta, quando subaudiendum aliquid relinquitur, ut: Senior electae dominae (II Joan. II). Aliquando superflua, quando vel propter inculcationem, vel longam interpositionem idem repetitur, vel aliud non necessarium adjungitur, ut Paulus in fine Epistolae ad Romanos dicit: Ei autem; et postea multis interpositis infert: cui est honor et gloria (Rom. XVI). Aliquid hic superfluum esse videtur, superfluum dico, id est non necessarium ad enuntiationem faciendam. Aliquando talis est littera, ut nisi in aliam resolvatur, nihil significare, vel incongrua esse videatur, ut est illud: Dominus in coelo sedes ejus (Psal. X), id est sedes Domini in coelo; et filii hominum, dentes eorum arma et sagittae (Psal. LVI), id est filiorum hominum dentes; et: Homo sicut fenum dies ejus, id est dies hominis (Psal. CII). Nominativus scilicet nominis, et genitivus pronominis, pro uno genitivo nominis positi, et multa alia similiter. Ad litteram constructio et continuatio pertinet.

CAP. X. De sensu.

Sensuum, alius congruus, alius incongruus. Incongruorum alius incredibilis, alius impossibilis, alius absurdus, alius falsus. Multa hujusmodi invenies in Scripturis, ut illud: Comederunt Jacob (Psal. LXXVIII). Et illud: Sub quo curvantur hi qui portant orbem (Job IX). Et illud: Elegit suspendium anima mea (Job VII); et multa alia. Sunt loca quaedam in divina Scriptura, ubi licet aperta sit verborum significatio; nullus tamen sensus esse videtur, sive propter inusitatum modum loquendi, sive propter aliquam circumstantiam, quae legentis intelligentiam impedit. Ut est, verbi gratia, illud quod dicit Isaias: Apprehendent septem mulieres virum unum in illa die dicentes: Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur, tantummodo invocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum (Isa. IV). Plana sunt et aperta verba. Intelligis satis: Apprehendent septem mulieres virum unum; intelligis: Panem nostrum comedemus; intelligis: Vestimentis nostris operiemus, intelligis, Tantummodo invocetur nomen tuum super nos; intelligis, Aufer opprobrium nostrum. Sed fortasse quid hoc totum simul significare velit, intelligere non potest. Quid dicere voluerit propheta, bonum promiserit, an malum minatus fuerit, ignoras. Unde evenit, ut spiritualiter tantum intelligendum credas, quod qualiter ad litteram dictum sit, non vides. Dices igitur septem mulieres, septem esse dona Spiritus sancti, quae unum virum apprehendent, id est Christum, in quo omnem plenitudinem gratiae placuit inhabitare, quia ipse solus sine mensura Spiritum sanctum accepit. Qui solus earum opprobrium aufert, ut inveniant in quo requiescant; nullo alio vivente, ut Spiritus sancti dona poscebant. Ecce spiritualiter interpretatus es, et quid sit dicere ad litteram non intelligis. Potuit tamen propheta per haec verba etiam ad litteram aliquid significare. Quia enim supra de intentione populi praevaricatoris locutus fuerat, subjungit nunc tantum in eodem populo cladem futuram; et usque adeo virorum genus delendum, ut vix septem mulieres virum unum inveniant, cum modo una unum habere soleat. Et cum mulieres nunc a viris rogari

soleant, tunc converso more mulieres viros rogabunt. Et ne forte unus vir septem mulieres ducere simul formidaret, cum unde eas pasceret et vestiret, non haberet, dicunt ei: Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur, non te oportet de nobis esse sollicitum: Tantummodo invocetur nomen tuum super nos; ut dicaris vir noster, et sis: ne repudiatae dicamur et steriles, et sine semine moriamur, quod eo tempore magnum opprobrium fuit. Et hoc est quod dicunt: Aufer opprobrium nostrum. Multa hujusmodi invenies in Scripturis, et maxime in Veteri Testamento, secundum idioma illius linguae dicta, quae cum ibi apertae sint, nihil apud nos significare videntur.

CAP. XI. De sententia.

Sententia divina nunquam absurda, nunquam falsa esse potest; sed cum sensu, ut dictum est, multa inveniuntur contraria; sententia nullam admittit repugnantiam, semper congrua est, semper vera. Aliquando unius enuntiationis una est sententia, aliquando unius enuntiationis plures sunt sententiae, aliquando plurium enuntiationum una est sententia, aliquando plurium enuntiationum plures sententiae. Cum igitur divinos libros legimus, in tanta multitudine veterum intellectuum, qui de paucis eruuntur verbis, et sanitate Catholicae fidei muniuntur, id potissimum eligamus, quod certum apparuerit, eum sensisse quem legimus. Si autem hoc latet, id certe quod circumstantia scripturae non impedit, et cum sana fide concordat. Si autem et Scripturae circumstantia pertractari ac discuti non potest, saltem id solum quod fides sana praescribit. Aliud est enim quod potissimum scriptor senserit, non dignoscere, aliud a regula pietatis errare. Si utrumque vitetur, perfecte se habet fructus legentis. Si vero utrumque vitari non potest, etsi voluntas scriptoris incerta sit, sanae fidei congruam non inutile est eruisse sententiam. Item in rebus obscuris, atque a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legimus, quae possint salva fide aliis atque aliis parere sententiis; in nullam earum nos praecipiti affirmatione ita projiciamus, ut si forte diligentius discussa veritas eam labefactaverit, corruamus; non pro sententia divinarum Scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus Scripturarum esse, quae nostra est, cum potius eam quae Scripturarum est, nostram esse velle debeamus.

CAP. XII. De modo legendi.

Modus legendi in dividendo constat. Divisio fit et partitione et investigatione. Partiendo dividimus, quando ea quae confusa sunt, distinguimus. Investigando dividimus, quando ea quae occulta sunt, reseramus.

CAP. XIII. De meditatione cur nunc sit praetermittendum.

Ecce jam quae ad lectionem pertinent, quanto lucidius et compendiosius potuimus, explicata sunt. De reliqua vero parte doctrinae, id est meditatione aliquid in praesenti dicere omitto, quia res tanta speciali tractatu indiget; et dignum magis est omnino silere in hujusmodi, quam aliquid imperfecte dicere. Res enim valde subtilis est, et simul jucunda, quae et incipientes erudit, et exercet consummatos, inexperta adhuc stylo, ideoque amplius prosequenda. Rogemus ergo nunc sapientiam, ut radiare dignetur in cordibus nostris, et illuminare nobis in semitis suis, ut introducat nos ad puram, et sine animalibus coenam.

CAP. XIV. Diffinitio trium remediorum philosophiam concernentium contra totidem mala, et de philosophiae altera divisione.

Tria sunt: sapientia, virtus, necessitas. Sapientia est comprehensio rerum, prout sunt. Virtus est habitus animi in modum naturae rationi consentaneus. Necessitas est, sine qua vivere non possimus, sed feliciter viveremus. Haec tria remedia sunt contra mala tria, quibus subjecta est vita humana. Sapientia contra ignorantiam, virtus contra vitium, necessitas contra infirmitatem; propter ista tria mala extirpanda quaesita sunt ista tria remedia; et propter haec tria remedia invenienda, inventa est omnis ars, et omnis disciplina. Propter sapientiam inventa est theorica, propter virtutem inventa est practica, propter necessitatem inventa est mechanica. Istaes tres usu primae fuerunt, sed postea propter eloquentiam inventa est logica. Quae cum sit inventione ultima, prima tamen esse debet in doctrina. Quatuor igitur sunt principales scientiae, a quibus omnes aliae descendunt: theorica, practica, mechanica, logica.

Theorica dividitur in theologiam, physicam, mathematicam. Theologia tractat de invisibilibus visibilium causis; mathematica de invisibilibus visibilium formis. Et haec mathematica dividitur in quatuor scientias. Prima est arithmetica, quae tractat de numero, id est de quantitate discreta per se. Secunda est musica, quae tractat de proportione, id est de quantitate discreta ad aliquid. Tertia est geometria, quae tractat de spatio, id est de quantitate continua immobili. Quarta est astronomia, quae tractat de motu, id est de quantitate continua mobili. Elementum arithmeticae est unitas. Elementum musicae est unisonum. Elementum geometriae est punctum. Elementum astronomiae est instans. Practica dividitur in solitariam, privatam, publicam. Solitaria docet, quomodo unusquisque propriam vitam honestis moribus instituat, virtutibus exornet. Privata docet, quomodo regendi sint familiares, et qui per carnis affectum sunt affines. Publica docet, qualiter populus totus, et gens a suis rectoribus

gubernari debeat. Solitaria pertinet ad singulos, privata ad patresfamilias, publica ad rectores civitatum. Mechanica tractat de operibus humanis, et haec dividitur in septem. Prima est lanificium, secunda armatura, tertia navigatio, quarta agricultura, quinta venatio, sexta medicina, septima theatra. Logica dividitur in grammaticam et in orationem disserendi. Ratio disserendi dividitur in probabilem, et necessariam, et sophisticam. Probabilis dividitur in dialecticam et rhetoricam. Necessaria pertinet ad philosophos, sophistica ad sophistas. In his quatuor partibus philosophiae talis ordo in doctrina servari debet, ut prima ponatur logica, secunda ethica, tertia thetica, quarta mechanica. Primum enim comparanda est eloquentia, deinde, ut ait Socrates in Ethica, per studium virtutis oculus cordis mundandus est, ut deinde in thetica ad investigationem veritatis perspicax esse possit. Novissime mechanica sequitur, quae per se omni modo inefficax est, nisi ratione praecedentium fulciatur.

CAP. XV. De magica et partibus ejus.

Magicae repertor primus creditur Zoroastros, rex Bactrianorum, quem nonnulli asserunt ipsum esse Cham, filium Noe, sed nomine mutato. Hunc postea Ninus, rex Assyriorum, bello victum interfecit, ejusque codices artibus maleficiorum plenos igne cremari fecit. Scribit autem Aristoteles de hoc ipso, quod usque ad bis et vicies centum millia versuum ejus de arte magica ab ipso dictatos, libri ejus usque ad posteritatis memoriam traduxerunt. Hanc artem postea Democritus ampliavit, tempore quo Hippocrates in arte medicinae insignis habebatur. Magica in philosophia non recipitur; sed est extrinsecus falsa professione, omnis iniquitatis et malitiae magistra, de vero mentiens, et veraciter laedens animos, seducit a religione divina, culturam daemonum suadet, morum corruptionem ingerit, et ad omne scelus ac nefas mentes sequacium impellit. Haec generaliter accepta, quinque complectitur genera maleficiorum. Manticen, quod sonat divinationem; et mathematicam vanam, sortilegia, maleficia, praestigia. Mantice autem quinque continet species sub se. Primam necromantiam, quod interpretatur divinatio in mortuis; "*nekros*" enim Graece mortuus Latine, et "*nekron*" cadaver dicitur. Unde divinatio, quae fit per sacrificium sanguinis humani, quem daemones sitiunt, et in eo delectantur effuso. Secunda est gaeomantia, id est divinatio in terra. Tertia hydromantia, id est divinatio in aqua. Quarta est aerimantia, id est divinatio in aere. Quinta est divinatio in igne, quae dicitur pyromantia. Varro enim quatuor dixit esse, in quibus divinatio constaret, terram, aquam, aerem, ignem. Prima ergo, id est necromantia, ad infernum videtur pertinere, secunda ad terram, tertia ad aquam, quarta ad aerem, quinta ad ignem. Mathematica dividitur in tres species: in aruspicinam, in augurium, in horoscopicam. Aruspices sunt dicti quasi horuspices, id est horarum inspectores, qui observant tempora in rebus agendis; vel haruspices quasi haras inspicientes: qui in extis et fibris sacrificiorum futura considerant. Augurium vel auspiciam aliquando ad oculum pertinet, et dicitur auspiciam quasi avispicium; quia in motu et volatu

avium attenditur, aliquando ad aures pertinet, et tunc dicitur augurium quasi garritus avium, quia aure percipitur. Horoscopia, quae etiam constellatio dicitur, est quando in stellis facta hominum quaeruntur, sicut genethliaci faciunt, qui nativitates observant, qui olim specialiter magi nuncupabantur, de quibus in Evangelio legimus. Sortilegi sunt, qui sortibus divinationes quaerunt. Malefici sunt, qui per incantationes daemónicas, sive ligaturas, vel alia quaecunque execrabilia remediorum genera, cooperatione daemonum atque instructu nefanda perficiunt. Praestigia sunt, quando per phantasticas illusiones circa rerum immutationem sensibus humanis arte daemónica illuditur. Sunt ergo omnes simul undecim mantice, quinque, id est, neeromantia, gaeomantia, hydromantia, aerimantia, pyromantia. Sub mathematica, tres, id est aruspiscina, auspicium, horoscopia. Postea tres aliae, id est sortilegium, malefícium, praestigium. Praestigia Mercurius dicitur primus invenisse. Auguria Phryges invenerunt. Aruspicinam et sortilegia Tages primus Etruscus tradidit: hydromantia primum a Persis venit.

LIBER SEPTIMUS

HUNC IN DIDASCALICO NON COMPERI, SED QUASI ILLIUS APPENDICEM: TRACTAT ENIM DE MEDITATIONE, QUA EX VISIBILIVM COGNITIONE AD INVISIBILIS ETIAM DIVINAE TRINITATIS ASSURGIMUS AGNITIONEM.

CAP. I. De tribus invisibilibus Dei, a quibus emanant omnia, quae sunt potentia, sapientia, benignitas.

Verbum bonum et vita sapiens, quae mundum fecit, contemplato mundo conspicitur. Et verbum ipsum videri non potuit; et fecit quod videri potuit, et visum est per id quod fecit. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur (Rom. I). Tria sunt invisibilia Dei, potentia, sapientia, benignitas. Ab his tribus procedunt omnia, in his tribus consistunt omnia, et per haec tria reguntur omnia. Potentia creat, sapientia gubernat, benignitas conservat. Quae tamen tria sicut in Deo ineffabiliter unum sunt, ita in operatione omnino separari non possunt. Potentia per benignitatem sapienter creat. Sapientia per potentiam benigne gubernat. Benignitas per sapientiam potenter conservat. Potentiam manifestat creaturarum immensitas, sapientiam decor, benignitatem utilitas. Immensitas creaturarum in multitudine et magnitudine. Multitudo in similibus, in diversis, in permistis. Magnitudo in mole et spatio. Moles in massa et pondere. Spatium est in longo, et lato, et profundo, et alto. Decor creaturarum est in situ, et motu, et specie, et qualitate. Situs est in compositione et ordine. Ordo est in loco, et tempore, et proprietate. Motus est quadripartitus, localis, naturalis, animalis, rationalis. Localis est ante et retro: dextrorsum et sinistrorsum, sursum, et deorsum, et circum. Naturalis

est in cremento, et decremento. Animalis est in sensibus et appetitibus. Rationalis est in factis et consiliis. Species est forma visibilis, quae oculo discernitur, sicut colores, et figurae corporum. Qualitas est proprietas interior, quae caeteris sensibus percipitur, ut melos in sono auditu aurium, dulcor in sapore gustu faucium, fragrantia in odore olfactu narium, lenitas in corpore tactu manuum. Utilitas creaturarum constat in grato, et apto, et commodo, et necessario. Gratum est quod placet, aptum quod convenit, commodum quod prodest, necessarium sine quo quid esse non potest. Nunc propositas partitiones a principio repetamus; et in unoquoque divisionis genere qualiter vel ex universitate creaturarum Creatoris manifestetur potentia, vel ex decore sapientia, vel ex utilitate benignitas, perquiramus. Et quia immensitas prima fuit in partitione, prima esse debet in prosecutione.

CAP. II. De immensitate divinae potentiae quam perspicimus ex creaturarum multitudine.

Diligenter igitur audite, et considerate quae dicturus sum. Quando nihil erat facere, ut aliquid esset, qualis potentia erat. Quis sensus potest comprehendere, quae virtus sit de nihilo, etiam unum aliquid facere, quamvis exiguum. Si ergo unum aliquid, quamlibet parvum, de nihilo facere tanta potentia est, ut comprehendi non possit, quanta existimanda est potentia tam multa facere? Quam multa? Quot sunt? Numera stellas coeli, arenam maris, pulverem terrae, guttas pluviae, pennas volucrum, squammas piscium, pilos animalium, gramina camporum, folia sive fructus arborum, et caeterorum innumerabilium innumerabilia numerata. Innumerabilia in similibus, innumerabilia in diversis, innumerabilia in permistis. Quae sunt similia? Quae sub eodem genere continentur: ut homo unus et alter; leo unus et alter; aquila una et altera; honoruscopa una et altera: haec singula, et caetera talia in suis generibus similia sunt. Quae sunt diversa? Quae dissimilibus differentiis informantur, ut homo et leo. Leo et aquila. Aquila et honoruscopa: haec invicem diversa sunt. Quae sunt permista? Omnia simul considerata. Quomodo ergo in similibus infinita? Quomodo in diversis infinita? Quomodo in permistis infinita? Audi. Homo unum genus est, sed unus homo non est. Quis eos numerare potest? Leo unum genus est, sed unus leo non est. Quis eos numerare potest? Aquila unum genus est, sed aquila una non est; quis eas numerare potest? et ita in caeteris innumerabilibus innumerabilium rerum generibus, infinita, rerum genera, et in singulis generibus infinita similia. Simul vero omnia infinita innumerabilia.

CAP. III. De creaturarum magnitudine.

Sed fortassis qui tot fecit, parva fecit, multa simul et magna facere non potuit, quanta tamen? Metire moles montium, tractus fluminum, spatia camporum, altitudinem coeli, profunditatem abyssi. Miraris, quia deficis; sed melius deficiendo miraris. Meditantibus de creaturarum immensitate, quasi seminarium quoddam jecimus; nunc ad contemplandam earum pulchritudinem transeamus.

CAP. IV. De earumdem pulchritudine in quatuor.

Quamvis multis ac variis modis creaturarum pulchritudo perfecta sit, quatuor tamen praecipue sunt, in quibus earumdem decor consistit. Hoc est in situ, in motu, in specie, in qualitate. Quae quidem si quis investigare sufficeret, mirabilem in eis sapientiae Dei lucem inveniret. Et hoc utinam ego tam possem subtiliter perspicere, tam competenter enarrare, quam possum ardentem diligere. Delectat enim me quia valde dulce et jucundum est de his rebus frequenter agere, ubi simul et ratione eruditur sensus, et suavitate delectatur animus, et aemulatione excitatur affectus, ita ut cum Psalmista stupeamus, et admirantes clamemus: Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti (Psal. CIII); et alibi: Delectasti me in factura tua, et in operibus manuum tuarum exsultabo. Quam magnificata sunt opera tua, Domine! nimis profundae factae sunt cogitationes tuae. Vir insipiens non cognoscet, et stultus non intelliget haec (Psal. XCI). Universus enim mundus iste sensibilis quasi quidam liber est scriptus digito Dei, hoc est virtute divina creatus, et singulae creaturae quasi figurae quaedam sunt non humano placito inventae, sed divino arbitrio institutae ad manifestandam invisibilium Dei sapientiam. Quemadmodum autem si illiteratus quis apertum librum videat, figuras aspicit, litteras non cognoscit: ita stultus et animalis homo, qui non percipit ea quae Dei sunt (I Cor. II), in visibilibus istis creaturis foris videt speciem, sed intus non intelligit rationem. Qui autem spiritualis est, et omnia dijudicare potest, in eo quidem quod foris considerat pulchritudinem operis, intus concipit quam miranda sit sapientia Creatoris. Et ideo nemo est cui opera Dei mirabilia non sint, dum insipiens in eis solam miratur speciem; sapiens autem per id quod foris videt profundam rimatur divinae sapientiae cogitationem, velut si in una eademque Scriptura alter colorem seu formationem figurarum commendet; alter vero laudet sensum et significationem. Bonum ergo est assidue contemplari et admirari opera divina, sed ei qui rerum corporalium pulchritudinem in usum novit vertere spiritualem. Nam et ideo

Scriptura tantopere nos ad desideranda mirabilia Dei excitat, ut per ea quae foris credimus intus ad agnitionem veritatis veniamus. Unde Psalmista, quasi pro magno aliquo se jam et hoc fecisse commemorat, et adhuc facturum promittit, dicens. Memor fui dierum antiquorum, meditatus sum in omnibus operibus tuis, et in adinventionibus tuis exercebor (Psal. CXLII). Hinc est etiam quod quibusdam ignorantibus Creatorem suum, et cultum Deo debitum idolis exhibentibus in Isaia dicitur: Quis mensus est pugillo aquas, et coelos palmo ponderavit? Quis appendit tribus digitis molem terrae, et libravit in pondere montes, et colles in statera? Qui sedet super gyrum terrae, et habitatores ejus sunt sicut locustae. Qui extendit velut nihilum coelos, et expandit eos sicut tabernaculum (Isa. XL). Et Psalmista iterum in quodam loco cum argueret idolorum cultores, ait: Omnes dii gentium daemonia; Dominus autem coelos fecit (Psal. XCV). Quid est ergo putatis, quod in assertionem verae divinitatis opera Dei ita in medium deducuntur, et dicitur: Dominus autem coelos fecit, nisi quia creatura recte considerata homini Creatorem suum ostendit? Consideremus et nos quanta sint mirabilia Dei, et per pulchritudinem rerum conditarum quaeramus pulchrum illud, pulchrorum omnium pulcherrimum; quod tam mirabile et ineffabile est, ut ad ipsum omnis pulchritudo transitoria, etsi vera sit, comparabilis esse non possit. Et quia superius omnem pulchritudinem visibilium in quatuor constare diximus; nunc ordine per singula currentes, qualiter ex ipsis invisibilis Dei sapientia clarescat videamus. Scio quidem quod minus erit quidquid dixerimus, sed tamen decens non est ut ideo omnino taceamus, ibi praecipue, ubi si fieri posset, maxime decenter loqui deberemus.

Quatuor diximus, situm, motum, speciem et qualitatem. Primum ergo primo discutiamus. Situs est in compositione et ordine, id est in compositione et dispositione. Compositio duo habere debet: aptitudinem et firmitatem, hoc est ut componenda apte et competenter coeant; et composita firmiter cohaereant: laudabilis est compositio talis. Aptitudo consideratur in quantitate et qualitate. In

quantitate ne nimis tenuia et exilia grossis et corpulentis. In qualitate, ne nimis humida siccis, nimis calida frigidis, nimis levia ponderosis; et si qua sunt talia, inordinate conjungantur. Vide si pulchritudini divinatorum operum aliquid horum desit, et si nihil deesse videris, jam aliquid habes unde etiam in hac parte mireris. Et primum quidem si universitatis hujus machinam intuitus fueris: invenies quam mirabili ratione et sapientia compositio rerum omnium perfecta sit, quam apta, quam congrua, quam decora, quam cunctis partibus suis absoluta, in qua non solum concordiam servant similia, sed etiam quae creante potentia diversa atque repugnantia adesse prodierunt, dictante sapientia in unam quodammodo amicitiam et foederationem conveniunt. Quid repugnantius esse potest aqua et igne? quae tamen in rerum natura ita Dei contemperavit prudentia, ut non solum ad invicem commune societatis vinculum non dissipent, verum etiam nascentibus cunctis ut subsistere possint vitale nutrimentum subministrent. Quid de humani corporis compage loquar, ubi omnium membrorum juncturae tantam adinvicem servant concordiam, ut nullum omnino possit inveniri membrum, cujus officium alteri non videatur praestare adminiculum? Sic omnis natura se diligit, et miro quodam modo plurium dissimilium et in unum redactorum concordia unam in omnibus harmoniam facit. Aptae est ergo et conveniens rerum omnium compositio, sed quomodo est firma? Quis non videat? quis non miretur? Ecce coeli qui ambitu suo concludunt omnia, quomodo solidi sunt, et quasi ex aere fusiles desuper circumquaque oppansi. Terra vero in medio, suo pondere librata, semper immobilis perseverat, ut caetera in medio fluctuantia, hinc soliditas coelorum, illinc terrae stabilitas in unum coarcent et constringant, citra legitimos terminos diffusa concordiam universitatis disrumpant. Ecce quomodo per viscera telluris intrinsecus tracones aquarum sparsi et foris per alveos suos in diversa deducti, intus fatiscentem ne dissolvatur conglutinant, et foris ne fatiscat arentem rigant. Ecce quomodo in humani corporis fabrica juncturas ossium vincula nervorum ligant, et medullis intus per fistulas tibiaram diffusis, canales etiam vitalem venarum sanguinem

per omne corpus deducunt, ac deinde teneritudinem carniū cutis tegmen involvit, ut et rigor ossium intrinsecus corpus sustineat, et pellis munimen foris defendendo custodiat. Quis duritiam lapidum, quis soliditatem metallorum, quis nodositatem roborum, quis tenacitatem glutinum, quis caetera innumerabilia enumerare queat? Ex quo claret quam sint firma rerum vincula, cum singula quaeque condita tanto nisu naturam et esse suum defendant, simul vero omnia a concordia societatis suae dissolvi omnino non queant.

CAP. V. De situ et dispositione rerum in loco.

Post compositionem sequitur ut de dispositione rerum qualis sit consideremus. Neque enim minima fiet admiratio, si quis diligenter attendat, quod sic singulis locis, singulis temporibus, singulis rebus, divina providentia causas suas distribuit, ut in nullo penitus ordo rerum perturbetur. Ecce coelum sursum est, et terra deorsum. In coelo stellas et luminaria collocavit, ut subjecta omnia illustrarent. In aere ventis et nubibus viam fecit, ut cogitationibus suis dispersae pluviam deorsum funderent. In gremium telluris moles aquarum recipi iussit, ut per gurgites suos huc illucque quo nutus ferret jubentis discurrerent. Volucres in aere suspendit, pisces aquis immersit, terram bestiis et serpentibus et aliorum reptilium vermiumque generibus replevit. Quasdam regiones ditavit ubertate frugum, quasdam opulentia vinearum, alias fertilitate olerum, alias fecunditate pecorum, alias potentibus herbis, alias gemmis pretiosis, alias animalibus et bestiis monstruosis, alias coloribus variis, alias diversarum artium studiis, alias metallorum, alias thimiamatum diversis generibus, ut nulla prorsus regio sit, quae non aliquid prae caeteris novum et speciale possideat; nulla item quae non aliquid novum et speciale ab aliis accipere queat. Quid quod etiam ea quae humanis usibus necessaria sunt, in communi hominum frequentia ipsa Creatoris providentia constituit; ea vero quae non natura propter necessitatem, sed cupiditas expetit propter speciem; in abditis terrarum sinibus abscondit, ut quem amor virtutis ab immoderato appetitu non castigat saltem laboris taedio victus conquiescat.

CAP. VI. De dispositione temporum.

Haec de dispositione locorum diximus, quid de dispositione temporum dicemus? Quis satis admirari potest, quam mira ratione providentia divina cursus temporum distinxit? Ecce post noctem venit dies, ut torpentes in otio labor exerceat; post diem sequitur nox, ut fessos ad refocillandum quies excipiat. Non semper dies, non semper nox, non semper aequalis dies et nox, ne vel immoderatus labor debilitatos frangat, vel quies continuata naturam inficiat, vel identitas perpetua animo taedium gignat. Item quemadmodum vicissitudo dierum ac noctium animantia renovat, ita quatuor tempora anni ordine sibi succedentia, totius mundi speciem immutant. Primum per teporem veris quadam innovatione mundus nascitur. Deinde per fervorem aestatis, quasi in juventutem roboratur. Post haec superveniente autumno ad maturitatem conscendit. Postremo succedente hieme, ad defectum vergit. Idcirco autem semper deficit, ut semper post defectum renovari possit, quia nisi prius a statu suo deficerent vetera, quasi illis locum occupantibus non valerent exurgere nova. Hoc quoque satis mirabile in hac dispositione cernitur, quod ipsa tempora ita immutabili lege suae mutabilitatis vices custodiunt, ut nec aliquando ab explendo ministerio suo deficiant, neque secus currentia ordinem primae institutionis confundant.

CAP. VII. De ordine qui in unaquaque re consideratur ex dispositione partium.

Haec de dispositione temporum exempli causa dicta sufficiant. Nunc illum ordinem prosequamur, qui in unaquaque re consideratur, secundum congruam dispositionem partium. Hic vero intrinsecus est; alii, scilicet secundum locum et tempus, extrinseci sunt. Et hic quoque non minus miranda est sapientiae efficacia, quae ita congrue in universitate singula distribuit ut nusquam omnino junctura partium generet repugnantiam qualitatum. Ecce, ut exempli causa de multis pauca ponamus, in compositione humani corporis, quanta elucet sapientia Creatoris? Sursum est homo uniformis, deorsum bifariam divisus; quia et uniforme est principale mentis, id est ratio quae invisibilia respicit; et ut gemina est animae qualitas, ita et concupiscentia quae deorsum ad terrena descendit. Item brachiis in latum extenditur, tibiis deorsum figitur statura humani corporis; quia et intentio operationis animum extendit, et affectus desideriorum figit. Item secundum latitudinem hinc inde per digitos pedum in quinque finitur humani corporis protensio; quia sive in latum tendatur animus per intentionem operis, sive deorsum figatur per desiderium affectionis, quinque sensus sunt per quos foris exit. Item digiti ternis articulorum intervallis distinguuntur, qui de una palma in manibus, in pedibus de una planta prodeunt; quia de una sensualitate quinque sensus exeunt, in quibus prima distinctione primum sensus, deinde sentire, postmodum sensibile invenitur. Postremo in singulis digitis extremorum articulorum capita superpositis unguibus, quasi galeata cernuntur, ut quocumque, sive manus extensa, seu pes promotus offendiculum invenerit, ipsi suo munimine protecti, illae si permanere possint. Similiter terrena illa ad similitudinem unguium foris sensibus inhaerentia, quasi in necessitate nos muniunt; sed quantum non pertinent ad necessitatem, quasi extra carnem sine sensu praecidi possunt. Ecce in humana facie quam rationabili distinctione instrumenta sensuum collocata sunt. Supremum locum obtinet visus in oculis. Deinde auditus in auribus; post hunc in

naribus olfactus, atque post hunc in ore gustus. Scimus autem quod reliqui omnes sensus foris intro veniunt, solus visus intus foras exit, et eminens posita mira prae caeteris agilitate percipit. Bene ergo quasi speculator, eminentiorem cunctis locum obtinuit, ut quae caeteris sensibus superventura sunt, ante periculum praevidere possit. Post hunc auditus, et loco et nobilitate secundus est. Deinde olfactus. Gustus autem qui nil sentire potest nisi id quod tangit, merito (tardior caeteris sensibus) in imo resedit. Tactus specialem sedem non habet, qui ideo universalis est, quia cunctis cooperatur sensibus. Unde et in digitis pollex, qui tactum significat, coadunatis in unum digitis solus omnibus respondet, quia sine tactu nullus sensuum esse potest. Vide etiam quomodo in humano corpore ossa intrinsecus collocata sunt, quatenus robur eorum corpus sustineat; deinde caro ossa vestit, ut durtia eorum molliter tactum excipiat. Ad ultimum pellis carnem induit, ut sua quodammodo tenacitate ab incommodis foris accidentibus corpus munit. Attendite quomodo illud quod molle est et infirmum, in medio quasi in loco tutiore ponitur; ne vel intrinsecus fulcimento carens concidat, vel extrinsecus munimentum non habens fatiscat. Quod autem in uno exemplificatum est, in cunctis generibus rerum inveniri potest. Sic enim cortex munit arborem, sic pennae et rostra volucres, sic squammae pisces, rebusque singulis secundum competentiam naturae suae, providentia Creatoris munimenta instituit. Hucusque de situ locuti sumus nunc ad motum transeamus.

CAP. VIII. De omnifario rerum motu.

Motus est quadrifarius. Localis, naturalis, animalis, rationalis. De quibus quia per singula multa dicere non possumus, breviter singula perstringamus. Vide quomodo in motu locali sapientia Conditoris appareat. Cogita nunc unde defluentibus semper aquis indeficiens semper vena ministratur, unde motus ventorum educitur, quis infatigabilem astrorum cursum moderatur, quis solem per hiberna descendere signa praecipit, quis rursus per aestiva eum signa ascendere facit, quis eum ab oriente in occidentem ducit, et iterum ab occidente ad orientem revehit. Haec cuncta mirabilia, et soli Deo posibilia sunt. Quid etiam de naturali motu dicam? Quis putas nascentibus cunctis incrementum tribuit, et quasi de quodam occulto naturae sinu in apertum germinantia educit, rursusque eadem marcentia illuc unde venerant reverti facit? Satis haec diligenter intuentibus mirabilia apparebunt. Deinde sequitur motus animalis, qui est in sensibus et appetitibus. Cogita ergo qualis esse possit, qui sensus omnium viventium fabricat, appetitus creat, et in singulis quibusque animantibus quid appetere et quantum appetere debeant, ordinat. Denique motus rationalis qui est in factis et consiliis satis admirationis tibi ingerit, si attendere volueris, quam ineffabilis sit sapientia quae omnia hominum facta, omnes voluntates, omnes denique cogitationes cordium; ita ad suae voluntatis arbitrium intorquet, ita imperat et moderatur ut nihil in universitate possit fieri quod non ipsa ad decorem operum suorum aut praecipiendo, aut permittendo fieri velit.

CAP. IX. De specie figurisque rerum.

Haec de motu pro brevitate dicta sufficiant. Deinde sequitur species. Species est forma visibilis, quae continet duo, figuras et colores. Figurae autem rerum multis modis apparent mirabiles. Aliquando ex magnitudine, aliquando ex parvitate, aliquando quia rarae, aliquando quia pulchrae, aliquando, ut interim ita loquar, quia quodammodo convenienter ineptae, aliquando quia in multis una, aliquando quia in uno diversa, singula ordine suo prosequamur. Figura secundum magnitudinem attenditur, quando res quaelibet sui generis modum in quantitate excedit; sic miramur gigantem inter homines, cetum inter pisces, gryphonem inter volucres, elephantem inter quadrupedes, draconem inter serpentes. Figura secundum parvitatem consideratur quando res quaelibet sui generis quantitati aequari non potest, ut est succerio in capillo, tineae in indumento, vermes et sciniphes, et similia, quae inter caetera quidem animalia vivunt, sed caeteris omnibus corporis exiguitate dispares sunt. Vide ergo quid magis mireris, dentes apri, an tineae, alas gryphis an sciniphis? caput equi an locustae? crura elephantis an culicis? rostrum suis an succerionis? aquilam an formicam? leonem an pulicem? tigridem an testudinem? Ibi miraris magnitudinem, hic miraris parvitatem; corpus parvum magna sapientia conditum. Magna sapientia cui nulla subrepat negligentia. Illis dedit oculos, quos vix comprehendere potest oculus; et in tam exiguis corporibus sic omnifariam lineamenta naturae suae congrua plenissime distribuit, ut nihil videas deesse in minimis eorum omnium quae natura formavit in magnis.

CAP. X. De iis quae, quia rara sunt, miranda sunt.

Restat nunc dicere de iis quae rara sunt, et ob hoc magis mira videntur. Sunt quaedam in rebus conditis quae idcirco cum videntur magis mira sunt, quia ad hominum notitiam raro perveniunt, vel ob hoc quod in suo genere pura creata sunt, vel quia remotis sedibus et in abditis naturae sinibus abstrusa. Haec autem idcirco Creatoris providentia seorsum collocare voluit, ut illorum consortio quae noxia sunt non laedatur humana societas, eorum quae pretiosa sunt specie probetur humana cupiditas, eorum quae rara sunt novitate excitata admirari discat humana tarditas; postremo ut haec bona simul et mala quasi eminus posita quodammodo alloquantur hominem, ut attendat quanto studio mala aeterna fugere et bona aeterna appetere debet, si pro his temporalibus bonis adipiscendis et malis evitandis tantos labores sustinet.

CAP. XI. De iis quae, quia pulchra sunt, mirabilia.

Sequitur de iis quae mirabilia sunt propter pulchritudinem. Quarumdam rerum figurationem miramur quia speciali quodam modo decorae sunt et convenienter coaptatae, ita ut ipsa dispositio operis quodammodo innuere videatur specialem sibi adhibitam diligentiam Conditoris. Rursus alia idcirco miramur quia monstruosa sunt vel ridicula; quorum quidem psalmatio quantum ab humana ratione aliena est, tanto facilius humanum animum in admirationem compellere potest. Quare crocodilus manducans inferiorem molam non movet? et quomodo salamandra in igne illaesa permanet? quis dedit ericio spinas, et docuit eum, ut se pomis turbine discussis involvat, quibus onustus incedens stridet quasi plaustrum? et formicam quae hiemis superventurae praescia granis horrea sua replet? araneam quae de visceribus suis laqueos nectit unde praedam capiat? isti sunt testes sapientiae Dei. Est adhuc aliud verum et evidens divinae sapientiae argumentum, quod omne genus simile sibi procreat, et in tam multis similitudo una propagata primae originis formam non mutat; non ovis vitulum, non vacca agnum, non cerva leporem, non leo vulpem, sed in sibi simile propaginem suam extendit omne quod est. Hoc quoque insensibilis natura custodit, aliud genus arboris est tilia, aliud fagus, aliud quercus, unumquodque speciem suam habet, et unumquodque generis sui servat similitudinem. Vide folium quomodo ferratis dentibus per gyrum distinguitur, quomodo intrinsecus productis costulis huc illucque intexitur. Numera unum, numera aliud. Omne quod est unius generis, unius invenies et multitudinis et similitudinis, tot dentes in uno quot dentes in alio, tot costulas in uno quot costulas in alio, talem formam in uno qualem formam in alio, talem colorem in uno qualem colorem in alio. Ecce quomodo mora, quomodo fraga, quibusdam granulis ad invicem compactis circumquaque distinguuntur; tale unumquodque quale alterum, et omnis natura quasi cujusdam intrinsecus dictantis praeceptum acceperit, nusquam terminos suos excedere praesumit. Hoc quoque mirabile est quod in uno corpore tot constituuntur

membra, tot membrorum formae, tot loca, tot officia. Ecce in uno hominis corpore quot membra? Aliud auris, aliud oculus, aliud lingua, aliud nasus, aliud pes, aliud manus; singulis sua forma, sua loca, sua officia, et cum sint ita diversa in se, singula invicem tamen cooperantur omnia.

CAP. XII. De rerum variis coloribus.

Post figuram sequitur color. De colore rerum multum disserere opus non est, cum ipse visus probet quantum naturae decoris additur, cum tam variis distincta coloribus adornatur. Quid luce pulchrius, quae cum colorem in se non habeat, omnium tamen colores rerum ipsa quodammodo illuminando colorat? Quid jucundius ad videndum coelo cum serenum est, quod splendet quasi sapphirus; et gratissimo quodam suae claritatis temperamento visum excipit et demulcet aspectum? Sol sicut aurum rutilat, luna pallet quasi electrum, stellarum quaedam flammeo aspectu radiant; quaedam luce rosea micant, quaedam vero alternatim nunc roseum, nunc viridem, nunc candidum fulgorem demonstrant. Quid de gemmis et lapidibus pretiosis narrem? quorum non solum efficacia utilis, sed aspectus quoque mirabilis est. Ecce tellus redimita floribus, quam jucundum spectaculum praebet, quomodo visum delectat, quomodo affectum provocat? Videmus rubentes rosas, candida lilia, purpureas violas, in quibus omnibus non solum pulchritudo sed origo quoque mirabilis est. Quomodo scilicet Dei sapientia de terrae pulvere talem producit speciem. Postremo super omne pulchrum viride, quomodo animos intuentium rapit; quando vere novo, nova quadam vita germina prodeunt, et erecta sursum in spiculis suis quasi deorsum morte calcata ad imaginem futurae resurrectionis in lucem pariter erumpunt. Sed quid de operibus Dei loquimur? cum etiam humanae industriae fucos adulterina quadam sapientia fallentes oculos tantopere miramur?

CAP. XIII. De sensibilibus rerum qualitatibus.

Post speciem de qualitate rerum disserere debemus, ob hoc providentia Creatoris tam diversas qualitates rebus indidit, ut omnis sensus hominis sua oblectamenta inveniat. Aliud percipit visus, aliud auditus, aliud odoratus, aliud gustus, aliud tactus. Visum pascit pulchritudo colorum; suavitas cantilenae demulcet auditum, fragrantia odoris olfactum, dulcedo saporis gustum, aptitudo corporis tactum. Et quis omnes delicias sensuum enumerare queat? Quae tam multiplices sunt in singulis, ut si quis quemlibet sensum per se confideret quemlibet per se ditatum putet. Quot enim oblectamenta oculorum in diversitate colorum monstravimus, tot oblectamenta aurium in varietate sonorum invenimus. Inter quae prima sunt dulcia sermonum commercia, quibus homines ad invicem suas voluntates communicant; praeterita narrant, praesentia indicant, futura nuntiant, occulta revelant, adeo ut si his careat vita humana, bestiis comparabilis videatur. Quid autem concentus avium? quid humanae vocis melos jucundum? quid dulces modos sonorum omnium commemorem? Quia tam multa sunt harmoniae genera, ut ea nec cogitatus percurrere, nec sermo facile explicare possit, quae tamen cuncta auditui serviunt, et ad ejus delicias creata sunt, sic est de olfactu. Habent thimiamata odorem suum, habent unguenta odorem suum, habent rosaria odorem suum, habent rubeta, prata, tesqua, nemora, flores odorem suum, et cuncta quae suavem praestant fragrantiam et dulces spirant odores, olfactui serviunt, et in ejus delicias creata sunt. Eodem modo gustus et tactus varia habent oblectamenta, quae ex similitudine priorum satis perpendi possunt.

CAP. XIV. De utilitate rerum quadruplici.

De immensitate creaturarum et de pulchritudine earum quomodo potuimus non quomodo debuimus locuti sumus, nunc restat ut ad considerandam earumdem utilitatem transeamus. Utilitas rerum quatuor complectitur: necessaria, commoda, congrua et grata. Necessarium unicuique rei est, sine quo ipsa subsistere commode non potest, utpote in victu hominis panis et aqua, in vestitu lanæ sive pellicea, aut quaelibet ejusmodi indumenta. Commodum est quod, licet aliquando amplius delectet, sine ipso tamen vita duci potest, utpote in victu hominis, poculum vini et esus carniarum; in vestitu byssus et sericum, vel quodlibet aliud mollius indumentum. Aptum et congruum est quod, licet utentibus non prosit, ad utendum tamen convenit, quales sunt tincturae colorum, pretiosi lapides, et quaecunque ejusmodi censentur. Gratum est ejusmodi, quod ad usum quidem habile non est; et tamen ad spectandum delectabile, qualia sunt fortasse quaedam herbarum genera et bestiarum, volucrum quoque et piscium, et quaevis similia. Sed dignum valde inquisitione est, quare Deus haec creare voluit, quae usui hominis (propter quem omnia fecit) non necessaria fore praevidit? Sed hoc citius cognoscetur, si causa et modus humanae conditionis attendatur. Deus hominem propter se fecit, cuncta alia propter homines condidit. Propter se fecit hominem, non quod ipse indigeret homine, sed ut homini quia melius dare nil potuit, seipsum fruendum daret; alia vero creatura sic facta est, ut et subjecta homini esset per conditionem, et deserviret ad utilitatem. Homo ergo quasi in quodam medio collocatus, habet super se Deum, sub se mundum, et corpore quidem deorsum mundo conjungitur; spiritu autem sursum ad Deum sublevatur. Necesse autem fuit ut visibilium conditio ita ordinaretur, quatenus homo in eis foris agnosceret, quale esset invisibile bonum quod intus quaerere deberet: hoc est, ut sub se videret, quid supra se appetere. Non igitur decebat ut rerum visibilium copia in parte aliqua defectum sentiret, quae ob id maxime instituta est, ut inaestimabilem aeternorum bonorum affluentiam nuntiaret. Hoc est

quod diximus: cur Deus illa etiam creare voluit, quae humanis usibus necessaria non esse praevidit. Si enim sola necessaria tribueret; bonus quidem esset, sed dives non esset. Cum vero necessariis etiam commoda adjungit, divitias bonitatis suae ostendit. Cum autem commoda congruis superadditis cumulantur, abundantia divinae bonitatis ejus demonstratur. Sed dum postremo congruis etiam grata et jucunda adjicit; quid aliud quam superabundantes divitias bonitatis suae notas facit?

CAP. XV. De tribus similibus et quanta sit divini officii supra humanum excellentia.

Haec de utilitate Scripturarum breviter dicta sufficient; sed libet adhuc ad cumulum divinae laudis paulisper attendere, quam mire tria haec simul in opere suo conservaverit Deus. Quod quanta admiratione dignum sit; sic facilius fortasse cognoscemus; si prius haec qualiter in opere humano simul esse non possint consideremus. Certe homo cum multa facere desiderat; magna facere non potest, quia tanto minus praevalet in singulis, quanto plura sunt per quae intentionis suae conatus dividit. Rursus cum ad magnitudinem innititur, a multitudine retardatur, quia multis praestare non sufficit vires quas ad unius effectum specialiter effundit. Simili modo minor diligentia decori operis impenditur, quoties ad multitudinem solam sive ad magnitudinem perficiendam animus occupatur. Videmus quod scriba eas figuras quae exiles sunt, promptius format, in magnis figurandis propensius desudat, et calamus quanto velocius trahitur, tanto deformiores sunt litterae quae exprimuntur. Nam et in formandis vestibus, ii qui nimis pulchritudinem diligunt, saepe utilitatem perdunt; et qui utilitatem conservare cupiunt, pulchritudinem habere non possunt. Sed in opere Dei nec multitudo magnitudinem minuit, nec magnitudo multitudinem stringit, neque simul vel multitudo vel magnitudo pulchritudini officit, neque pulchritudo utilitatem tollit, sed sic facta sunt omnia, quasi facta sint singula, ut cum universa aspexeris, singula mireris. Haec de visibilibus dicta alicui fortassis quantum ad compendium tractandi pertinet plurima videbuntur, sed attendere debet quod tam operosa materia non facile paucis verbis explicatur. Nam, cum dicat Apostolus, quod per ea quae sunt in mundo, manifestantur ea quae invisibilia sunt in Deo (Rom. I), necesse est ut quisquis per visibilia ad agnitionem invisibilium pervenire desiderat, prius ipsa visibilia agnoscat. Propter quod et ego cum haec pro posse meo investigare proponerem, tribus invisibilibus in exordio enumeratis; et tribus itidem visibilibus contra haec dispositis, ratus sum hunc esse

competentissimum ordinem narrandi, ut prius ipsorum visibilium aliquam notitiam in medium afferrem; ac sic deinde quasi reserato contemplationis aditu, per investigationem invisibilium procederem. Postquam igitur iis quae de visibilibus dicenda erant finem fecimus, nunc quomodo vel quo ordine per haec ad invisibilia ascendatur, considerare debemus.

***CAP. XVI. Quod inter tria invisibilia Dei,
sapientia sit prima investiganda.***

Tria diximus invisibilia, potentiam, sapientiam, benignitatem. Quaerendum est ergo quod horum caeteris prius contemplantibus in agnitione occurrat. Et credo quod illud invisibile prius in contemplatione comprehenditur, quod in suo visibili simulacro expressius et manifestius declaratur. Simulacra autem invisibilium ipsa visibilia dicuntur, utpote invisibilis potentiae simulacrum est, creaturarum immensitas. Invisibilis sapientiae simulacrum est, creaturarum immensitas. Invisibilis sapientiae simulacrum est, creaturarum decor. Invisibilis benignitatis simulacrum est, creaturarum utilitas. Omnis autem creatura quanto vicinius similitudini Creatoris appropinquat, tanto evidentius Creatorem suum declarat. Illud ergo visibile simulacrum, invisibile exemplar prius ostendere debet, quod divinae similitudinis imaginem perfectius in se expressam retinet. Immensitas autem creaturarum magis ad essentiam; decor vero creaturarum magis pertinet ad formam. Essentia vero absque forma considerata, informitas est. Quod autem informe est, in hoc quidem quod est, Deo simile est; sed in hoc quod forma caret, a Deo dissidet. Quod ergo formatum est, magis Deo simile est, quam id quod formam non habet. Unde constat quod plus evidens simulacrum est decor creaturarum, quae ad solam spectat essentiam. Item decor creaturarum propter formam naturalem pertinet ad habitum, utilitas vero ad actum; quia in hoc creaturae utiles sunt, quod subjectae homini serviunt et obsequium reddunt. Quod ad habitum pertinet, magis proprium est; et magis certum quam id quod pertinet ad actum, quia habitum natura indidit, actum vero institutio adjunxit. Simulacrum ergo decoris immensitatem pariter et utilitatem in cognitione praecedat, et propterea in cognitione prius est, quia in manifestatione est evidentius. In hoc igitur simulacro primum vestigium contemplationis ponere debemus, ut, dum primum inquisitionis ingressum recte tenuerimus, ipso quem quaerimus duce pede inoffenso ad reliqua procedamus. Pulchre autem in inquirenda

sapientia ab ipso sapientiae simulacro inquisitionis exordium sumitur, quia per sapientiam suam Pater manifestatur, non solum quando sapientiam suam in carnem misit, sed tunc quoque quando per sapientiam suam mundum creavit. Decor creaturarum quem simulacrum sapientiae Dei esse diximus, quatuor complectitur, situm, motum, speciem, qualitatem. Sed in his quatuor, motum excellentiorem locum habere dubium non est, quia vicinae vitae sunt mobilia, quam ea quae moveri non possunt. Motus autem quadripertitus est, localis, naturalis, animalis, rationalis. Sed motus naturalis localem motum superat, quia in naturali motu, non solum imago vitae exprimitur, sed ipsa quodammodo vita inchoatur. Rursus animalis motus tantum naturali praecellit, quantum in sensibili id quod sentit. Postremo rationalis cunctis superponitur, quia in eo non solum sensus ad animandum, sed ratio quoque ad intelligendum movetur. Hoc simulacro nullum in creaturis esse potest evidentius, quia invisibilem sapientiam ostendit cunctis manifestius id quod sapit.

CAP. XVII. Quomodo per rationalem creaturam ostenditur rerum Creator esse aeternus.

Primum ergo est ac principale sapientiae sacramentum sapientia creata, id est rationalis creatura quae, quia secundum aliquid visibilis est, secundum aliquid invisibilis janua contemplationis facta est pariter et via. In quantum visibilis, est janua; in quantum invisibilis, est via. Janua est, quia ingrediendi ad contemplationem animo primum aditum pandit. Via est, quia currentem in contemplationem ad finem animam perducit. Janua est, quia quodammodo invisibilia visibiliter ostendit. Via est, quia de visibilibus per invisibilia euntes usque ad visibilium pariter et invisibilium Creatorem videndum perducit. Hoc in semetipso potest agnoscere homo. Nemo enim est sane sapiens, qui se esse non videat. Et tamen homo si vere quod ipse est attendere coeperit, omnium quae in se vel videntur, vel videri possunt, nihil se esse intelligit. Illud namque quod in nobis rationis capax est, quamvis, ut ita dicam, infusum et commistum carni sit; ipsum tamen se a substantia carnis propria ratione secernit, et alienum esse intelligit. Cur ergo homo invisibilia esse dubitet, qui idipsum quod vere homo est de cujus existentia nequaquam dubitat, invisibile esse videtur. Janua ergo contemplationis homini aperitur, quando ipse sua se ratione ducente ad se cognoscendum ingreditur. Ingresso autem via usque ad finem currenda restat, ut scilicet quisque ex consideratione propria ad agnitionem Creatoris sui perveniat. Illud namque in nobis quod carnis non habet essentiam, a carne non potest habere materiam; sed sicut diversum est a carne, ita alienum se sentit a carnis origine. Initium tamen se habere in hoc verissime agnoscit, quod cum se intelligat esse, semper se fuisse non meminit, cum tamen nesciens intellectus [al. intelligens] esse non possit. Si ergo intellectus esse non potest, nisi intelligens, restat ut quem non semper intellexisse cognoscimus, non semper fuisse, ac per hoc aliquando coepisse credamus. Sed, sicut jam dictum est, quod spiritalem habet essentiam, non potest originem habere corpoream, quia quidquid ex

materia praejacente traducitur, corporeum esse comprobatur. Si igitur invisibile nostrum initium habuerit, superest ut non de praejacenti materia, sed de nihilo factum sit. Quod autem nihil est, esse sibi dare non potest: et idcirco quidquid initium habuerit, dubium non est quin ab alio esse acceperit. Quod autem a semetipso non est, esse aliis dare non potest. Igitur quisquis ille est qui rebus esse contulit, ab alio esse non accepit. Quod inde quoque liquido comprobatur, quia, si quidquid est, creaturam esse credimus; nullum in rebus finem invenimus. Nostra ergo nos natura instruit quod Creatorem habemus aeternum, cui suum et proprium est quod subsistit; quia si ab alio esse accepisset, prima rerum origo veraciter dici non posset. Si enim aliquando non erat a seipso initium non habuit, sed nec primus dici potest, si ab alio esse accepit. Igitur, si Creator est, semper fuit. Item quod a semetipso est, non esse non potest. Quidquid enim a semetipso est, huic idem est esse, et id quod est et constat, quia nulla res a semetipsa dividi aut separari potest. Cui igitur idem est esse, et id quod est, necessario semper est, quia a semetipso separari nihil potest. Si igitur quidquid a semetipso est, huic idem est esse; et id quod est, qui aliunde esse non accepit, sequitur necessario ut semper sit, utque aliunde auferri non possit, quod aliunde datum non sit. Necesse est ergo ut quem Creatorem credimus, hunc nec principium, nec finem habere posse confiteamur. Principium enim non habet quod semper fuit; nec finem, quod nunquam desinit. Neque ergo aeternus praeter solum Creatorem est, neque Creator nisi aeternus esse potest.

CAP. XVIII. Ex motu rerum quadruplici Creatoris quoque aeternitatem comprobari.

Hanc cognitionem in rationali motu invenimus, quod scilicet Creatorem aeternum habemus, qui principio caret, quia semper fuit; finem non patitur, quia semper erit. Huic autem cognitioni caeteri quoque motus attestantur: hoc est animalis, naturalis, localis. In animali namque motu sunt sensus et appetitus. Omnis autem naturalis appetitus in rebus explementum invenit, neque aliquis est ordinatus affectus, quem suus effectus consequi non possit. Verbi gratia: Esuriunt animantia, inveniunt quod comedant; sitiunt, inveniunt quod bibant; algent, inveniunt quo calefiant. Constat ergo quod providentia praecessit, cujus consilio hoc tunc cautum est, ne quod nunc indigentis rerum necessarium praesidium desit. Qui enim appetitus instituit, ipse appetitibus alimenta praeparavit. Neque ullo modo fieri posset, si rerum eventus fortuiti essent, ut sic per omnia cunctis affectibus sui effectus responderent. Idem motus naturalis probat. Sicut enim impossibile est, ut per se aliquid de nihilo fiat, sic omnino impossibile est ut per se aliquid augmentum accipiat; hoc est quod sibi ipsi dare non potest initium, sibi ipsi dare non potest incrementum. Quidquid enim crescenti in augmentum venerit, praeter id esse comprobatur, quod per se prius solum sine incremento fuit. Si ergo nil crescere potest nisi addatur ei quod prius non habuerit, Pater quod nulla res crescens per se incrementum sumit. Qui ergo crescentibus dat crementum, ipse non existentibus dedit initium. Idem motus localis probat. Quasdam namque creaturas perpetuo motu agitari cernimus, quasdam vero secundum tempus moveri videmus; et alias sic atque alias sic. Et licet ita dissimiliter res moveantur, nusquam tamen ordo rerum confunditur. Unde non est dubium quin intus sit dispositio praesidentis, qui certa lege cuncta moderatur. Qua ratione ergo negamus providentiam si omnis rationalis appetitus naturaliter sibi praeparatam invenit alimoniam; neque unquam omnino hoc fieri contingat, ut quod in uno natura appetit, in altero natura non habeat? Similiter cum motus et

incrementum ita varie et dissimiliter foris currentia, nunquam tamen confundant ordinem; quomodo negare possumus intus esse dispositionem? Dubitari igitur non potest quin invisibilis intus rector praesideat, qui rerum omnium eventus et providentia sua praevenit, et sapientia disponit.

CAP. XIX. Quod rerum Creator unus est et immutabilis.

Unus inquam. Nam et hoc quoque natura ipsa docet: unum scilicet esse rerum omnium opificem; unum esse rectorem. Nam si diversa intus consilia praesidentium essent, ipsi se foris rerum cursus ab invicem aliquando dividerent. Nunc autem omnia dum sic concorditer ad unum finem currunt, profecto indicant quod unus est fons et origo unde procedunt. Sed quia unum diversis modis accipitur, considerandum est quomodo Creator rerum unus esse dicatur. Nam est unum collectione, et unum compositione, et unum similitudine, et unum essentia, et unum identitate. Unum collectione est quemadmodum cum gregem dicimus unum in quo multa sunt animalia. Unum compositione, quemadmodum cum corpus unum dicimus, in quo multa sunt membra. Unum similitudine, quemadmodum cum vocem unam dicimus quae a multis est prolata. Sed horum omnium nihil vere unum est. Secundum aliquem tamen respectum unum dicta sunt, quia quodammodo ad unitatem accedunt. Fas ergo non est ut existimemus Creatorem rerum, aut collectione diversorum, aut compositione partium, aut similitudine plurium unum esse, cum illud etiam quod in nobis rationale est, horum omnium in semetipso nihil possit invenire. Illud enim nostrum quod partium multitudine compositum cernitur, non rationale sed rationali conjunctum esse ipsa nostra ratione comprobatur. Si ergo nostrum rationale vere unum est, quanto magis Creator ejus vere unus esse credendus est? Vere autem unum est, quod essentialiter unum est, cui totum est unum esse, et simplex esse quod est. Quidquid igitur vere unum est simplex est, et in partes omnino aliquas separari non potest, et ideo sectionem partium non admittit, quia partium compositionem non recipit. Creatori igitur rerum ideo unum est esse quod est, quia totum unum et simplex est esse quod est. Sed adhuc considerare nos oportet quod quaedam res inveniuntur, quae vere unum sunt, et tamen summe unum non sunt, sicut animae quae unum sunt essentialiter, sed unum non sunt invariabiliter. Quod autem vere et summe unum est, essentialiter et invariabiliter unum est. Restat ergo

ut si Deum vere unum esse credimus, utrumne etiam summe unus dici possit, inquiramus. Quod tunc veraciter ostendimus, si eum omnino invariabilem esse comprobamus. Sed quia scire non possumus quomodo Deus invariabilis sit, nisi prius agnoscamus quot modis res quaelibet variari possit, primum nos oportet omnes mutabilitatis modos describere; ac deinde per singulas qualiter a Deo removeantur ostendere.

Tribus modis fit omnis mutabilitas, loco, forma, et tempore. Localiter mutatur res quaelibet quando de loco ad locum transit, hoc est esse desinit ubi fuit, et ubi non fuit esse incipit. Et est extrinseca haec mutatio, nihilque variat de ipsius rei essentia, quia si esse desinit ubi fuit, non tamen quod fuit esse desinit, etsi esse incipit ubi non fuit, non tamen quod non fuit esse incipit. Formaliter mutatur res quaelibet, quando vel secundum suam essentiam in eodem persistens loco, vel secundum augmentum aliquid accipit quod prius non habuit, vel secundum detrimentum aliquid quod prius habuit amittit, vel secundum alterationem aliquid quod prius habuit aliter habere incipit, quam prius habuit. Mutatio secundum tempus, ex duobus praecedentibus nascitur, quia nihil temporaliter mutari potest, quod vel formaliter non mutetur, vel localiter. Unde evidenter colligitur quod immutabile omnino est quidquid neque forma neque loco mutari potest. Si igitur Deum neque forma neque loco mutari posse constiterit, immutabilem omnino esse dubium non erit. Localem autem mutationem facile ab eo removemus, si eum ubique esse ostendimus. Quod enim ubique est, in omni loco est. Quod autem in omni loco est, de loco ad locum transire non potest. Deum autem ubique esse multa sunt indicia. Primum ipsa anima nostra, quam et ratio simplicem essentiam esse non dubitat, et sensus per omne quod vivificat corpus, diffusum esse probat. Quaecunque enim animatis corporis pars laeditur, unus est ad quem sensus omnis doloris retorquetur, quod omnino non fieret, si unus et idem ubique non diffusus esset. Si ergo rationalis spiritus hominis cum sit simplex, per omne quod regit corpus diffunditur, dignum non est ut ille Creator

qui omnia regit et possidet, uno aliquo in loco coarctari, et non omnia potius implere credatur. Nam et ipsi rerum motus, qui tam certo et tam rationabili ubique moderamine currunt, vitam intrinsecus moventem esse ostendunt. Nec tamen ullo modo credendum est quod sicut sensus hominis cum corpore quod sensificat personaliter conjungitur, ita quoque Creator ille spiritus cum corpore hujus sensibilis mundi personaliter jungatur, quia aliter implent mundum Deus, et aliter anima corpus. Anima implet corpus et eo continet, quia circumscriptibilis est; Deus implet mundum, sed mundo non concluditur quia ubique praesens nusquam comprehendi potest. Praeterea cum divinae virtutis effectus nusquam deesse cernimus, cur eandem Dei virtutem omnibus inesse rebus dubitemus? Si autem Dei virtus ubique est, cum alia non sit Dei virtus quam Deus, constat quod nusquam Deus deest. Neque enim ut homo ad operandum aliena virtute Deus indiget, quia homo saepe alieno adminiculo perficit, quod facere propria virtute non valet. Unde secundum quamdam loquendi consuetudinem, illic homo aliquando operari dicitur, ubi per semetipsum absens esse non dubitatur, quemadmodum cum rex in civitate sua residens procul cum hostibus conflare, vincere, vel superari perhibetur; quia milites ejus, volente ipso et jubente, confligunt, vincunt, vel vi superantur. Tale est cum quis in rem eminus positam, vel virgam extendit, vel lapidem jactat, et tangere dicitur quidquid vel lapis, vel virga tetigerit. Multa quidem sunt talia, sed horum omnium nihil proprie dicitur, quia alteri tribuitur quod alter operatur. Deus autem qui per semetipsum cuncta propria virtute facit, ubicunque praesens est opere, praesens etiam necesse est ut sit deitate. Quod si quis forte quaerat, quomodo divina essentia quae simplex est ubique esse possit, sciat quod aliter spiritus simplex dicitur, aliter corpus. Corpus enim propter parvitatem simplex dicitur. Cum autem spiritus simplex dicitur, non parvitas sed unitas significatur. Creator igitur et simplex, quia unus est, et ubique est, quia Deus est. In omni loco existens nusquam comprehenditur; quia universa replens continet non continetur. Quia igitur in omni loco est, mutari localiter non potest; et

quia a nullo comprehenditur, localis non est.

***CAP. XX. Mutationem secundum quantitatem
aut qualitatem Deo competere non posse.***

Sed neque illa quae secundum formam est mutabilitas in ipsum cadere potest. Quidquid enim secundum formam mutatur, vel secundum augmentum, vel secundum diminutionem, vel secundum alterationem mutatur; sed horum omnium divina natura nihil recipit, quod facile videre est per singula. Non autem augetur. Quidquid enim per incrementum crescit, amplius aliquid semetipso accipit. Quidquid autem praeter id quod in semetipso habet, aliquid accipit, aliunde accipiat necesse est, quia nulla res sibi ipsi quod non habet, dare potest. Creator autem rerum a quo aliquid quod non habet accipiat, cum omne quod existit ab ipso procedat? Non potest igitur crescere qui semetipso amplius nil potest recipere, neque minui potest. Quidquid enim semetipso minus fieri potest, vere unum non est, quia id quod in separatione se dividit, in conjunctione idem non fuit. Deus igitur cui totum unum est esse quod est, nullo modo semetipso minor fieri potest. Neque igitur perfectio augeri, neque unitas minui, neque immensitas comprehendi, neque qui praesens utrumque est localiter potest variari. Nunc de sola alteratione restat, ut ostendamus qualiter divinae naturae non conveniat. Et quia alia est alteratio corporum, alia spirituum, cum ex supradictis constet Deum non corpus, sed spiritum esse; cum de Deo loquimur, non necesse est de alteratione corporum multa disserere. Breviter tamen eam attingimus, ut competentius ad alterationem spirituum perveniamus. Alteratio corporum fit in transpositione partium, et vicissitudine qualitatum. Alteratio spirituum per cognitionem et affectum. Secundum affectum mutantur spiritus, ut nunc tristes, nunc hilares. Secundum cognitionem, ut nunc minus, nunc amplius sapientes. Duo vero sunt praecipua quae affectum operantis mutare solent, id est, sive quia aliquid poenitendum fecerit in praeterito, sive aliquid inordinatum proponat de futuro. Sed quod Deus de facto non poeniteat satis evidentiter ostendit immutabilis iste cursus rerum omnium, qui sic lege perpetua primae institutionis modum non

deserit. Quod vero nil inordinatum proponat rationabilis probat eventus, qui in tanto corpore naturae nusquam ubi contradicit. Semper ergo immutabilis est voluntas Dei qui nec consilium mutat de praeterito, nec propositum de futuro. Sic quoque cognitione immutabilis esse credendus est. Tribus enim modis mutabilitati subjacet humana cognitio, per augmentum, per diminutionem, per vicissitudinem. Per augmentum, ut quando dicimus quod nescimus. Per diminutionem, quando quod scimus obliviscimur. Vicissitudo autem quadripertita est, in essentia, in forma, in loco, in tempore. In essentia vicissitudinem patitur humana cognitio, quando nunc hoc, nunc illud cogitamus; quia simul omnia nostro sensu comprehendere non possumus. In forma, quando idipsum nunc tale, nunc vero tale attendimus; quia utrumque simul non valemus. In loco, quando nunc huc, nunc illuc cogitationem ducimus, quia simul ubique esse cogitatione non valemus. In tempore, quando nunc praeterita, nunc praesentia, nunc futura consideramus. Tunc etiam tempore cognitio variatur, quando nunc habitam cognitionem intermittimus, nunc intermissam iterum resumimus; quia eam sine intermissione tenere non possumus. Sed has omnes mutabilitates divina cognitio non recipit. Non augetur, quia plena est. Neque enim nescire potest omnia qui creat, qui gubernat, qui penetrat, qui portat omnia. Et qui omnibus praesens est deitate, absens esse non potest visione. Minui non potest qui aliunde non est quidquid est, sed idemipsum quidquid est, ab ipso est, ab uno et unum totum quod est.

Quid de vicissitudine dicam? Quomodo vicissitudinem recipere possit sapientia, quae omnia simul et semel sub uno visionis radio comprehendit? Simul, quia omnem essentiam, omnem formam, omnia loca, omnia tempora. Semel, quia visionem nec intermissam recipit, nec habitam intermittit; sed quod semel est semper est, et quod semper est, totum est. Omnia videt, et de omnibus omnia videt, et semper videt, et ubique videt. Nihil enim novum, nihil alienum advenit, nihil suum. Quando futurum est praevidet, quando praesens est videt, quando praeteritum est retinet. Nec aliud quam quod in ipso

est praevidet, videt et retinet; sed quod advenit in tempore, fuit in visione, et quod praeterit in tempore, permanet in visione. Quemadmodum si totum corpus tuum esset oculus, nec aliud tibi esset esse et aliud videre, quocumque se res verteret, praesens tibi non esse non posset, et sub uno visionis ictu immobilis permanens comprehenderes quidquid quoquoversum in conspectu haberes; imo non nisi ante te cerneres quidquid circumquaque contra te positum haberes. Res transiret et staret visio, et quocumque sua se mobilitate verteret, stanti non nisi praesens esset. Nunc autem quia ex parte vides, mutabiliter non vides, et cum res videnti transit, aut videri desinit, aut secum mutabiliter visionem trahit. Quod si totus oculus esses, sic mutabiliter non videres. Quidquid igitur ex parte est, mutabile est; et quidquid ex parte non est, mutabile non est. Deus autem cui idem est esse, vivere et intelligere, cum per essentiam ex parte non sit, nec per sapientiam ex parte esse poterit; sed sicut immutabilis est essentia, ita quoque immutabilis est sapientia. Hoc jam de cognitione divina dictum sufficiat. Sed sciendum est quod haec cognitio et visio dicitur, et sapientia dicitur, et praescientia dicitur, et providentia dicitur. Visio est quia aspicit, sapientia est quia intelligit, praescientia quia praevenit, providentia quia disponit. De quibus multae difficiles et perplexae quaestiones oriuntur, quas huic compendio interpolare timemus. Igitur ad ea quae restant transeamus.

CAP. XXI. Ex anima rationali divinam ostendi posse Trinitatem.

Ex quo pridem de visibilibus ad invisibilia oculo contemplationis ingressi sumus, ad hoc usque via investigationis penetravimus, ut jam Creatorem rerum omnium sine principio, sine fine, sine mutabilitate esse non dubitemus, et hoc quidem non extra nos, sed in nobismetipsis invenimus. Consideremus ergo si adhuc amplius aliquid eadem ipsa natura nostra de Creatore nostro nos doceat, quia fortassis non solum unum, sed et trinum ostendat. Certe mens rationalis una est, et generat de se intellectum, una unum. Quem nonnunquam dum conspicit quam subtilis, quam verus, quam conveniens, quam jucundus sit, mox diligit eum, et complacet sibi in ipso. Videt pariter et stupet, et se tale aliquid invenire potuisse miratur. Vehementer libet semper illud aspicere, semper habere, semper illo perfrui, semper in illo delectari. Ipsum per se placet, ipsum propter se placet, nec aliquid est quod extra illud quaeritur, quia in illo totum amatur. In illo contemplatio veritatis ad videndum delectabilis, ad habendum suavis, ad fruendum dulcis. Cum illo secum mens requiescit, nec unquam secreti sui taedio afficitur, qua unico quidem, non tamen solitario consorte laetatur. Considera ergo tria haec, mentem, intellectum, amorem. De mente intellectus nascitur, de mente pariter et intellectu amor oritur. De sola mente intellectus, quia mens de se intellectum gignit. Amor vero nec de sola mente, quia nec de solo intellectu, quia ab utrisque procedit. Prius mens, deinde mens et intellectus, postea mens et intellectus et amor. Et hoc quidem in nobis sic est. Verum in Creatore esse longe aliter suadet ratio. Quia enim ipsum fuisse semper credimus, semper quoque sapientiam habuisse oportet confiteamur. Nam, si aliquando sine sapientia fuisse dicitur, quis eum postmodum sapientem fecerit, aut a quo sapientiam acceperit nullo modo invenitur, cum et hoc absurdissimum sit, et ab omni ratione alienum credere, eum qui est fons et origo sapientiae, aliquando sine sapientia exstitisse. Semper ergo in illo sapientia, semper ab illo sapientia, semper cum ipso sapientia fuit. Semper in illo sapientia, quia semper sapientiam

habuit; semper sapiens fuit. Semper ab illo sapientia, quia sapientiam quam habet, ipse genuit. Semper cum illo sapientia, quia genita se a gignente non dividit. Semper genita est, et semper gignitur, nec cum gignitur inchoans, nec cum genita est cessans; semper gignitur, quia aeterna; semper genita est, quia perfecta. Est ergo qui genuit, et est qui genitus est. Qui genuit, Pater est; qui genitus est, Filius est. Et quia qui genuit, semper genuit, aeternus Pater est. Et quia qui genitus est, semper genitus est, aeterno Patri Filius coaeternus est. Item qui semper sapientiam habuit, semper sapientiam dilexit. Qui vero semper dilexit, semper amorem habuit. Itaque aeterno Patri et Filio coaeternus amor est. Et tamen Pater a nullo est, Filius a Patre solo est, amor vero a Patre simul et Filio est. Sed quia superius Creatorem omnium summe et vere unum esse asseruimus, haec tria in Deo unum esse substantialiter oportet confiteamur. Quia item ille qui genitus est, non potest esse ille a quo genitus est, neque item ille qui a gignente et genito procedit, ille esse potest, qui est gignens vel genitus; inexpugnabili ratione veritatis cogimur in deitate personarum trinitatem et substantiae unitatem cognoscere. Tribus ergo in deitate una communis est, et aequalis aeternitas, et aeterna aequalitas, quia non potest esse singulis dissimile, quod omnibus facit deitas una commune. Tres ergo unum sunt, quia in tribus personis est una substantia, sed tres unus non sunt, quia sicut distinctio personarum unitatem deitatis non dividit, ita et unitas deitatis distinctionem personarum non confundit.

CAP. XXII. Quod in divinis Pater suam sapientiam propter eam ipsam diligit.

Sed libet adhuc paulo attentius considerare quomodo dictum sit quod Pater diligit sapientiam suam. Homines enim saepe solent diligere scientiam suam propter opus, non opus propter scientiam. Sicut est scientia colendi; scientia texendi, scientia pingendi, et caeterae hujusmodi, ubi prorsus peritia judicatur inutilis, nisi consequatur in opere fructus utilitatis. Quod si de sapientia Dei dicitur, jam nimirum opus factori suo antefertur. Propterea dicendum est sapientiam semper pretiosiore esse opere suo, et semper propter se amandam esse sapientiam. Quod si quando forte sapientiae opus suum antefertur, non hoc est ex judicio veritatis, sed ex errore hominis. Sapientia enim vita, et amor sapientiae est felicitas vitae. Quapropter, cum dicitur quod Pater sapientiae complaceat sibi in illa, absit ab intellectu nostro ut credamus quod Deus sapientiam suam propter opera quae per illam facit diligit, quin potius omnia opera sua non nisi propter illam amet! Propterea enim dixit: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. III); non in terra aut in coelo; non in sole aut in luna et stellis; non etiam in angelis, et quae excellentissima sunt in creaturis; quia et ista si suo modo placita sunt, tamen nisi in ipso et per ipsum placere non possunt. Tanto enim amplius amore suo digna sunt, quanto vicinius ad ejus similitudinem accedunt. Non ergo propter opera sapientiam, sed propter sapientiam opera sua diligit Deus. In illa enim omne pulchrum et verum; et ipsa tota est desiderium. Lux invisibilis et vita immortalis, cujus aspectus est tam desiderabilis, ut oculos Dei delectare possit; simplex et perfecta, non redundans et plena, sola, non tamen solitaria, una et continens omnia.

CAP. XXIII. In summa Trinitate mutuum esse dilectionem.

Sed quia tres personas in deitate una credimus, superest ut quod de qualibet harum dicitur, utrum ne etiam de aliis dici possit inquiratur. Dictum est autem quod Pater amat Filium. Restat ergo ut consideremus, an pari modo dici possit, quod amor Patris et Filii amet Filium, quod Filius amet seipsum. Item quod Pater amet se, quod Filius amet Patrem, quod amor Patris et Filii amet Patrem. Item quod amor Patris et Filii amet se, quod Pater amet amorem suum et Filii, quod Filius amet amorem suum et Patris. Postremo utrum quod unus et idem amor est quo quisque amat seipsum, vel ad invicem quisque alium. Sed haec facilius inveniemus, si ea quae jam dicta sunt ad memoriam revocemus.

In supradictis enim rationibus asserimus, quod Deus prima causa est et origo bonorum omnium. Eo autem qui fons est et principium omnium excellentius bonum nullum esse potest. Summum igitur bonum Deus est. Beatitudo autem nusquam rectius quam in summo bono collocatur. Deus igitur solus et proprie et principaliter beatus est. Beatus autem quomodo esse potest, cui idipsum non placet quod est? Quisquis igitur beatus est, et seipsum diligit, et id quod ipse est diligit. Si igitur Pater et Filius, et amor Patris et Filii unum sunt, et Deus unus sunt; cum in solo Deo vera beatitudo sit, necesse est ut et quisque amet seipsum, et ad invicem quisque alterum. Neque beatitudo veraciter dici posset, imo potius summa infelicitas foret; si per contrariam voluntatem se dividerent, et per eandem naturam ab invicem separari non possent. Sicut igitur natura unum sunt Pater et Filius, et amor Patris et Filii, ita quoque voluntate et amore unum non esse non possunt. Uno amore se diligunt, quia unum sunt; nec aliud est quod quisque amat in altero, quam quod quisque amat in seipso; quia non aliunde est quod quisque est, quam quod alter est. Quod Pater diligit in Filio, hoc idem Filius diligit in seipso; et quod amor Patris et Filii diligit in Filio, hoc idem Filius diligit in seipso. Item quod Filius diligit in Patre, hoc

Pater diligit in se; et quod amor Patris et Filii diligit in Patre, hoc Pater diligit in se. Item quod Pater et Filius diligunt in amore suo, hoc amor Patris et Filii diligit in seipso. Item quod Pater diligit in seipso, hoc diligit in Filio, et in amore suo. Et quod Filius diligit in seipso, hoc diligit in Patre et in amore suo. Et quod amor Patris et Filii diligit in se, hoc diligit in Filio et in Patre.

***CAP. XXIV. Summi Patris ad homines ut Filium suum
audiant exhortatio, et per eam antedictorum probatio.***

Audi utrum vox Patris huic quod loquimur concordet. Hic est, inquit, Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. III). Non dixit separatim, ego mihi complacui; neque dixit separatim, ille mihi placuit; neque vero simul dixit, ego mihi complacui, et ille mihi complacuit, sed dixit: Ego mihi complacui in ipso, hoc est quod mihi de me placet in ipso est; extra ipsum non est, quia quod ego sum ipse est. Quia enim aliud quam ipse non sum, extra ipsum mihi placere non possum. Hic est ergo Filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Quidquid mihi placet, in ipso et per ipsum placet. Ipse est enim sapientia per quam feci omnia, in ipso aeternaliter disposui, quidquid temporaliter feci. Et tanto amplius unum quoque opus meum diligo, quanto perfectius illud primae dispositioni concordare video. Nolite putare quod ipse tantum sit mediator in reconciliatione hominum, quia per ipsum etiam commendabilis et placita fit aspectui meo conditio omnium creaturarum. In ipso examino cuncta opera mea quae facio, et non amare nequeo quod intueor simile illi quem amo. Solus ille me offendit, qui ab ejus similitudine recedit. Si ergo vultis mihi placere, ei similes estote, ipsum audite. Et si forte ab ejus similitudine male agendo discessistis, ipsum imitando ad ipsum redite. In ipso datur praeceptum, in ipso datur consilium. Praeceptum ut persistatis, consilium ut redeatis. Utinam tenuissetis praeceptum, sed quia transgressi estis praeceptum, saltem audite consilium, ipsum audite! Magni consilii Angelus nobis mittitur, et qui conditis datus fuit ad gloriam, idem perditis veniat ad medelam. Ipsum audite. Ipse conditor, ipse est et redemptor; ipse Deus mecum vos condidit, qui vobiscum homo, solus ad vos venit. Ipsum audite. Ipse est forma, ipse medicina, ipse exemplum, ipse et remedium. Ipsum audite. Felicius fuisset semper tenuisse ejus similitudinem, sed jam minus gloriosum non erit, ad ejus redire imitationem. Ipsum audite. O homo, quid causaris ignorantiam tuam? Ecce ipsa natura tua te arguit, ipsa te convincit. Nosti qualis sis, unde venias, quem factorem

habeas, quo mediatore egeas, et tu adhuc impudenter te defendendo contra Deum clamas. Nosti quod malus es, et quod a bono opifice malus factus non es, et cessas, et non clamas ad eum, qui te fecit ut veniat et reficiat, qui creavit ut redimat. Noli dubitare de potentia ejus, vide opera illius quanta sint. Noli dubitare de sapientia, vide opera ejus quam pulchra sint. Noli dubitare de benevolentia, vide opera ejus quomodo ad utilitatem tibi serviant. Monstrat ergo tibi suo opere quantum possit in tui redemptione. Monstrat item tibi quam formidandum exspectare possis judicem, si nolueris habere redemptorem. Nemo resistere ei potest, quia omnipotens est; nemo eum fallere potest, quia sapientissimus est; nemo eum corrumpere potest, quia optimus est; nemo eum declinare potest, quia ubique est; nemo eum tolerare potest, quia aeternus est; nemo eum flectere potest, quia incommutabilis est. Si ergo nolumus talem sentire judicem, ipsum quaeramus redemptorem.

CAP. XXV. Quod ordo conditionis et cognitionis rerum e diverso se habeant.

Quando pridem de visibilibus ad investiganda invisibilia progredi coepimus, primo a corporea creatura ad incorpoream, hoc est rationalem creaturam transivimus; ac deinde a rationali creatura usque ad sapientiam Dei pervenimus; nunc vero redeuntes primo a sapientia Dei ad rationalem creaturam; deinde a rationali creatura ad creaturam corpoream habita consideratione procedemus. Ille ordo est cognitionis, iste conditionis, quia primum corporea creatura, quae visibilis est in cognitione occurrit; deinde a corporea creatura ad incorpoream cognitio transit; postremo via investigationis aperta, usque ad conditorem utriusque pervenit. In conditione vero primo gradu ad imaginem Dei rationalis creatura facta est; deinde creatura corporea, ut creatura rationalis in ea foris agnosceret quid a Creatore intus acceperisset. In sapientia Dei est veritas, in rationali creatura imago veritatis, in corporea creatura umbra imaginis. Rationalis creatura facta est ad Dei sapientiam. Corporea creatura facta est ad rationalem creaturam. Propter quod omnis motus et conversio corporeae creaturae est ad rationalem creaturam, et omnis motus et conversio rationalis creaturae esse debet ad Dei sapientiam, ut dum quodque suo semper superiori adhaeret per conversionem, nec primae conditionis ordinem, nec primi exemplaris in se perturbet similitudinem. Quisquis ergo via investigationis de visibilibus ad invisibilia transit, primum a corporea creatura ad rationalem creaturam, deinde a rationali creatura ad considerationem sui Creatoris mentis intuitum ducere debet. Revertens autem de invisibilibus ad visibilia primum a Creatore ad rationalem creaturam, deinde a rationali creatura ad corpoream creaturam descendit. Ordo autem cognitionis in mente humana semper praecedat ordinem conditionis; quia nos qui foris sumus redire ab intimis non possumus, nisi prius oculo mentis intima penetremus. Sequitur autem semper ordo conditionis ordinem cognitionis; quia, etsi aliquando humana infirmitas ad interna contempera vel tenuiter admissa fuerit, diu

tamen ibidem stare hanc suae mutabilitatis fluxus non permittit.

CAP. XXVI. De tribus diebus invisibilis lucis.

Postquam igitur nos quantum Deus largiri dignatus est de visibilibus ad invisibilium cognitionem pervenimus, nunc jam mens nostra ad semetipsam redeat et quid sibi ex hac cognitione utilitatis provenire possit attendat. Quid enim nobis prodest, si in Deo cognoscimus majestatis celsitudinem, et nullam nobis inde colligimus utilitatem? Sed ecce, dum de illo intimo divinae contemplationis secreto revertimur, quid nobiscum afferre poterimus? quid nisi lucem de regione lucis venientes? Hoc enim decens et necessarium est, ut si a lucis regione venimus, ad fugandas nostras tenebras nobiscum lucem apportemus. Et quis scire poterit quod ibi fuimus, si illuminati non redimus? Appareat ergo quod ibi fuimus, appareat quod ibi vidimus. Si ibi vidimus potentiam, apportemus lucem divini timoris. Si ibi vidimus sapientiam, apportemus lucem veritatis. Si ibi vidimus benignitatem, apportemus lucem dilectionis. Potentia torpentes ad amorem excitet; sapientia ignorantiae tenebris caecatos illuminet; benignitas frigidos calore charitatis inflammet. Videte, quaeso, quid lux sit, nisi dies; et quid tenebrae nisi nox. Et sicut oculus corporis habet diem suam et noctem suam, ita quoque oculus cordis habet diem suam et noctem suam. Tres ergo dies sunt invisibilis lucis, quibus interius spiritualis vitae cursus distinguitur. Primus dies est timor, secundus est veritas, tertius est charitas. Primus dies solem suum habet, potentiam; secundus dies solem suum habet, sapientiam; tertius dies solem suum habet, benignitatem. Potentia ad Patrem, sapientia ad Filium, benignitas pertinet ad Spiritum sanctum. Alii sunt dies nostri quod habemus exterius, alii quos interius habemus. Dies nostri exteriores, etiam cum nolumus, transeunt; dies vero interiores, si volumus, permanere in aeternum possunt. Nam de timore Domini dicitur quod in saeculum saeculi permanet (Psal. XVIII). De veritate quoque dubium non est quin permaneat in aeternum; quia, etsi in hac vita incipiat, tunc tamen plena et perfecta in nobis erit, cum ipse qui est veritas post hujus vitae terminum manifestus apparebit. De charitate

item dictum est: quia charitas nunquam excidit (I Cor. XIII). Boni dies isti qui nunquam transeunt. Nam illi dies mali sunt, qui non solum non permanent semper, sed nec ad modicum stare possunt. De his diebus per Prophetam dicitur: Homo sicut fenum, dies ejus sicut umbra declinaverunt (Psal. CII). Isti sunt dies quos meruit culpa; illi dies quos dedit gratia. De illis diebus dixit Propheta: In diebus meis invocabo (Psal. CXIV), qui alibi dixit: Media nocte surgebam ad confitendum tibi (Psal. CXVIII). Sed illos dies suos vocat, quia alios dies non amat. Sicut Jeremias dicit: Domine, diem hominis non desideravi, tu scis (Jer. XVII). Isti sunt dies quibus plenus fuit Job, de quo scriptum est, quia mortuus est senex et plenus dierum (Job XLII). Nam de aliis diebus plenus esse non poterat, qui transacti jam non erant. Illos dies qui foris sunt, solos mali noverunt; boni vero qui jam internos dies videre meruerunt, eos qui foris sunt non solum non diligunt, sed etiam maledicunt. Pereat, inquit beatus Job, dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: Conceptus est homo. Dies ille vertatur in tenebras, et non requirat eum Deus desuper, et non illustret lumine (Job III). Illos ergo dies qui intus sunt potius debemus amare, ubi lucem non sequuntur tenebrae, ubi aeterni Solis splendore illuminantur oculi interiores cordis mundi. De his diebus Psalmista cecinit: Annuntiate de die in diem salutare ejus (Psal. XC). Quid est salutare ejus, nisi Jesus ejus? Sic enim interpretatur Jesus, hoc est salutaris. Qui ideo salutaris dicitur, quia per eum homo ad salutem reformatur. De ipso autem Joannes loquens: Lex, inquit, per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est (Joan. I). Item Paulus apostolus vocat Christum Jesum Dei virtutem et Dei sapientiam (I Cor. II). Si igitur Dei sapientia Jesus Christus est; et per Christum Jesum veritas facta est, constat quod per sapientiam Dei veritas facta est. Dies ergo sapientiae est veritas. De hoc die suo ipsa sapientia loquitur Judaeis, dicens: Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, vidit et gavisus est (Joan. VIII). Veritas enim Dei redemptio est generis humani. Hanc enim prius promiserat. Quam nimirum, dum postmodum exhibuit, quid aliud quam seipsum veracem ostendit? Recte autem per sapientiam haec veritas impleta

est, a quo omnis veritas est. Nec alius ad implendam veritatem mittendus fuit, nisi is in quo omnis veritatis plenitudo consistat. Bene ergo Abraham ad diem veritatis exsultat, quia impleri veritatem desiderat. Quam profecto diem tunc per spiritum vidit, quando Dei Filium ad redemptionem humani generis in carnem venturum agnovit; dicatur ergo: Annuntiate de die in diem salutare ejus. Diem secundum de die primo in diem tertium; diem veritatis de die timoris, in diem charitatis. Primum unus dies erat dies timoris, venit dies alter, dies veritatis. Accessit non successit, quia prior non discessit. Ecce duos dies; iterum est in diem tertium, in diem charitatis, sed et ille cum venit, priores non expulit. Beati dies isti. Istis diebus homines impleri possunt, ubi futuris supervenientibus praesentes non transeunt. Ubi numerus cum augetur, claritas multiplicatur.

CAP. XXVII. Quod dicti dies mystici prius in genere humano completi sint, et in nobis compleri debeant, et quomodo.

Primum homines sub peccato constituti, per legem separati sunt, et coeperunt Deum timere judicem; quia cognoverunt iniquitatem. Ipsum ergo timere hoc jam erat agnoscere; quia profecto nequaquam timere possent, si nullo modo agnoscerent. Jam aliquid lucis erat ipsa agnitio; jam dies erat, sed necdum clarus; quia peccati adhuc tenebris caligabat. Venit ergo dies veritatis, dies salutis, qui peccatum destrueret, claritatem prioris diei illuminaret, et timorem non tolleret, sed in melius commutaret. Sed necdum plena erat claritas donec adjungeretur veritati charitas. Nam ipsa Veritas dicit: Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem (Joan. XIV). Omnis ergo veritas ut et mala tolleret, et bona reformaret. Ecce tres dies sunt: dies timoris, qui manifestat malum; dies veritatis, qui aufert malum; dies charitatis, qui restituit bonum. Dies veritatis clarificat diem timoris; dies charitatis clarificat et diem timoris et diem veritatis; donec perfecta fuerit charitas, et perfecte manifestetur omnis veritas, et timor poenae transeat in timorem reverentiae. Annuntiate ergo de die in diem salutare ejus (Psal. XCV). De his diebus locutus est Osee propheta, dicens: Vivificabit nos post duos dies: in die tertia suscitabit nos (Osee. VI). Nam qualiter Dominus noster Jesus Christus tertia die surgens, a mortuis in se nos vivificaverit et suscitaverit, audivimus, et gavisi sumus. Sed dignum valde est, ut recompensemus ei beneficium suum; et quemadmodum nos in ipso tertia die resurgente resurreximus, ita et nos pro ipso et per ipsum tertia die resurgentes, eum resurgere in nobis faciamus. Nec credendum est quin a nobis sibi ipse veli retribui, quod prior ipse nobis voluit impertiri. Sicut ergo ipse ut nostram in se et per se salutem operaretur, tres dies habere voluit ita et nobis ut nostram in nobis per ipsum salutem operemur, tres dies dedit. Sed quia illud quod in ipso gestum est non tantum remedium, sed etiam exemplum fuit et sacramentum, oportuit ut visibiliter foris fieret; quatenus illud

quod in nobis invisibiliter fieri debuit significaret. Dies ergo ejus extrinsecus fuerunt, nostri dies intrinsecus quaerendi sunt. Tres ergo dies habemus intrinsecus, quibus illuminatur anima nostra. Ad primum diem mors pertinet, ad secundum sepultura, ad tertium resurrectio. Primus dies est timor, secundus est veritas, tertius est charitas. Dies timoris est dies potentiae, dies Patris; dies veritatis est dies sapientiae, dies Filii; dies charitatis est dies benignitatis, dies Spiritus sancti. Dies quidem Patris, et dies Filii, et dies Spiritus sancti, in claritate divinitatis unus dies; sed in nostrae mentis illuminatione quasi alium diem Pater, alium Filius, atque alium habet Spiritus sanctus; non quod ullatenus credendum sit Trinitatem, quae inseparabilis est natura in operatione posse separari; sed ut discretio personarum in distinctione operum voleat intelligi. Quando ergo omnipotentia Dei considerata in admirationem cor nostrum excitat, dies Patris est. Quando vero sapientia Dei inspecta agnitione veritatis cor nostrum illuminat, dies Filii est. Quando autem benignitas Dei attendita ad amorem cor nostrum inflamat, dies Spiritus sancti est. Potentia terret, sapientia illuminat, benignitas laetificat. In die potentiae per timorem morimur. In die sapientiae per contemplationem veritatis a strepitu hujus mundi sepelimur. In die benignitatis per amorem et desiderium aeternorum bonorum resurgimus. Ideo enim Christus sexta die mortuus est, septimo die in sepulcro jacuit, octavo die resurrexit, ut simili modo primum potentia in die suo per timorem nos a carnalibus desideriis foris occidat, deinde sapientia in die suo intus in abscondito contemplationis sepeliat; postremo benignitas in die suo per desiderium divini amoris vivificatos exsurgere faciat; quia sextus dies ad laborem, septimus ad requiem, octavus pertinet ad resurrectionem.